NAUKA I SPOŁECZEŃSTWO.

Przegląd nauk społecznych, technicznych,
medycznych i pedagogicznych

НАУКА И ОБЩЕСТВО.
Обзор общественных, технических,
медицинских и педагогических наук

NAUKA I SPOŁECZEŃSTWO.

Przegląd nauk społecznych, technicznych, medycznych i pedagogicznych

1/2020
Tom 1

ISSN 2719-9142 (online)
PÓŁROCZNIK

GSW

Zasady recenzowania artykułów naukowych oraz wytyczne dla autorów dostępne pod adresem: **https://ojs.gsw.gda.pl/index.php/NiS**

Wydanie online jest wersją referencyjną czasopisma

Redaktor naczelny
Mirosław Borkowski
e-mail: prodziekan.wa@gsw.gda.pl

Nakład wydania drukowanego 300 egz., Gdańsk 2020

Wydanie drukowane — druk i oprawa
Mazowieckie Centrum Poligrafii
05-270 Marki, ul. Słoneczna 3C, www.drukksiazek.pl

© Copyright by Gdańska Szkoła Wyższa, Gdańsk 2020

GSW
GDAŃSKA SZKOŁA WYŻSZA

Wydawca
Wydział Nauk Społecznych, Gdańska Szkoła Wyższa
https://gsw.gda.pl/wydawnictwo

Redakcja
PL, 80-875 Gdańsk, ul. Biskupia 24B
tel. +48 58 305 08 11, tel. +48 58 305 08 12
e-mail: wydawnictwo@gsw.gda.pl
https://ojs.gsw.gda.pl/index.php/NiS

Spis treści

Dariusz Jurczak
Administracja publiczna a bezpieczeństwo migrującej społeczności lokalnej pogranicza polsko-rosyjskiego 7

Danuta Łapacz
Prawne i ekonomiczne uwarunkowania unijnego rynku turystycznego 17

Anton Alexandrovich Osovskikh, Victoria Valerevna Lukyanenkova
Актуальные проблемы договора займа 27

Aram A. Narinyan, Elvira Tagirovna Mayboroda
Открытость судопроизводства и современные информационные технологии (на примере работы сайтов судов общей юрисдикции Ставропольского края) 33

Inna Mantsevich, Diana Mantsevich
Стратегическое планирование, как инструмент управления конкурентоспособностью предприятия 43

Elizaveta Bernstein
Удержание денежных средств с пенсионного счета в рамках исполнительного производства в Российской Федерации 51

Teresa Zawojska
Персоналистическая педагогика как воспитание человечности 55

Przemysław Ziółkowski
Fobia u dzieci w wieku szkolnym 65

Aram A. Narinyan, Tatiana Vorotilina
Объективная оценка знаний студентов как показатель качества образования 81

Evelina Garrievna Mkhitaryants
Проектная работа как эффективный инструмент развития иноязычной страноведческой компетенции 85

Viktoria Zhukova, Maksim Zhuravlev, Tamara Khizhnyakova
Анализ расчета затрат по организации производства животноводческой продукции и ее реализации 91

Viktoria Zhukova, Elena Belova, Aram Narinyan
Смысл жизни как проблема социологии личности 97

Maria Chomka, Monika Gut-Winiarska
Prozdrowotne aspekty turystyki w środowisku morskim 103

Mirosław Borkowski
Opieka farmaceutyczna — elementem bezpieczeństwa zdrowotnego 113

NAUKA I SPOŁECZEŃSTWO.
Przegląd nauk społecznych, technicznych, medycznych i pedagogicznych
1/2020, Tom 1, s. 7–16 ISSN online 2719-9142 Półrocznik

Dariusz Jurczak
Olsztyńska Wyższa Szkoła, Olsztyn

Administracja publiczna a bezpieczeństwo migrującej społeczności lokalnej pogranicza polsko-rosyjskiego

Streszczenie
Materiał przedstawia administrację publiczną w kontekście bezpieczeństwa migrującej społeczności lokalnej pogranicza polsko-rosyjskiego. Autor pokazuje administrację publiczną w badaniach socjologicznych, bezpieczeństwo społeczne społeczności lokalnej, które związane jest z migracją. Kluczowym wydaje się dla prezentowanego artykułu zarys projektu badawczego, w którym wiodącą rolę odgrywają przedstawiciele administracji publicznej kształtujący poczucie bezpieczeństwa mieszkańców badanego regionu.

Słowa kluczowe: administracja publiczna, bezpieczeństwo, migracja, społeczność lokalna, pogranicze polsko-rosyjskie.

Administracja publiczna — ujęcie empiryczno-praktyczne

Od najdawniejszych starożytnych czasów przejawy administrowania uwidaczniały się w ślad za postępami cywilizacji, podobnie jak dziś. Zatem administrację należy wyodrębniać, pokazywać i badać tak, jak się ona kształtowała czy kształtuje. To socjologiczne jej ujęcie dawałoby wyraz rzetelności i obiektywności przedsięwzięcia. Tym samym nie narażałoby się także na zarzut zniekształcenia. Czy można dobrze wykonać to zadanie, mając do dyspozycji materiały, stosując odpowiednie metody, techniki badań oraz narzędzia badawcze. Administrację pokazywano wielokrotnie w ujęciu historycznym. Warto rozwijać badania nad administracją z płaszczyzny bezpieczeństwa społecznego, indywidualnego, poczucia bezpieczeństwa mieszkańców pogranicza polsko-rosyjskiego.

Dziś w ujęciu socjologicznym należy tak badać administrację publiczną, by pokazywać i opisywać najistotniejsze jej cechy przedmiotowe, które łącznie czynią z administracji zjawisko osobne, całościowe i swoiste; zjawisko trwałe i w istocie podlegające z biegiem czasu niewielkim tylko modyfikacjom[1]. Trzeba by też tak definiować wyodrębnione zjawisko, by nie narażać się na potrzebę definicji dodatkowych; niejako piętrowych. Po trzecie wyróżnianie administracji powinno obejmować przedmiot na tyle szeroko, by nie zostały poza nim takie przedsięwzięcia, które są uznane za administrację, w jakiejś przyjętej metodzie opisu. Należy pamiętać o trwałej potrzebie dostosowania pojęcia administracji do całości okoliczności politycznych, ustrojowych i społecznych, panujących w danym czasie i miejscu. I choć elementy

[1] *Administracja publiczna*, J. Boć (red.), Kolonia Limited, 2004, s. 8.

te są raczej mobilne, podstawowa konstrukcja administracji jest raczej trwała. Po czwarte istotna jest metoda poszukiwania określenia administracja. Czego jednak mamy szukać? Wszechstronnego opisu zjawiska czy granic dzielących je z innymi zjawiskami społecznymi[2].

Ujęcie socjologiczne preferowali w nauce szczególnie autorzy włoscy, z których R. Alessi w 1996 roku definiuje administrację publiczną jako bezpośrednią i konkretną działalność, którą przez czynności rzeczywiste realizuje się konkretne cele bezpieczeństwa, postępu i dobrobytu zbiorowości, a Zanobini widzi w administracji publicznej praktyczną działalność, którą państwo podejmuje bezpośrednio dla ochrony interesów publicznych stanowiących jego naturalne cele czy inne szczególne cele uznane za wymagające ochrony[3].

Rządzenie jest sprawą praktyczną. Oceniane jest przez pryzmat efektywności. Stąd też administracja publiczna jako główny instrument sprawowania władzy jest zjawiskiem wielowymiarowym[4]. Zgodnie z definicją administracja powinna działać w granicach prawa. Jej służalczość wobec zaspokojenia społecznych potrzeb zbiorowych wymusza złożoną formułę jej budowy, różnorodności przyjmowanych wobec niej (ale i przez nią) rozwiązań normatywnych, instytucjonalnych, kadrowych[5]. W konsekwencji mamy do czynienia z rozbudowanymi strukturami działającymi na szczeblu centralnym i terenowym, opartymi na centralistycznych i samorządowych powiązaniach, skupiającymi wiele podmiotów, zatrudniającymi dużo zespołów urzędniczych, o nierzadko odpowiednich kompetencjach i środkach finansowych pozostających w ich dyspozycji[6].

Każde określenie administracji z osobna i wszystkie określenia razem odpowiadają łącznie lub wybiórczo na zestaw pytań dotyczących:

a) podmiotu działania,
b) celu działania,
c) przedmiotu działania,
d) cech działania, a zwłaszcza sposobu działania,
e) adresata działania[7].

Odpowiedzi na wskazane pytania, jako elementy składowe spotykanych w literaturze definicji administracji, występują w poszczególnych ujęciach w różnej kolejności, zmiennym akcentowaniu, różnorodnym związku wewnętrznym, w swoistej rozbudowie i powinny być dostosowane do celu rozwiązań.

Tradycyjnym oczekiwaniem adresowanym do zawodowych urzędników administracji publicznej — nie mając na myśli wymiaru sprawiedliwości — jest neutralność polityczna: nie zależnie od tego, która partia rządzi, urzędnicy publiczni powinni realizować jej politykę z równą kompetencją i gorliwością. W dobrej administracji podwładni

[2] *Ibidem*, s. 8.
[3] *Ibidem*, s. 9.
[4] J. Zieliński, *Bezpieczeństwo społeczne i jego ustrojowe uwarunkowania*, (w:) N. Frołowa, M. Kubiak, J. Zieliński (red.), *Polska — Rosja. Dwa punkty widzenia na współczesny świat*, Warszawa-Moskwa 2018, s. 26.
[5] G. Rydlewski, *System administracji publicznej w państwach Unii Europejskiej*, Warszawa 2009, s. 9.
[6] J. Zieliński, *op. cit.*, s. 26–27.
[7] *Administracja…*, *op. cit.*, s. 8.

są w stanie udzielić swoim zwierzchnikom rad, które nie będą się im podobać, a czasem odmówić wykonania poleceń wymagających działań naruszających prawo[8]. Taki stan można osiągnąć, gdy zapewni się urzędnikom z mianowania minimum ochrony przed arbitralnością decyzji polityków, zawdzięczających pozycje wyborcom. Zakłada to niezależność polityki personalnej, decyzji o zatrudnieniu i awansach, od kryteriów politycznych, a szerzej od względów partykularnych (koneksje partyjne, rodzinne, znajomości i lub przekupstwo)[9]. Zbliżenie się do tego ideału wymaga tak wysokiego poziomu kultury politycznej, że rzadko udaje się to nawet w krajach o długiej tradycji rządów demokratycznych. Od upolitycznienia nie jest całkiem wolna ani administracja niemiecka, ani szwedzka, nie wspominając francuskiej[10]. W administracji europejskiej apolityczność starano się osiągnąć, zapewniając stałość zatrudnienia wyższym urzędnikom w ramach, na przykład, korpusu służby cywilnej lub udzielając innych gwarancji pewności zatrudnienia. Pozwalało to oddzielić funkcje z wyboru (polityczne) od funkcji z mianowania (administracyjne), czyli oddzielić decyzje dotyczące celów i metod ich osiągania od samego procesu wdrażania. To rozwiązanie spełniło swoje zadanie, kiedy od administracji oczekiwano głównie, by działała zgodnie z formalnymi normami prawa i wewnętrznym regulaminem, nie zostawiając urzędnikom swobody decyzji. Funkcją administracji było wykonywanie czynności zgodnie z normą prawa. Do tej pory zresztą pozostawienie urzędnikom zbyt dużego zakresu arbitralności jest słusznie traktowane jako zagrożenie dla interesu publicznego. Za niedościgły wzorzec administracji doskonałości uznany był przez długi czas typ idealny biurokracji Maxa Webera. Można jedna postawić pytanie, czy i w jakim stopniu, w warunkach jakościowych i ilościowych przemian w strukturach państwa, model ten pasuje do potrzeb współczesności.

Należy zaznaczyć, iż od tego okresu dużo się zmieniło. Państwo ewaluowało nie tylko w kierunku wzrostu udziału urzędników administracji publicznej wśród ogółu zatrudnionych i dramatycznego wzrostu udziału budżetu państwa w PKB, ale nastąpiło znaczne rozszerzenie zakresu funkcji oraz aktywności działań administracyjnych. Tę funkcję można kojarzyć ze wzrostem roli administracji jako uczestnika procesu tworzenia programów politycznych. Nasilenie tej tendencji nastąpiło wraz z powszechnie przyjętą, choć w różnych krajach w różnym stopniu, ideą „państwa dobrobytu". Efektem takich działań było zagęszczenie przestrzeni działania administracji publicznej. Rządy państw zmieniają kurs polityki, wprowadzając nowe programy, stawiając urzędnikom administracji nowe wymagania, stawiając na zdolności, kwalifikacje oraz kreatywność. Można stwierdzić, iż administracja publiczna i jej urzędnicy stanęli wobec nowych wyzwań i oczekiwań.

---

[8] J. Pope, *Confronting Corruption, The elements of a National Integrity System*, Transparency International, 2000, s. 108; zob. też A.Z. Kamiński, *Administracja publiczna we współczesnym państwie*, (w:) J. Czaputowicz (red.), *Administracja publiczna. Wyzwania w dobie integracji europejskiej*, Warszawa 2008, s. 53-54.

[9] Szerszy katalog: *ibidem*, s. 54.

[10] B.G. Peters, *Administracja publiczna w systemie politycznym*, K. Frieske (tłum.), Warszawa 1999, s. 163–178; szerzej: A.Z. Kamiński, *op. cit*., s. 54.

Bezpieczeństwo społeczne a migracje

Nauki społeczne stanowią odwzorowanie potrzeb społecznych w teorii problemu[11]. Bezpieczeństwo społeczne jest związane z taką potrzebą i dlatego powinno być obiektem i przedmiotem badań naukowych. Jego celem jest dostarczenie wiedzy pomagającej wyjaśnić, ocenić i zrozumieć, jak zagrożenia społeczne wpływają na bezpieczeństwo podmiotu (tu: bezpieczeństwo społeczne na migrację). Bezpieczeństwo społeczne jest problemem zdeterminowanym oczekiwaniami społecznymi realizowanymi w ramach systemu bezpieczeństwa państwa. Opisuje, diagnozuje i monitoruje zagrożenia społeczne pod kątem ich wpływu na bezpieczeństwo państwa. Jest istotnym składnikiem szerszego pojęcia, tj. bezpieczeństwa narodowego. Bezpieczeństwo społeczne zajmuje się relacjami zagrożeń społecznych i ich wpływem na bezpieczeństwo państwa (działanie administracji publicznej i jej wpływ na bezpieczeństwo migrujących mieszkańców regionu Warmii i Mazur).

Potrzeba bezpieczeństwa to cecha człowieka sprowadzająca się do unikania sytuacji zagrażających jemu i jego dobrom w relacji z otoczeniem: Są to sytuacje dwojakiego rodzaju: wiążące się z brakiem możliwości zaspokojenia potrzeb ludzkich i sytuacje wiążące się z niemożliwością normalnego funkcjonowania psychofizycznego i społecznego[12].

Do czynników zagrażających bezpieczeństwu człowieka zalicza się:
- brak stabilności i możliwości przewidzenia sytuacji, nienormalność sytuacji życiowej, brak uznania, akceptacji i życzliwości,
- antycypowanie braku pomocy, oparcia i solidarności,
- niedoświadczanie przyjaźni, brak kolegów, koleżanek i przynależności do podmiotów znaczących, świadomość ograniczoności własnych możliwości w zakresie ochrony swych dóbr,
- poczucie złej perspektywy i istnienia zagrożeń, brak powodzenia w życiu i działalności, brak sprawiedliwości, ładu i porządku, choroba,
- stany traumatyczne, nagłe zerwanie więzi z osobami bliskimi,
- poczucie utraty podstaw egzystencji, ostra rywalizacja w utrzymaniu godziwego statusu społecznego,
- przemoc, agresja i gwałt ze strony ludzi, niekorzystne, katastroficzne zjawiska przyrodnicze i konflikty[13].

Znaczące wydarzenia, do których dochodzi na całym świecie coraz częściej, związane są z międzynarodową migracją. Nie jest to oczywiście zjawisko nowe. W gruncie rzeczy ludzie od zawsze przemieszczali się w poszukiwaniu nowych możliwości lub uciekając przed nędzą, konfliktami i degradacją środowiska naturalnego[14]. Te ruchy ludności przybierają wiele postaci: ludzie migrują jako robotnicy fizyczni, wysoko wykwalifikowani specjaliści, przedsiębiorcy, uchodźcy lub członkowie rodzin

[11] W. Chojnacki, *Bezpieczeństwo a nauka*, (w:) B. Wiśniewski (red.), *Bezpieczeństwo w teorii i badaniach naukowych*, Szczytno 2011, s. 89.
[12] R.B. Woźniak, *U podstaw socjoglobalistyki. Koncepcje i zagrożenia*, Szczecin 2009, s. 226–227.
[13] G. Świątkiewicz, *Profilaktyka w środowisku lokalnym*, Warszawa 2002; zob. też R.B. Woźniak, *op. cit*., s. 226–227.
[14] S. Castles, M.J. Miller, *Migracje we współczesnym świecie*, Warszawa 2011, s. 19.

wcześniejszych migrantów. Podziały klasowe są istotne — kraje docelowe rywalizują między sobą w ściąganiu migrantów wysoko wykwalifikowanych, oferując im korzystne zasady wjazdu i pobytu, podczas gdy robotników fizycznych i uchodźców często spotyka wykluczenie i dyskryminacja. Pojawiają się nowe formy mobilności:
– migracje emerytalne,
– przemieszczanie się w poszukiwaniu lepszego (lub po prostu innego) stylu życia,
– migracje wielokrotne lub cyrkularne[15].

Niektóre osoby podróżują jako turyści z zamiarem sprawdzenia ewentualnych miejsc docelowych dla migracji, w związku z czym zatarciu ulega także różnica między migracją a turystyką. Ostatecznie wielu migrantów bez względu na to, czy początkowo mieli zamiar wyjechać tylko na pewien okres, czy na stałe, staje się osiedleńcami. Tworzą się sieci migracyjne, łączące obszary pochodzenia i tereny docelowe, które wywołują poważne zmiany w każdym z nich. Skutkiem migracji może być przeobrażenie struktur demograficznych, ekonomicznych i społecznych, a także zastrzyk nowej różnorodności kulturowej, która często stawia pod znakiem zapytania tożsamość narodową[16].

Występujące zjawiska zmieniają całe społeczeństwa, a tym samym społeczności etniczne. Procesy migracji stwarzają możliwości przekraczania granic państwowych. Równocześnie procesy zwiększonej ruchliwości przestrzennej wpływają na ruchy migracyjne ludności. Jaka jest skala i dynamika owej ruchliwości[17]?

Przemieszczanie się ludności z miejsca na miejsce jest nieodłączną cechą ludzkości. Migracje zawsze miały związek z ważnymi zdarzeniami i procesami gospodarczymi, społecznymi, politycznymi. W historii ruchów migracyjnych można wyróżnić zróżnicowane przyczyny migracji związane z różnymi okresami historycznymi. Przyczyną przemieszczeń była konieczność zdobywania pożywienia, wojny, najazdy, podboje, które prowadziły do zajęcia nowych przestrzeni i środków do życia. Były też konsekwencją wielkich odkryć geograficznych i towarzyszących im ekspansji terytorialnych. Migracje nabrały powszechnego i globalnego charakteru na całym świecie. Również Polacy uczestniczą w nich od pokoleń[18].

O skali i charakterze mobilności zarobkowej decyduje w dużej mierze popyt na pracę imigrantów w krajach docelowych. Migracje zagraniczne mogą być uznane za ważny element strategii ekonomicznych gospodarstw domowych.

Należy podkreślić, iż migracja zarobkowa nie może być traktowana jako remedium na wszelkie problemy i nie zastąpi polityki rozwoju obszarów peryferyjnych. Międzynarodowa mobilność pracownicza pozwala generować pokaźne strumienie dochodów, ale i co należy przyjąć, wiąże się również z szeregiem negatywnych efektów, stawiając często pod znakiem zapytania funkcjonowanie lokalnych społeczności.

[15] *Ibidem*, s. 21.
[16] *Ibidem*, s. 21.
[17] D. Jurczak, *Nielegalna migracja na cudzoziemców na pograniczu polsko-niemieckim 1919–2000 (Studium socjologiczne)*, Olsztyn 2009, s. 253.
[18] *Migracja. Uchodźstwo. Wielokulturowość. Zderzenie kultur we współczesnym świecie*, D. Lalak (red.), Warszawa 2007, s. 152.

Działania likwidujące niedoskonałości rynkowe nie tylko zmniejszą presję migracyjną, ale i mogą dać bodźce do rozwoju[19].

O tym, że Polska jest krajem emigracji, wiemy od dawna niemal wszyscy. Dość powszechna wydaje się wiedza o dużej skali odpływu Polaków za granicę, zwłaszcza po wstąpieniu naszego kraju do Unii Europejskiej, a nawet o pewnej unikatowości tej migracji na tle innych państw europejskich, które w większości doświadczają stosunkowo niewielkiego poziomu migracji ludności, na ogół zresztą kompensowanego z nawiązką przez napływ cudzoziemców[20].

Jednak migracja jest nie tylko reakcją na trudne warunki życia w ojczyźnie. Wiąże się także z poszukiwaniem lepszych szans i innego stylu życia. Przemieszczają się nie tylko ubodzy. Coraz większy jest przepływ osób między krajami bogatymi. Ponadto do zwiększenia skali migracji może prowadzić rozwój gospodarczy biedniejszych państw, zapewniający im mieszkańcom potrzebne do przemieszczania się środki. Choć niektórzy migranci są ofiarami nadużyć i wyzysku, to jednak większość na migracji korzysta i dzięki mobilności ma szansę żyć lepiej. Mimo że warunki ich życia bywają trudne, to i tak często wolą je od nędzy, niepewności i braku szans w ojczyźnie. Gdyby było inaczej nie decydowaliby się na migrację[21].

Społeczność lokalna pogranicza polsko-rosyjskiego. Zarys projektu badawczego

Lokalna społeczność jest małą zbiorowością, w której wszyscy dobrze się znają i dużo wiedzą o sobie nawzajem. Gromadzenie wiedzy dotyczącej danej jednostki rozpoczyna się w momencie urodzenia dziecka. Co więcej, prawie wszyscy są ze sobą spokrewnieni. Osoba spoza społeczności lokalnej zawsze traktowana będzie jak „obcy", ponieważ nie ma zaplecza dotyczącego ponadpokoleniowej więzi terytorialnej oraz mieszkającymi w sąsiedztwie krewnymi. Społeczność lokalną porównać można zatem do jednej, wielkiej rodziny.

Społeczność lokalna cechuje się istnieniem charakterystycznej więzi społecznej, która bazuje na podobieństwie postaw emocjonalnych wobec terytorium i ludzi go zamieszkujących. Stosunki społeczne przybierają zatem nieformalną i osobową formę. Problem określenia, kto jest kim i jakie role w zbiorowości pełni, nie występuje. Stosunkowo dokładnie określone są prawa i obowiązki, które wynikają w głównej mierze z kategorii, takich jak wiek, płeć czy pochodzenie. Zachowania jednostek są uważnie obserwowane i przebiegać powinny zgodnie z oczekiwaniami pozostałych członków zbiorowości. Kontrola społeczna wiąże się z szerokim zakresem wiadomości, co powoduje zlewanie się wzorów i norm zachowań. Niezwykle skutecznie działa opinia społeczna. Co więcej, nie występuje duża rozbieżność w ocenie zachowań ludzi, ponieważ system wartości ulega ujednoliceniu, a wzory i normy zachowań stają się podobne. Nieformalne i formalne stosunki społeczne zlewają się ze sobą oraz przeplatają. Nie występuje zdecydowany podział na formalne, rzeczowe i przedmiotowe

[19] P. Kaczmarczyk, *Migracje zarobkowe Polaków w dobie przemian*, Warszawa 2005, s. 333–341.
[20] *Współczesne polskie migracje, strategie — skutki społeczne — reakcja państwa*, M. Lesińska, M. Okólski (red.), Warszawa 2013, s. 7.
[21] S. Castles, M.J. Miller, *op. cit*., s. 21–22.

traktowanie ludzi, jak także podmiotowe, nieformalne i osobowe, jak rzecz się ma w przypadku społeczności wielkomiejskich[22].

W literaturze przedmiotu istnieje wiele definicji społeczności lokalnej. W różnych z nich, bardziej lub mniej rozbudowanych, występują trzy elementy stałe: interakcje społeczne, terytorium i więź psychiczna, która wyraża się w poczuciu wspólnoty z ludnością zamieszkującą dane terytorium oraz w postrzeganiu tego terytorium jako „naszego miejsca". Dwa z wymienionych elementów są zbieżne ze składowymi definicji grupy jako społecznej mikrostruktury. Pomimo tego społeczność lokalna różni się od tak definiowanej grupy społecznej[23].

O lokalnej społeczności mówić można jak o społeczno-przestrzennej strukturze tworzonej przez ludzi pozostających ze sobą w interakcjach społecznych oraz zależnościach w obrębie danego terenu i posiadających poczucie przestrzennej i grupowej tożsamości lub wspólny status jako część wspólnych więzi[24].

Niektórzy autorzy do wymienionych cech społeczności lokalnych dodają także zdolność podejmowania działań wspólnych na rzecz rozwiązywania dotyczących ich problemów, zdolność tą postrzega się jako zależną od wewnętrznej spójności społeczności lokalnych, na rzecz której działają systemy powiązań, instytucji i zależności w nich istniejące[25].

Częściami składowymi lokalnej społeczności są podstawowe grupy pierwotne, a mianowicie rodzina i sąsiedztwo, zaś relacje pomiędzy jej członkami zazwyczaj mają charakter stosunków osobowych[26].

Pojęcie społeczności lokalnej odnosić się może w niektórych przypadkach do grup społecznych niepołączonych wspólnotą terytorialną. Nazwani tak mogą być przykładowo pracownicy jednego zakładu pracy. Mianem tym mogą być również określone grupy, które wspólnie wykonują pewne działania, np. studenci jednej uczelni, uczniowie jednej klasy, obozu, itp. Niemniej jednak zazwyczaj terminu „społeczność lokalna" używa się, określając mieszkańców większych terenów (miasta, gminy) tudzież mniejszych (osiedla, wieś). Na każdym z tychże poziomów istnieją możliwości mobilizacji oraz współdziałania mieszkańców celem zaspokojenia potrzeb czy rozwiązania problemów[27].

Analizując rozmaite zagrożenia — zwłaszcza te, które mogą budzić w jakiejś społeczności lokalnej lub w całym społeczeństwie uzasadnione zaniepokojenie — należy zwrócić uwagę na to, czy i w jakim stopniu stają się one w danych zbiorowościach problemami społecznymi i w zależności od oceny ważności danych problemów podejmować możliwie skuteczne działania. Oczywiście najlepsze są takie przeciwdziałania, które eliminują przyczyny powstałych problemów społecznych, czyli usuwają zaistniałe zagrożenia. Nie jest to jednak zawsze możliwe. Jeśli nie można więc usunąć

[22] *Ibidem*, s. 159–160.
[23] B. Szacka, *Wprowadzenie do socjologii*, wyd. Oficyna Naukowa, Warszawa 2003, s. 171.
[24] P. Starosta, *Poza metropolią. Wiejskie i małomiasteczkowe zbiorowości lokalne a wzory porządku makrospołecznego*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1995, s. 31.
[25] *Ibidem*, s. 30.
[26] B. Szacka, *op. cit*., s. 172.
[27] G. Świątkiewicz, *Profilaktyka w społecznościach lokalnych*, (w:) G. Świątkiewicz (red.), *Profilaktyka w środowisku lokalnym*, wyd. Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii, Warszawa 2002, s. 34–35.

zagrożeń, to trzeba przynamniej gromadzić środki, które są niezbędne do przezwyciężenia ewentualnych skutków danych zagrożeń. Bowiem dysponowanie takimi środkami daje ludziom poczucie bezpieczeństwa, nawet pomimo utrzymywania się istniejących zagrożeń[28].

Otóż z takimi wyzwaniami powstałymi w wyniku braku zatrudnienia w regionie warmińsko-mazurskim, eskalacji migracji zarobkowej mieszkańców regionu, działań administracji będzie musiał zmierzyć się przygotowywany w katedrze administracji Wyższej Szkoły Informatyki i Ekonomii TWP w Olsztynie projekt badaczy pt. „Administracja publiczna a bezpieczeństwo migrującej społeczności lokalnej pogranicza polsko-rosyjskiego". Do udziału w projekcie badawczym zaproszono między innymi Uniwersytet w Sankt Petersburgu, filia w Polesku (wykładowców i studentów). W przedmiotowym projekcie uczestniczą i przygotowują narzędzia badawcze studenci koła naukowego administracji Wyższej Szkoły Informatyki i Ekonomii TWP w Olsztynie i Wydziału Zamiejscowego w Kętrzynie. Kierownikiem projektu badawczego jest dr Dariusz Jurczak — kierownik katedry administracji, zastępcą kierownika projektu jest dr Anatolij Kibysh.

Niniejszy projekt oparty jest na spójnym i kompleksowym podejściu do badań, biorąc pod uwagę rolę, jaką odgrywa współczesne bezpieczeństwo w administracji publicznej (podejście społeczne, pedagogiczne, demograficzne, prawne).

Celem głównym projektu będzie poznanie szeroko pojętych uwarunkowań związanych z wpływem administracji na bezpieczeństwo mieszkańców regionu warmińsko-mazurskiego (Obwodu kaliningradzkiego), wpływie działania administracji publicznej na bezpieczeństwo migrującej społeczności pogranicza polsko-rosyjskiego, związku administracji publicznej z prowadzeniem profilaktyki resocjalizacji nieletnich sprawców czynów przestępczych w Obwodzie kaliningradzkim, szeroko pojętą profilaktyką uzależnień, wpływem rodziny na migrację zarobkową, rolą mediów społecznościowych w kształtowaniu bezpieczeństwa regionu warmińsko-mazurskiego (Obwodu kaliningradzkiego). Bezpieczeństwo rozpatrywane będzie w kontekście współpracy międzynarodowej, współdziałania przedstawicieli administracji regionu warmińsko-mazurskiego (Obwodu kaliningradzkiego) z mieszkańcami wymienionym regionów.

Niezwykle ważny jest poziom wiedzy na temat świadomości mieszkańców regionu: w jaki sposób reagują na najważniejsze wydarzenia związane z działaniem administracji na rzecz zapewnienia bezpieczeństwa, ograniczania migracji zarobkowej mieszkańców regionu, jak reagują media społecznościowe na działania administracji publicznej w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa mieszkańcom, jaka jest reakcja mieszkańców Obwodu kaliningradzkiego na prowadzenie profilaktyki resocjalizacji nieletnich sprawców przestępstw. Ważne miejsce w badaniach zajmą również trendy postaw i opinii, a także problemy edukacji i wychowania obywatelskiego do zmian i kierunków działania administracji publicznej na rzecz bezpieczeństwa. Niniejszy projekt ma charakter interdyscyplinarny, dlatego do udziału w nim zaproszono przedstawicieli nauki z rożnych dyscyplin naukowych (socjologii, pedagogiki, ekonomii, prawa, nauk o bezpieczeństwie), a co najważniejsze studentów uczelni, które po

[28] *Bezpieczeństwo publiczne w przestrzeni miejskiej*, W. Fehler (red.), Warszawa 2010, s. 309.

podpisaniu stosownych porozumień o współpracy stały się uczelniami partnerskimi, realizującymi wspólne badania naukowe.

Zakończenie

W erze globalizacji przez granice państw przepływa więcej idei, towarów i ludzi niż kiedykolwiek wcześniej w historii. W związku z tym społeczeństwa, w których żyjemy, ulegają ogromnym przeobrażeniom. Wiele społeczeństw po raz pierwszy różnicuje się etnicznie, a wieloetniczna struktura innych ulega modyfikacjom bądź utrwala się. Ale czy to za sprawą nawiązywanych w wyniku globalnej migracji kontaktów osobistych, czy za pośrednictwem środków przekazu i Internetu, członkowie wszystkich społeczeństw mają dziś do czynienia z ludźmi, którzy myślą, wyglądają i żyją inaczej niż oni sami[29].

Prezentowany materiał jest zaledwie zapowiedzią przedsięwzięcia badawczego, które koncentruje się wokół problematyki tak obecnej w świecie nauki, jak działanie administracji publicznej, migracji regionalnej do krajów europejskich (w celu poszukiwania pracy, osiedlenia się), bezpieczeństwa społecznego. Ten odważny temat badawczy, bo tak trzeba go nazwać, nasuwa wiele pytań i wątpliwości. Przed zespołem badawczym stoi duże wyzwanie. Powstaje pytanie, czy uda się to zamierzenie zrealizować. Istotnym w analizie badawczej staje się pokazanie działania administracji publicznej w Obwodzie kaliningradzkim, próba odniesienia do administracji publicznej w Polsce, w kontekście zmiany społecznej.

Bibliografia

Administracja publiczna, J. Boć (red.), Kolonia Limited, 2004.
Bezpieczeństwo publiczne w przestrzeni miejskiej, W. Fehler (red.), Warszawa 2010.
Castles S., Miller M.J., *Migracje we współczesnym świecie*, Warszawa 2011.
Chojnacki W., *Bezpieczeństwo a nauka*, (w:) B. Wiśniewski (red.), *Bezpieczeństwo w teorii i badaniach naukowych*, Szczytno 2011.
Giddens A., *Socjologia*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2017.
Jurczak D., *Nielegalna migracja na cudzoziemców na pograniczu polsko-niemieckim 1919–2000 (Studium socjologiczne)*, Olsztyn 2009.
Kaczmarczyk P., *Migracje zarobkowe Polaków w dobie przemian*, Warszawa 2005.
Kamiński A.Z., *Administracja publiczna we współczesnym państwie*, (w:) J. Czaputowicz (red.), *Administracja publiczna. Wyzwania w dobie integracji europejskiej*, Warszawa 2008.
Migracja. Uchodźstwo. Wielokulturowość. Zderzenie kultur we współczesnym świecie, D. Lalak (red.), Warszawa 2007.
Pope J., *Confronting Corruption, The elements of a National Integrity System*, Transparency International, 2000.
Rydlewski G., *System administracji publicznej w państwach Unii Europejskiej*, Warszawa 2009.
Peters B.G., *Administracja publiczna w systemie politycznym*, K. Frieske (tłum.), Warszawa 1999.
Starosta P., *Poza metropolią. Wiejskie i małomiasteczkowe zbiorowości lokalne a wzory porządku makrospołecznego*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1995.
Świątkiewicz G., *Profilaktyka w środowisku lokalnym*, Warszawa 2002.

[29] A. Giddens, *Socjologia*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2017, s. 668.

Świątkiewicz G., *Profilaktyka w społecznościach lokalnych*, (w:) G. Świątkiewicz (red.), *Profilaktyka w środowisku lokalnym*, wyd. Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii, Warszawa 2002.

Szacka B., *Wprowadzenie do socjologii*, wyd. Oficyna Naukowa, Warszawa 2003.

Woźniak R.B., *U podstaw socjoglobalistyki. Koncepcje i zagrożenia*, Szczecin 2009.

Współczesne polskie migracje, strategie — skutki społeczne — reakcja państwa, M. Lesińska, M. Okólski (red.), Warszawa 2013.

Zieliński J., *Bezpieczeństwo społeczne i jego ustrojowe uwarunkowania*, (w:) N. Frołowa, M. Kubiak, J. Zieliński (red.), *Polska — Rosja. Dwa punkty widzenia na współczesny świat*, Warszawa-Moskwa 2018.

Public administration and the safety of the migrating local community from the Polish-Russian borderland

Abstract

The article presents public administration in the context of the security of the migrating local community from the Polish-Russian borderland. The author shows public administration in sociological research and the social security of the local community related to migration. The outline of the research project seems to be of key importance for the presented article, in which the leading role is played by representatives of public administration shaping the sense of security of the inhabitants of the studied region.

Keywords: public administration, security, migration, local community, Polish-Russian borderland.

NAUKA I SPOŁECZEŃSTWO.
Przegląd nauk społecznych, technicznych, medycznych i pedagogicznych
1/2020, Tom 1, s. 17–26 ISSN online 2719-9142 Półrocznik

Danuta Łapacz
Wyższa Szkoła Turystyki i Hotelarstwa w Gdańsku
e-mail: danuta.lapacz@wstih.pl

Prawne i ekonomiczne uwarunkowania unijnego rynku turystycznego

Streszczenie
Analizując dane Eurostatu, rynek turystyczny w Unii Europejskiej charakteryzuje się dynamicznym, a zarazem stałym rozwojem, niemniej jego walory prawno-ekonomiczne są niewyczerpująco diagnozowane. Celem niniejszego opracowania jest zilustrowanie prawnych i ekonomicznych aspektów kształtujących przedstawiony rynek na terenie Unii Europejskiej oraz istniejących tam uwarunkowań dla wzrostu wskaźników ekonomicznych i prawnych uregulowań. W pracy zastosowano metodę analizy wtórnych danych statystycznych oraz analizy dokumentów. Według publikacji Światowej Organizacji Turystyki ONZ, Unia Europejska jest ważnym celem wyjazdów turystycznych, a pięć jej państw członkowskich znalazło się w dziesiątce krajów świata najchętniej odwiedzanych przez turystów w 2015 roku. Turystyka może przyczyniać się do tworzenia miejsc pracy i pobudzania wzrostu gospodarczego, a także do rozwoju obszarów wiejskich, peryferyjnych lub słabiej rozwiniętych. Z tego względu rośnie zapotrzebowanie na wiarygodne i zharmonizowane statystyki w tej dziedzinie, jak również w szerszym kontekście polityki regionalnej i polityki zrównoważonego rozwoju.

Słowa kluczowe: ekonomia turystyki, ekonomiczny wpływ turystyki, polityka turystyczna, regulacja turystyki.
JEL: Z3, Z32, Z38.

Wstęp

Branża turystyczna jest ważnym sektorem gospodarki i wywiera znaczący pozytywny wpływ na wzrost gospodarczy i zatrudnienie w Europie. Rośnie również jej znaczenie w codziennym życiu europejskich obywateli, którzy coraz częściej podróżują, zarówno w celach rekreacyjnych, jak i zawodowych. Turystyka w dużej mierze przyczynia się też do poprawy wizerunku Europy na świecie, do propagowania naszych wartości i uwydatniania atrakcyjności europejskiego modelu, który jest owocem wielowiekowej wymiany kulturowej, różnorodności językowej oraz kreatywności. Aspekt podjęty w niniejszym opracowaniu — analiza wpływu uregulowań prawnych i rekonesans konsumpcji usług turystycznych kształtujących rosnący rynek turystyczny na terenie UE — ma na celu dowieść wagę i niebagatelne znaczenie branży turystycznej na gospodarkę państw członkowskich. W opracowaniu poruszono zagadnienia dotyczące:

a) ekonomicznych aspektów rynku turystycznego;
b) regulacji prawnych dotyczących turystyki;
c) polityki turystycznej UE.

Celem tej analizy jest wskazanie na kluczowe czynniki wpływające na rozwój rynku turystycznego, określenie siły jego oddziaływania.

1. Ekonomiczne aspekty unijnego rynku turystycznego

Turystyczny sektor działalności gospodarczej ma potencjał stymulowania wzrostu gospodarczego i wzrostu zatrudnienia w UE, a jednocześnie przyczynia się do rozwoju i integracji gospodarczej i społecznej, zwłaszcza na obszarach wiejskich, górskich, przybrzeżnych, wyspiarskich, w regionach peryferyjnych i najbardziej oddalonych lub podlegających konwergencji. Jako sektor obejmujący prawie 1,8 mln przedsiębiorstw, z których większość to MŚP, zatrudniający około 5,2% całkowitej siły roboczej (czyli około 9,7 mln miejsc pracy, z których wiele zajmują ludzie młodzi) europejska branża turystyczna wytwarza ponad 5% PKB Unii Europejskiej i wskaźnik ten stale rośnie. Turystyka stanowi więc trzeci pod względem znaczenia obszar działalności społeczno-gospodarczej w UE, ustępując miejsca sektorowi handlu i dystrybucji oraz budownictwu. Jeśli wziąć pod uwagę również powiązane z turystyką sektory, to ich całkowity udział w produkcie krajowym brutto jest o wiele wyższy: według szacunków łącznie wytwarzają one ponad 10% PKB Unii Europejskiej oraz obejmują około 12% wszystkich miejsc pracy. Z perspektywy ostatniego dziesięciolecia wzrost zatrudnienia w sektorze turystyki był niemal zawsze wyższy od tego w pozostałych sektorach gospodarki (Komisja Europejska, 2010, s. 2). Branża turystyka jest szczególnie ważna, jeśli chodzi o oferowanie możliwości zatrudnienia dla młodych ludzi, którzy reprezentują dwukrotnie wyższy wskaźnik siły roboczej w turystyce niż w innych gałęziach gospodarki (Ministerstwo Sportu i Turystyki, 2009, s. 10). Unia Europejska umacnia się na pozycji najpopularniejszego kierunku turystycznego na świecie: w 2008 r. odwiedziło ją 370 mln turystów z całego świata, co odpowiada 40% wszystkich przyjazdów w skali globalnej, przy czym 7,6 mln pochodziło z krajów BRIC (Brazylia, Rosja, Indie i Chiny) — jest to znaczny wzrost w porównaniu z 4,2 mln w 2004 r. Przyjazdy te przyniosły ok. 266 mld euro wpływów, z czego 75 mld euro wygenerowanych zostało dzięki przyjazdom turystów spoza Unii. Z kolei podróże obywateli UE przyniosły około 1,4 mld, z czego 90% to wyjazdy w granicach Unii. Zgodnie z szacunkami Światowej Organizacji Turystyki (United Nations World Tourism Organisation — UNWTO) liczba przyjeżdżających do Europy turystów spoza UE będzie w najbliższych latach znacząco rosła. Europejczycy należą również do turystów najczęściej odwiedzających państwa trzecie, co wielu krajom zapewnia stałe i niezwykle istotne źródło dochodów. Czynniki te uzasadniają pogłębienie zewnętrznego wymiaru polityki turystycznej UE, którego celem jest utrzymanie napływu turystów z państw trzecich, a także wspieranie partnerów Unii, zwłaszcza w regionie Morza Śródziemnego (Komisja Europejska, 2010, s. 2).

Znaczenie turystyki dla ekonomicznego, społecznego i kulturowego rozwoju krajów europejskich jest coraz bardziej doceniane. Z raportu opublikowanego przez Światową Organizację Turystyki wynika, że w 2018 r. w podróż udało się 1,4 mld osób, przy czym ruch turystyczny wzrósł o 6% w porównaniu do 2017 roku (GUS, 2019b, s. 17). W przypadku rynku turystycznego określenie jego zakresu związane jest z przyjętą definicją zjawiska turystyki. Najbardziej rozpowszechniona jest definicja opracowana

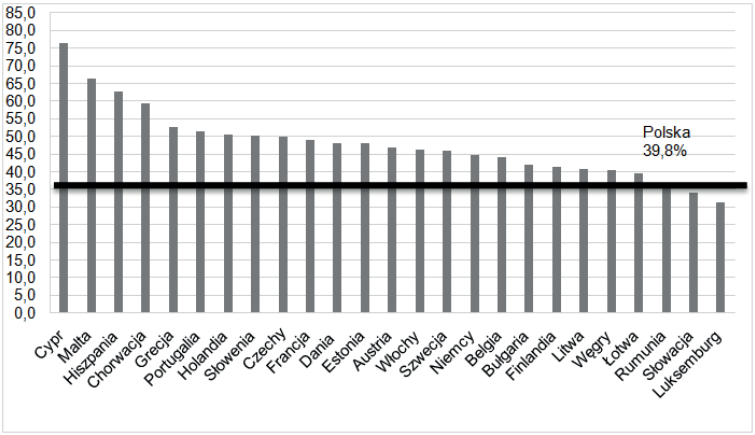
przez UNWTO i przyjęta przez Komisję Statystyki ONZ w 1993 r. Stwierdza ona, że turystyka to ogół czynności osób podróżujących i przebywających poza ich zwykłym otoczeniem przez okres nieprzekraczający 12 miesięcy, w celach wypoczynkowych, służbowych lub innych. Definicja ta ma w dużym stopniu charakter techniczny, tzn. służy odróżnieniu turystyki od innych zjawisk związanych z podróżami. Nie odnosi się ona natomiast bezpośrednio do motywów psychologicznych, socjologicznych lub innych, które można uznać za przesłankę konstytuującą zjawisko turystyki. Przyjęcie przedstawionego podejścia oznacza, że zakres rynku turystycznego wyznaczony jest przez popyt związany z odbywaniem podróży spełniających wymienione kryteria. Jest to więc rynek definiowany przez charakter konsumpcji (Dziedzic, Skalska, 2012, s. 11).

W 2017 roku w krajach UE odnotowano 656 318 turystycznych obiektów noclegowych, w tym 201 973 obiekty hotelowe tj. hotele, motele, pensjonaty i podobne obiekty. W stosunku do roku poprzedniego zmniejszyła się liczba hoteli i podobnych obiektów o 451 (o 0,2%) (GUS, 2019a, s. 1).

Najwięcej turystycznych obiektów noclegowych w Unii Europejskiej w 2017 r. znajdowało się we Włoszech — 204 903 (31,2%), następnie w Chorwacji — 98 341 (15,0%), Hiszpanii — 50 518 (7,7%) i Niemczech — 50 032 (7,6%). W Polsce było 10 681 tego rodzaju obiektów (1,6 proc). Struktura bazy noclegowej w poszczególnych krajach Unii Europejskiej różni się zasadniczo. Obiekty zaliczane do grupy hotele i podobne obiekty zdecydowanie przeważały w takich krajach, jak Cypr (99,7%) i Malta (90,1%). Z kolei w Chorwacji dominowały pozostałe obiekty noclegowe (98,8%), które zdecydowaną większość stanowiły także na Litwie, we Włoszech, w Belgii i Słowenii (odpowiednio 86,2%, 83,9% oraz 82,3% i 81,1%). Nieco niższy udział tej grupy obiektów odnotowano w Polsce (62,0%) (GUS, 2019a, s. 1).

Ze względu na istotne różnice w wielkości poszczególnych obiektów, dopiero analiza struktury miejsc noclegowych pozwala ocenić faktyczną podaż usług w bazie noclegowej. W 2017 r. w turystycznych obiektach noclegowych na terenie Unii Europejskiej oferowano 31,7 mln miejsc noclegowych, z czego 43,8% w obiektach hotelowych. Udział Polski pod względem podaży miejsc noclegowych w obiektach hotelowych wyniósł 2,4% rynku UE. W porównaniu do wyników badania za 2016 r. liczba wszystkich miejsc noclegowych w obiektach hotelowych krajów Unii Europejskiej nieznacznie wzrosła, tj. o 0,9% (GUS, 2019a, s. 1).

W 2017 roku w Polsce działały 4 064 hotele i podobne obiekty noclegowe. Stanowiły one 38,0% krajowej bazy noclegowej i dysponowały 335,9 tys. miejsc noclegowych (tj. 43,4% ogółu miejsc noclegowych w Polsce). Na 10 tys. mieszkańców Polski przypadało 87 miejsc noclegowych w bazie hotelowej. Jeżeli uwzględnimy miejsca noclegowe w całej turystycznej bazie noclegowej, to w 2017 roku na 10 tys. mieszkańców Polski przypadało 201 miejsc. Jeden hotel lub podobny obiekt w Polsce dysponował w 2017 r. przeciętnie 83 miejscami noclegowymi. W Austrii, Czechach i Niemczech liczba ta nie przekraczała 60 miejsc noclegowych. Z drugiej strony na Malcie, w Finlandii, Danii, Chorwacji, Portugalii, Bułgarii, Szwecji i na Cyprze jeden obiekt liczył średnio powyżej 100 miejsc noclegowych (na Malcie nawet 235 miejsc) (GUS, 2019a, s. 1).

Wykres 1. Stopień wykorzystania miejsc noclegowych w hotelach i podobnych obiektach w 2017 r. w krajach Unii Europejskiej (brak danych dla Wielkiej Brytanii i Irlandii)

Źródło: *Turystyka w Unii Europejskiej*, GUS, Warszawa 2019, s. 3.

W porównaniu do 2016 r. liczba oferowanych miejsc w obiektach hotelowych najbardziej wzrosła w Portugalii (o 7,7%), w Estonii (o 5,4%), w Bułgarii (o 4,1%), w Finlandii (3,6%), Holandii (o 3,4%), w Danii (o 3,2%). Spadek liczby miejsc noclegowych w bazie hotelowej odnotowano w Luksemburgu (0,9%), Chorwacji (0,5%) oraz w Grecji i we Włoszech (0,4%) (GUS, 2019a, s. 1).

W 2017 r. o 6,6% wzrósł popyt na usługi noclegowe mierzony liczbą udzielonych noclegów we wszystkich turystycznych obiektach noclegowych w krajach Unii Europejskiej, najwięcej w Słowenii (o 12,7%), na Łotwie (o 12,1%), w Chorwacji (10,6%), a w Polsce o 5,7%. Udział noclegów udzielonych turystom zagranicznym wynosił ponad 90% w przypadku Malty, Cypru i Chorwacji, a w Rumunii i Polsce nie przekroczył 20%. Wskaźnik stopnia wykorzystania miejsc noclegowych w hotelach i podobnych obiektach w Polsce wyniósł w 2017 r. 39,8% i utrzymywał się na poziomie zbliżonym do krajów takich jak: Łotwa, Węgry i Litwa, ale zdecydowanie poniżej krajów z południa Europy — Cypru (76,4%), Malty (66,4%), Hiszpanii (62,6%) i Chorwacji (59,5%), w których sezon turystyczny trwa zdecydowanie dłużej niż na północy. Natomiast wśród krajów, gdzie średnie wykorzystanie miejsc w 2017 roku było niższe niż w Polsce znalazły się: Rumunia (36,5%), Słowacja (34,2%), Luksemburg (31,3%) (GUS, 2019a, s. 1).

Rys. 1. Udział noclegów udzielonych turystom zagranicznym w ogólnej liczbie noclegów w 2017 r. w krajach Unii Europejskiej (brak danych dla Wielkiej Brytanii i Irlandii)

Źródło: *Turystyka w Unii Europejskiej*, GUS, Warszawa 2019, s. 4.

Liczba krajowych i zagranicznych podróży w celach prywatnych trwających 5 lub więcej dni[1] realizowanych przez mieszkańców Unii różni się znacznie. Z punktu widzenia wielkości popytu generowanego przez mieszkańców (tzw. rezydentów) poszczególnych krajów zdecydowanymi liderami w 2017 r. pozostają Niemcy (108,3 mln podróży długookresowych) i Francuzi (90,8 mln). Najwięcej podróży długookresowych za granicę realizują mieszkańcy najbogatszych krajów UE — Niemiec (65,7 mln), Francji (18,2 mln) i Holandii (14,6 mln). Dla porównania, mieszkańcy Polski odbyli 8,9 mln tego typu podróży. Liczba zagranicznych podróży długookresowych najbardziej wzrosła w 2017 roku w porównaniu z rokiem poprzednim w Szwecji (o 142,9%), w Portugalii (o 34,6%), w Bułgarii (31,3%), w Chorwacji (o 30,7%) i na Słowacji (20,2%), a najbardziej zmalała w Belgii (o 6,8%) (GUS, 2019a, s. 4).

[1] Podróże trwające 5 lub więcej dni określa się także jako „długookresowe" lub „wakacyjne".

2. Regulacje prawne dotyczące turystyki w Unii Europejskiej

Intersektorowy charakter turystyki powoduje, że liczba aktów prawa wspólnotowego odnoszących się w sposób pośredni lub bezpośredni do turystyki jest duża. Przyjmując za kryterium podziału zakres podmiotowy regulacji prawnych należy wyróżnić dwie grupy. Do pierwszej należy zaliczyć te, które dotyczącą wszystkich sektorów (regulacje horyzontalne) natomiast do drugiej te, które dotyczą podmiotów należących jednego sektora (regulacje sektorowe) (Ministerstwo Sportu i Turystyki, 2009, s. 9).

Do najważniejszych, z punktu widzenia turystyki, regulacji horyzontalnych należy zaliczyć (Ministerstwo Sportu i Turystyki, 2009, s. 9):

– Traktat o WE (a w szczególności przepisy o ochronie konkurencji i konsumentów);
– Dyrektywę 2005/36/WE w sprawie uznawania kwalifikacji zawodowych (dotyczy zawodu przewodnika turystycznego i pilota wycieczek);
– Dyrektywę 2006/112/WE w sprawie wspólnego systemu podatku od wartości dodanej (dotyczy opodatkowania usług turystycznych podatkiem VAT);
– Dyrektywę 2006/123/WE o usługach na rynku wewnętrznym UE (w tym usług turystycznych).

W ramach drugiej grupy przepisów (regulacje sektorowe) należy wyróżnić regulacje:

1. Dotyczące ochrony interesów ekonomicznych konsumentów usług turystycznych. Do tej podgrupy należy zaliczyć w szczególności (Ministerstwo Sportu i Turystyki, 2009, s. 9):
   – Dyrektywę 90/314 Rady w sprawie zorganizowanych podróży, wakacji i wycieczek;
   – Dyrektywę 94/47/WE w sprawie ochrony nabywców w odniesieniu do niektórych aspektów umów odnoszących się do nabywania praw do korzystania z nieruchomości w oznaczonym czasie;
   – Rozporządzenie 261/2004/WE ustanawiające wspólne zasady odszkodowania i pomocy dla pasażerów w przypadku odmowy przyjęcia na pokład albo odwołania lub dużego opóźnienia lotów, uchylające rozporządzenie (EWG) nr 295/91.
2. Dotyczące statystyki turystyki (GUS, 2016):
   – Rozporządzenie parlamentu europejskiego i rady (UE) nr 692/2011 z dnia 6 lipca 2011 r. w sprawie europejskiej statystyki w dziedzinie turystyki i uchylające dyrektywę Rady 95/57/WE;
   – Methodological manual for tourism statistics Version 3.1;
   – European Commission, Virtual Tourism Observatory;
   – Kodeks graniczny Schengen;
   – Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych.
3. Dotyczące *ecolabelingu*[2] (Ministerstwo Sportu i Turystyki, 2009, s. 9):

[2] *Ekoetykietowanie*, *ecolabelling* — proces oznaczania specjalnym znakiem (ekoetykietą) produktów, które charakteryzują się, w stosunku do innych produktów z tej samej grupy towarowej, proekologicznym oddziaływaniem środowiskowym. Taki sposób wyróżnienia umożliwia potencjalnym konsumentom rozpoznanie tej kategorii produktów spośród innych konkurujących z nimi na rynku. Ekologiczne

– decyzja Komisji z 14 kwietnia 2003 r. ustanawiająca ekologiczne kryteria przyznawania wspólnotowego oznakowania ekologicznego usługom hotelarskim;
– decyzja Komisji z 14 kwietnia 2005 r. ustanawiająca ekologiczne kryteria przyznawania wspólnotowego oznakowania ekologicznego usługom kempingowym.

Jednym z ważnych kierunków działania UE jest „Poprawa otoczenia regulacyjnego w dziedzinie wzrostu gospodarczego i zatrudnienia w Unii Europejskiej". W ramach tego kierunku co roku identyfikowane są, zawarte w programie prac Komisji Europejskiej, inicjatywy mogące mieć wpływ na turystykę. Ma to sprawić, aby na wczesnym etapie uwzględniony został ich wpływ na konkurencyjność tego sektora.

3. Polityka turystyczna na terenie UE

W polityce turystycznej występują cele ekonomiczne i pozaekonomiczne. W państwach o wyraźnie wykształconej funkcji turystycznej uwidoczniony jest głównie cel pozaekonomiczny, w tym głównie cele społeczne i ekologiczne, gdzie w centrum uwagi znajduje się człowiek oraz środowisko przyrodnicze i kulturowe. Takimi krajami są np. Austria, Hiszpania (na turystykę zrównoważoną[3]), Szwajcaria, Niemcy (rozbudzanie potrzeb turystycznych). W Polsce dominuje cel ekonomiczny czego wyrazem jest zapis strategii rozwoju kraju, że turystyka służy osiąganiu celów strategicznych kraju. Praktyka jest taka, że większość krajów stosuje w turystyce system celów mieszanych czyli ekonomicznych, społecznych i ekologicznych. Zakres polityki turystycznej składa się z planowania przestrzennego, planowania ekonomicznego, marketingu i promocji, kształcenia zawodowego, badań naukowych, interwencjonizmu[4] w zakresie turystyki (Kozak, 2009).

Narzędzia polityki turystycznej, czyli środki, którymi dąży się do osiągnięcia celu, dzielą się na 4 grupy (Kozak, 2009):

a) narzędzia wynikające z ogólnej polityki państwa tj. aktywizacja regionów mniej rozwiniętych gospodarczo, aktywizacja sektora usług, współtworzenie i realizacja polityki zagranicznej, realizacja zadań w dziedzinie polityki kulturalnej, ochrony zdrowia czyli polityki społecznej;
b) ustawodawstwo turystyczne, np. stanowienie przepisów o miejscowościach turystycznych, przepisów o bazie noclegowej, przepisów o funkcjonowaniu gospodarki turystycznej;
c) narzędzia ekonomiczno-finansowe — będą to: ustalanie cen, wysokości podatków, oprocentowania kredytów, ograniczenia dewizowe;
d) narzędzia administracyjno-organizacyjne — wynikające z działalności organizacji narodowych i narodowych administracji turystycznych.

---

znakowanie wyrobów spełnia następujące funkcje: ekologiczną, informacyjną, stymulacyjną, marketingową i edukacyjną.

[3] *Turystyka zrównoważona* — rodzaj turystyki, mający na celu maksymalne zminimalizowanie negatywnego wpływu turystyki na środowisko naturalne i kulturę lokalną, pomagając jednocześnie w generowaniu możliwości zatrudnienia dla lokalnych mieszkańców. Celem turystyki zrównoważonej jest zadbanie o to, aby rozwój przyniósł pozytywne doświadczenie dla społeczności lokalnych, firm turystycznych oraz dla samych turystów.

[4] Stosunki gospodarczo-polityczne polegające na bezpośrednich interwencjach państwa na rynku.

Od 2010 roku Komisja Europejska określiła podejście UE do rozwoju turystyki, definiując nowe ramy działań mających podnieść konkurencyjność i zwiększyć potencjał rozwojowy UE zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju (POT, 2011, s. 17):
– Europa winna pozostać najpopularniejszym kierunkiem turystycznym na świecie;
– turystyczny sektor działalności gospodarczej, jako obejmujący prawie 1,8 mln przedsiębiorstw i dający zatrudnienie około 5,2% całkowitej siły roboczej, ma potencjał stymulujący wzrost gospodarczy i wzrost zatrudnienia w UE, a jednocześnie przyczynia się do rozwoju i integracji gospodarczej oraz społecznej, europejska branża turystyczna wytwarza ponad 5% PKB Unii Europejskiej i wskaźnik ten stale rośnie. Turystyka stanowi więc trzeci pod względem znaczenia obszar działalności społeczno-gospodarczej w UE, ustępując miejsca sektorowi handlu i dystrybucji oraz budownictwu;
– Unia Europejska umacnia się na pozycji najpopularniejszego kierunku turystycznego na świecie (POT, 2011, s. 18).

Zgodnie z traktatem lizbońskim głównym zadaniem europejskiej polityki turystycznej jest stymulowanie konkurencyjności tego sektora, przy założeniu, że w perspektywie długoterminowej konkurencyjność ta będzie się w dużej mierze opierać na równowadze i trwałości strategii jego rozwoju. Cel ten jest wyraźnie związany z nową strategią gospodarczą Unii — „Europa 2020", a szczególnie z jednym z jej projektów przewodnich: „Polityka przemysłowa w erze globalizacji". Co więcej, turystyka może się również przyczynić do powodzenia innych projektów przewodnich, takich jak „Unia innowacji", „Europejska agenda cyfrowa" oraz „Program na rzecz nowych umiejętności i zatrudnienia" (POT, 2011, s. 19). Podpisana w 2010 roku Deklaracja Madrycka[5] zawiera szereg zaleceń co do wdrażania skonsolidowanej europejskiej polityki turystycznej. Podkreśla konieczność podniesienia konkurencyjności tego sektora zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju, a także potwierdza, iż działania UE na rzecz turystyki niosą ze sobą wartość dodaną i — poprzez zintegrowane podejście do turystyki — stanowią uzupełnienie działań podejmowanych przez państwa członkowskie. Działania na rzecz turystyki powinny się skoncentrować wokół czterech filarów (POT, 2011, s. 19):
1. Stymulowanie konkurencyjności sektora turystycznego w Europie.
2. Wspieranie rozwoju zrównoważonej i odpowiedzialnej turystyki wysokiej jakości.
3. Konsolidacja wizerunku Europy jako zbioru kierunków turystycznych wysokiej jakości, zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju.
4. Pełne wykorzystanie potencjału różnych obszarów polityki i instrumentów finansowych UE na rzecz rozwoju turystyki.

Nowe działania UE to stymulowanie konkurencyjności sektora turystycznego w Europie poprzez zachęcanie do różnicowania oferty turystycznej, rozwijanie innowacji w sektorze turystycznym, podnoszenie kwalifikacji zawodowych, działania na rzecz przedłużenia sezonu turystycznego, rozbudowanie bazy wiedzy społeczno-gospodarczej na temat turystyki.

[5] Akt podpisany w 2002 roku na Europejskim Kongresie na rzecz Osób Niepełnosprawnych.

Podsumowanie

Liczba noclegów udzielonych w turystycznych obiektach noclegowych w krajach unijnych nieprzerwanie wzrasta od 2009 roku. W 2017 r. osiągnęła wartość 3 254,3 mln. Udział noclegów udzielonych turystom zagranicznym wyniósł 49,2%. W 2017 roku w Polsce działały 4 064 hotele. Stanowiły one 38% krajowej bazy noclegowej i dysponowały prawie 336 tys. miejsc noclegowych. W porównaniu do 2016 r. liczba oferowanych miejsc w obiektach hotelowych najbardziej wzrosła w Portugalii o 7,7%.

Złożoność rynku turystycznego oraz wielka różnorodność zaangażowanych w nią podmiotów wymaga współpracy wszystkich interesariuszy biorących udział w planowaniu i wdrażaniu polityk i środków na szczeblu europejskim. Instytucje Wspólnoty, administracje krajowe, organizacje zawodowe, pracodawcy i pracownicy, organizacje pozarządowe i naukowcy powinni budować partnerstwa na wszystkich szczeblach, aby podnieść konkurencyjność turystyki europejskiej i zademonstrować jej ważną rolę. Rozwój współpracy i partnerstwa w ramach odnowionej polityki powinien być regularnie rewidowany w trakcie Europejskich Forów Turystyki.

Korzyści z eskalacji turystyki dla unijnych gospodarek wynikają z: rozwoju przedsiębiorczości, powstania nowych miejsc pracy i zmniejszenia bezrobocia, napływu nowych inwestycji, dochodów uzyskiwanych z obecności turystów.

Bibliografia

Dziedzic, E., Skalska, T. (2012). *Ekonomiczne uwarunkowania rozwoju usług turystycznych w Polsce*. Warszawa: Stowarzyszenie na Rzecz Badania, Rozwoju i Promocji Turystyki.

GUS. (2016). *Akty prawne związane ze statystyką w dziedzinie turystyki*. Warszawa: GUS.

GUS. (2019a). *Turystyka w 2018 roku*. Warszawa: GUS.

GUS. (2019b). *Turystyka w Unii Europejskiej*. Warszawa: GUS.

Komisja Europejska. (2010). *Europa — najpopularniejszy kierunek turystyczny na świecie — nowe ramy polityczne dla europejskiego sektora turystycznego*. Bruksela: Komisja Europejska.

Kozak, N.W. (2009). *Turystyka i polityka turystyczna a rozwój: między starym a nowym paradygmatem*. Warszawa: Scholar.

Ministerstwo Sportu i Turystyki. (2009). *Turystyka w strukturach Unii Europejskiej*. Warszawa: Ministerstwo Sportu i Turystyki, Departament Turystyki.

POT. (2011). *Marketingowa strategia Polski w sektorze turystyki na lata 2012–2020*. Warszawa: POT.

Legal and economic conditions of the EU tourist market

Abstract
When analyzing Eurostat data, the tourist market in the European Union is characterized by dynamic and constant development, however, its legal and economic advantages are inexhaustibly diagnosed. The aim of this study is to illustrate the legal and economic aspects shaping the presented market in the European Union and the conditions therein for the increase in economic and legal indicators. The method used to analyze secondary statistical data and document analysis. According to the publication of the World Tourism Organization of the United Nations, the European Union is an important tourist destination, and five of its member states found themselves in the top ten countries of the world most visited by tourists in 2015. Tourism can contribute to creating jobs and stimulating economic growth, as well as to the development of rural, peripheral or less developed areas. Therefore, there is a growing need for reliable and harmonized statistics in this field as well as in the wider context of regional policy and sustainable development policy.

Keywords: tourism economics, economic impact of tourism, tourism policy, tourism regulation.

NAUKA I SPOŁECZEŃSTWO.
Przegląd nauk społecznych, technicznych, medycznych i pedagogicznych
1/2020, Tom 1, s. 27–32 ISSN online 2719-9142 Półrocznik

Anton Alexandrovich Osovskikh[1], Victoria Valerevna Lukyanenkova[2]
[1] Студент 3 курса, Смоленский государственный университет, г. Смоленск, Россия
[2] Смоленский государственный университет, г. Смоленск, Россия

Актуальные проблемы договора займа

Аннотация
В статье рассматривается вопрос о проблемах договора займа в части обеспечения доказательств его заключения, регулирования процентов, сумм сделок, субъектного состава и ряда других, их актуальности и необходимости принятия мер по их устранению.

Ключевые слова: договор займа, проценты по договору займа, займодавец, заёмщик, форма денежных средств, доказывание существования долга.

Договор займа — устоявшийся на практике элемент договорных отношений, широко применяемый всеми субъектами гражданско-правовых отношений. По общему правилу, сторонами договора являются заёмщик и займодавец, которыми могут быть как физические лица — граждане, иностранные лица, апатриды, так и юридические лица — коммерческие и некоммерческие организации в различных организационно-правовых формах, а так же, в силу статьи 817 Гражданского кодекса РФ, Российская Федерация, субъекты РФ и муниципальные образования. Суть договора заключается в статье 807 ГК РФ и выражается в том, что займодавец передает или обязуется передать заёмщику материальные блага (ценные бумаги, деньги, вещи, которые определены родовыми признаками), а на заёмщика возлагается обязанность, в рамках статьи 810 ГК РФ, возвратить то же количество полученных от заимодавца вещей, ценных бумаг или, соответствующую договору, сумму денег. В договоре оговаривается срок, в течение которого заёмщик обязан вернуть полученную сумму займа. Если такой срок не оговаривается при достижении соглашения или же определён датой востребования со стороны займодавца, сумма должна быть возвращена в течение 30 дней. В случае, если договор займа является возмездным, заёмщик уплачивает заимодавцу и проценты, устанавливаемые в соответствии со статьей 809 ГК РФ. Причем такая сумма может быть возвращена досрочно с согласия займодавца, которое может быть прописано в условиях договора. Если же сумма получена для личных семейных нужд, для домашнего использования, то сумма может быть возвращена полностью или в части при уведомлении за тот же срок, если иное не предусмотрено договором.

Несмотря на, казалось бы, достаточно надёжное правовое регулирование законодателем вопроса договора займа, которому в Гражданском кодексе уделено внимание в главе 42, правоприменителем, относительно обширно сложившейся судебной практики, по ряду вопросов остаются актуальные проблемы в этой сфере. Считаю важным обратить внимание на порядок доказывания существования долга и форму денежных средств, выступающих предметом договора займа. В настоящее время в гражданском обороте они могут иметь две формы: наличную и безналичную. Наличные и безналичные денежные суммы, передаваемые займодателем по договору займа, вызывают меньше сложностей при доказывании выполнения обязательств по передаче денег в ходе судебного разбирательства.

Верховный суд, в составе Судебной коллегии по гражданским делам, при изучении одной из жалоб, дал разъяснения относительно того, каким же образом доказать факт наличия долга. Суть вопроса, рассматриваемого Верховным судом явилось дело, по которому суд отказывал в исковых требованиях истцу об истребовании переданных денежных средств. На основании статьи 807 Гражданского кодекса, договор займа считается заключенным с момента передачи денег или других средств. В соответствии со статьями 161, 808 ГК, договор займа должен быть заключён в письменной форме при превышении суммы займа в 10 000 рублей или же, если займодавцем является юридическое лицо. Документами, удостоверяющими передачу денежных средств могут быть расписка или другой документ, удостоверяющий передачу денежных сумм. Сделка в письменном виде заключается по смыслу статьи 160 ГК, а трактуя содердание статьи 162, Верховный Суд приходит к выводу о том что передача средств в таких правоотношениях может подтверждаться различными доказательствами, за исключением показаний свидетелей, а обязанность предоставления опровергающих фактов дачи средств в заём лежит на ответчике [1, С. 127][1].

Например, в постановлении Брянского районного суда от 29 мая 2019 по делу № 2-153/2018 [2, С. 2][2], в суде первой инстанции истец и ответчик полностью согласились с расчетом, который состоял из основного долга, начисленных процентов и процентов за пользование чужими средствами, причём суд принял все доказательства истца о выполнении им своей обязанности по передаче суммы займа в наличной форме.

Сложности происходят из-за ещё недостаточной правовой регламентации и определении природы безналичных денежных средств. При заключении договоров займа, Российская Федерация, её субъекты, местное самоуправление, юридические лица используют безналичные денежные средства при обеспечении своих обязательств. Однако, при заключении расписок и договоров займа, на практике часто происходят случаи утраты всяких доказательств одной из сторон или обоими, что влечёт невозможность достижения справедливости при начале рассмотрения дела в суде по существу. Целесообразно осущест-

[1] Гражданское право. Особенная часть: учебное пособие для вузов / В.Н. Ивакин. — Москва: Юрайт, 2019. — 289 с.

[2] Постановление Брянского районного суда Брянской области от 29 мая 2019 по делу № 2-153/1/2018 // URL: https://sudact.ru/regular/doc/2pnnnW0yZe5R/?regular-txt (дата обращения: 12.11.2019).

влять передачу средств безналичным способом также и гражданам. Например, Ленинским районным судом города Санкт-Петербурга, в ходе разбирательства по делу № 9-135/2017 от 28 августа 2017 года, фак передачиденежныхсредствпо договорамзайма подтверждается платежными поручениями, на основании чего требования истца были удовлетворены [3, С. 2][3].

При перечислении безналичных денежных средств на счёт заёмщика и подтверждении этого платёжным поручением, займодавец имеет высокие гарантии успеха при истребовании денежных средств (Решение Арбитражного суда Челябинской области от 6 марта 2019 г. по делу № А76-38581/2018).

Важной проблемой при доказательстве существования займа является отсутствие правовой регламентации суммы сделки при безналичном расчёте между ИП. Без существования каких-либо рамок, могут сформировываться большие суммы, что пропорционально повысит негативное воздействие на участников правоотношений при возникновении спора. При этом судами считается недостаточным наличие в качестве доказательств только расписки или договора. Проверяется достоверность возникновения передаваемых денежных средств у займодавца. При невозможности проследить источник появления таких средств, суды, в большинстве случаев, считают что договор займа не имел место быть. Таким образом, важно внести в общую массу доказательств по делу, например, нотариальное удостоверение факта передачи денежных средств или же выдаваемая банком справка о зачислении денежных средств на счёт одной из сторон [4, С. 499][4].

Не только юридическим лицам, государственным, муниципальным органам, но и гражданам следует фиксировать факт передачи средств займодавцем во избежание невозможности его подтвердить в будущем.

Особого внимания заслуживает проблема чрезмерного завышения процентов по договорам займа, которое некоторые правоведы, например С.К. Соломин [5, С. 65–68][5], называют «ростовщичеством» нашего времени. Часто, со ссылкой на ст. 9 ГК РФ, суды удовлетворяли требования истцов на взыскание процентов, превышающих среднюю ставку рефинансирования Центрального Банка РФ в 2, 3, 10 и более раз. Ситуация изменилась с принятием Федерального закона «О внесении изменений в части первую и вторую Гражданского кодекса Российской Федерации и отдельные законодательные акты Российской Федерации». В статье 2, пункте 3 данного закона было впервые введено понятие «ростовщические проценты», что обезопасило участников гражданско-правовых отношений от уплаты чрезмерно высоких процентов по займам и обязало суд

[3] Постановление Ленинского районного суда г. Санкт-Петербурга от 28 августа 2017 по делу № 9-135/2017~М-588/2017 // URL: https://sudact.ru/regular/doc/BnslLuhzcGQt/?regular-txt (дата обращения: 12.11.2019).

[4] Гражданское право в 4 т. Том I. Общая часть. Введение в гражданское право: учебник / В.А. Белов. —Москва: Юрайт, 2019. — 622 с.

[5] Ростовщические проценты по договору займа / С.К. Соломин — Вестник Омского университета, 2017. С. 65–68.

снижать их до «размера процентов, обычно взимаемых при сравнимых обстоятельствах» [6, С. 2][6].

Законодателем было определено, что субъектом договора займа со стороны заёмщика должен быть гражданин в случае применения механизма снижения процентов. При этом займ может быть взят для различных нужд: как для личных целей гражданином, так и для усовершенствования бизнеса индивидуальным предпринимателем. Займодавцем в таком случае может выступать, например, физическое лицо. Если дача займа осуществляется систематически, на постоянной основе, то таким субъектом может выступать индивидуальный предприниматель, а участия в правоотношениях, связанных с договором займа, могут быть предметом его деятельности и способом получения дохода. Займодавцем может быть и юридическое лицо, но при условии что его профессиональная деятельность не заключается в предоставлении займов. Юридическое лицо может быть субъектом правоотношений по снижению процентов по договору займа, если предоставляет не более 4 займов ежегодно, и указанная цель займа не связана с предпринимательской деятельностью. Юридические лица также могут предоставлять займы, предусмотренные в качестве исключения в пп. 5 ст. 3 Федерального закона от 21.12.2013 № 353-ФЗ (ред. от 02.08.2019) «О потребительском кредите (займе)»: предоставление займа работодателем работнику, физическим лицам — учредителям или аффилированным лицам коммерческой организации, которая предоставляет заём, предоставление займа брокерами клиенту для осуществления покупки ценных бумаг и в иных случаях, предусмотренных федеральным законом[7].

Следовательно, в настоящее время среди субъектов такой деятельности выступают займодавцы, осуществляющие свою деятельность на основании законодательства о потребительском кредите (займе) и на основании главы 42 ГК РФ, если в заключаемых ими договорах нет условий, свидетельствующих о потребительской направленности таких договоров, их количество не превышает четырёх в год, а выдача денежных сумм осуществляется за счёт личных средств займодавца, среди которых могут быть и физические лица.

Большое влияние оказало установление законодателем границ максимальных процентов по договору займа. Суд может снизить такие проценты в случае если они превышают обычно взымаемые проценты в подобных случаях в два и более раза, являясь весомым обременением для заёмщика. Данное нововведение можно рассматривать и в рамках статьи 10 ГК РФ, на основании которой такая доля чрезмерных процентов считается элементом злоупотребления правом и обязывает суд отказать в этой части в восстановлении нарушенных прав займодавца.

---

[6] Федеральный закон “О внесении изменений в части первую и вторую Гражданского кодекса Российской Федерации и отдельные законодательные акты Российской Федерации” от 26.07.2017 N 212-ФЗ // “Собрание законодательства РФ”, 31.07.2017, N 31 (Часть I), ст. 4761.

[7] Федеральный закон “О потребительском кредите (займе)” от 21.12.2013 N 353-ФЗ (ред. от 02.08.2019) // “Собрание законодательства РФ”, 23.12.2013, N 51, ст. 6673.

В заключение стоит сказать о том, что проблемы договора займа в части обеспечения доказательств его заключения, регулирования процентов, сумм сделок, субъектного состава и ряда других не потеряют своей актуальности в гражданско-правовых отношениях, требуют более полного законодательного урегулирования и формирования устойчивой судебной практики, отвечающей принципам законности, справедливости, равенства и судебной защиты нарушенного права.

Литература

1. Федеральный закон “О внесении изменений в части первую и вторую Гражданского кодекса Российской Федерации и отдельные законодательные акты Российской Федерации” от 26.07.2017 N 212-ФЗ // “Собрание законодательства РФ”, 31.07.2017, N 31 (Часть I), ст. 4761.
2. Федеральный закон “О потребительском кредите (займе)” от 21.12.2013 N 353-ФЗ (ред. от 02.08.2019) // “Собрание законодательства РФ”, 23.12.2013, N 51, ст. 6673.
3. Постановление Брянского районного суда Брянской области от 29 мая 2019 по делу № 2-153/1/2018 // URL: https://sudact.ru/regular/doc/2pnnnW0yZe5R/?regular-txt (дата обращения: 12.11.2019).
4. Постановление Ленинского районного суда г. Санкт-Петербурга от 28 августа 2017 по делу № 9-135/2017~M-588/2017 // URL: https://sudact.ru/regular/doc/BnslLuhzcGQt/?regular-txt (дата обращения: 12.11.2019).
5. Гражданское право в 4 т. Том I. Общая часть. Введение в гражданское право: учебник / В.А. Белов. — Москва: Юрайт, 2019. — 622 с.
6. Гражданское право. Особенная часть: учебное пособие для вузов / В.Н. Ивакин. — Москва: Юрайт, 2019. — 289 с.
7. Ростовщические проценты по договору займа / С.К. Соломин — Вестник Омского университета, 2017. С. 65–68.

Actual problems of the loan agreement

Abstract

The article considers the issue of problems of a loan agreement in terms of providing evidence of its conclusion, regulation of interest, transaction amounts, subject composition and a number of others, their relevance and the need to take measures to eliminate them.

Keywords: loan agreement, interest on a loan agreement, lender, borrower, form of cash, proof of debt.

NAUKA I SPOŁECZEŃSTWO.
Przegląd nauk społecznych, technicznych, medycznych i pedagogicznych
1/2020, Tom 1, s. 33–42 ISSN online 2719-9142 Półrocznik

Aram A. Narinyan[1], Elvira Tagirovna Mayboroda[2]
[1] Калининградский государственный технический университет
[2] Северо-Кавказский федеральный университет, г. Ставрополь, Россия

Открытость судопроизводства и современные информационные технологии (на примере работы сайтов судов общей юрисдикции Ставропольского края)

Аннотация
Статья посвящена анализу доктринальных основ и принципов государственно-правовой политики обеспечения доступа к информации о деятельности судов и выявлению позитивные и негативные практик представления информации на интернет-сайтах судов общей юрисдикции Ставропольского края.

Ключевые слова: правосудие, информационная открытость, гласность, доступность, средства массовой информации.

Статья выполнена в рамках гранта Благотворительного фонда В. Потанина: разработка нового учебного курса «Правовое проактивное управление в сфере этноконфессиональной политики», магистерской программы «Государственно-правовая политика, правотворчество, правореализация» по направлению подготовки 40.04.01 Юриспруденция.

В настоящее время приоритетными направлениями развития судебной системы выступает обеспечение информационной открытости и гласности судопроизводства, своевременное и квалифицированное информирование общества о деятельности судов общей юрисдикции, повышение уровня правовых знаний граждан о судоустройстве и судопроизводстве, формирование с помощью масс-медийного пространства позитивного общественного мнения о деятельности судебных органов и судей региона, формирования доверия граждан к суду и упрочения авторитета судебной власти. По-прежнему в масс-медиа публикуются материалы преимущественно обличительного характера, сохраняется тенденция на высвечивание негативных сторон жизни, а властные институты представляются удобным и неизменным объектом критики. Действительно же важные изменения зачастую остаются без внимания, не доносятся до населения, не объясняется смысл реформ и их последствия для рядовых граждан. Нужны новые подходы, новые стратегии, структуры. В настоящее время появились новые отделы информации, пресс-центры, средства массовой информации. Особенность работы судов в этом тематическом русле представлено весомым практическим опытом, вследствие чего создание научной концепции имеет

важную и актуальную задачу, разрешение которой позволит оптимизировать информационную политику в их деятельности.

Совершенствование системы укрепления правового государства и правовой культуры граждан и формирование гражданского общества невозможно без повышения уровня доверия населения к судебной власти. Без поддержки населением не может существовать ни один властный институт, теряется его сущностный смысл. Осознавая важность повышение доверия граждан к суду, правительство нашей страны избрало одним из главных показателей эффективности Федеральной целевой программы «Развитие судебной системы России на 2007–2012 гг.» именно этот критерий. Тем не менее, по данным Счетной палаты значительного роста доверяющих суду россиян достигнуть не удалось, причём почти половина опрошенных жалуется именно на недостаточную осведомленность о деятельности третьей власти[1]. И именно с открытостью и гласностью и взаимодействием со СМИ связывают свои надежды на изменение ситуации исследователи и эксперты в области права.

Фондом «Общественное мнение» (ФОМ) в 2015 году проведено исследование, посвящённое проблемам снижения доверия у населения к судебной системе. Опрос общественного мнения «О судах и судьях» выявил, что участники социологического опроса при ответе на вопрос «Как Вы оцениваете в целом деятельность российских судов и судей: положительно или отрицательно?» высказались в большинстве своем негативно: 46% ответили «Отрицательно», 22% — высказались «Положительно» и 32% «Затрудняюсь ответить»[2]. Категорично отвечали на вопрос о деятельности судебной системы 46%, хотя всего 10% граждан столкнулись с проявлениями коррупции в судейском сообществе, львиная доля представлений о неправедном суде основывается на субъективных суждениях и свидетельствах знакомых людей. Три четверти опрошенных сложили свое мнение о коррупции в судах из сообщений СМИ разговоров со знакомыми и коллегами, в реальности впрямую не сталкивалась с коррупционной практикой[3]. Судя по всему советские стереотипы и традиции — «не знаю, но осуждаю» — еще преобладают в нашем обществе.

Принцип гласности и открытости правосудия, включающий в себя свободный доступ в зал заседаний всех желающих, открытое разбирательство дела, публичное оглашение решений получил еще большую реализацию. Благодаря размещению выносимых судебных актов в сети Интернет, подачу документов посредством работы сервисов ГАС «Правосудие» и «Мой арбитр, использование системы видеоконференций выносимых решений происходят кардинальные изменения в системе информационной государственной политики в области обеспечения доступа к деятельности судов. Механизмами получения и рас-

[1] Галстян И.Ш., Клюковская И.В., Лаута О.Н., Попова Л.А., Семенов В.Е. Проблемы совершенствования воспитания правовой и политической культуры // Проблемы экономики и юридической практики. — 2015. — № 3. — С. 213.

[2] Савкина М.А. Доверие граждан к правосудию: состояние и перспективы // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. — 2015. — № 6. — С. 318.

[3] Савкина М.А. Доверие граждан к правосудию: состояние и перспективы // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. — 2015. — № 6. — С. 319.

пространения судебной информации выступают интернет-сайты, правовые базы данных, участие граждан в судебных заседаниях, пресс-службы судов, специализированные издания. Наиболее эффективным являются официальные интернет-сайты судов. Под официальным интернет-сайтом суда предложено понимать сайт в информационно-телекоммуникационной сети общего доступа «интернет», с указанием его официального статуса и принадлежности, с доменным именем, зарегистрированным на суд или на уполномоченную организацию и содержащим информацию о деятельности суда[4].

Все суды и органы судейского сообщества области имеют официальные интернет-сайты, которые действуют в рамках единого интернет-портала ГАС «Правосудие». Здесь размещается информация о судебной деятельности в соответствии с требованиями Федерального закона от 22 декабря 2008 г. №262-ФЗ «Об обеспечении доступа к информации о деятельности судов в Российской Федерации»[5].

В соответствии с «Положением по созданию и сопровождению официальных интернет-сайтов судов общей юрисдикции РФ от 24 ноября 2004 года»[6], сайты создаются для обеспечения доступа граждан, юридических лиц, органов государственной власти к информации о деятельности суда, реализации механизмов доступа к правосудию в условиях информационного общества, создания механизмов информационного взаимодействия с гражданами и гражданским обществом, а также для решения иных задач в области информационной политики судебной власти Российской Федерации

Положение разработано в соответствии с Концепцией информационной политики судебной системы, Концепцией информатизации судов общей юрисдикции (государственная автоматизированная система «Правосудие») и устанавливает основные принципы организации работы, задачи и структуру интернет-сайтов судов.

Всего на сегодняшний момент созданы 2884 сайта в рамках интернет-портала Государственной автоматизированной системы (ГАС) «Правосудие»[7]. Президентом Российской Федерации была сформулирована задача о создании необходимых условий внедрения электронного судопроизводства. Данная инфраструктура призвана обеспечить высокий уровень доступности информации. Формируются комплексы хранения и сеть центров обработки данных. Завершается активная модернизация ГАС «Правосудие»[8].

---

[4] Казина Т.В. Правовые аспекты взаимодействия средств массовой информации и судебной власти //Администратор суда. — 2016. — № 3. — С. 47.

[5] Федеральный закон от 22.12.2008 N 262-ФЗ (ред. от 05.04.2016) «Об обеспечении доступа к информации о деятельности судов в Российской Федерации» // Собрание законодательства РФ. 29.12.2008. № 52 (ч. 1). ст. 6217.

[6] Положение по созданию и сопровождению официальных Интернет-сайтов судов общей юрисдикции Российской Федерации (утв. Постановлением Президиума Верховного Суда РФ от 24.11.2004) //СПС «КонсультантПлюс».

[7] Официальный сайт ГАС «Правосудие» http://www.sudrf.ru.

[8] Ловцов Д.А. Проблема информационной безопасности ГАС РФ «Правосудие» // Российское правосудие. — 2012. — № 5. — С. 103–109.

Реализация мероприятий Концепции, а также совершенствование ведомственных нормативных актов Судебного департамента с учетом изменений федерального процессуального законодательства позволят реализовать требования вышеуказанных федеральных законов.

Сравнительный анализ автоматизированных систем (ГАС) «Правосудие» и «Мой арбитр» (доменное название, на сайтах арбитражных судов название разделов «Картотека арбитражных дел» (КАД) и «Банк решений арбитражных судов» (БРАС), позволяет заключить, что преимуществами первой выступает унификация процедур гражданского, административного и уголовного форм судопроизводств на всей территории Российской Федерации; применительно к системе «Мой арбитр» основным преимуществом следует считать полное обеспечение информационных потребностей сторон арбитражного дела текстами судебных актов, находящихся в системном единстве дела (кейс).

Рассмотрим обращения населения, оставленные на официальных сайтах судов. В соответствии с требованиями законодательства Российской Федерации и ведомственных нормативных правовых актов, население может оставлять свои предложения, заявления, жалобы на официальных сайтах районных и городских судов общей юрисдикции Ставропольского края в рубрике «Обращение граждан».

Таблица 1. Сравнительный анализ ГАС «Правосудие» и «Мой арбитр» (картотека арбитражных дел)

ГАС «Правосудие»	«Мой арбитр»
Учет дел осуществляется на отдельных серверах каждого из судов	Учет дел происходит в единой информационной системе
Система поиска носит персонифицированный характер и не имеет инстанционного единства	Система поиска имеет сквозной характер от первой инстанции движения дела до его завершения
Индексация поиска не происходит по ключевым словам, фамилиям и т.д.	Поиск осуществляется по индексированным базам
Отсутствует возможность подачи документов в электронном виде	Возможность подачи документов в электронном виде
Судебный акт прикрепляется к карточке дела в виде отдельного файла не в верифицируемом формате	Судебный акт имеет штрих-код (неусиленная цифровая подпись). Копия судебного акта верифицируется программно-аппаратными средствами

В статье проанализированы сайты Ставропольского краевого суда, 35 сайтов городских и районных судов Ставропольского края и изучено более 300 обращений. На основе проведенного анализа можно сделать вывод, что на сайтах судов встречаются пресс-релизы, в которых текст вызывает затруднения для усвоения читателем из-за очень объемных предложений. Часто можно встретить материалы, где в одном абзаце написана вся новость или она состоит из заголовка и двух предложений. В текстах допускаются пунктуационные, орфографические ошибки, тавтология. Чаще всего пресс-релизы на сайтах оформлены разным шрифтом, с разным интервалом между строк. Некоторые материалы не

читаемы — из-за плохого размещения их на сайте слова и предложения обрываются, некоторые из них могут быть подчеркнуты или выделены другим цветом. Большинство сайтов не придают значение написанию заголовков — они все однотипны и неинтересны. Среди недостатков сопровождения интернет-сайтов можно отметить следующее: большинство из них не соответствует современным требованиям информационной открытости госорганов власти.

Примером хорошо подготовленных материалов могут служить сайты Ставропольского краевого суда. Новости написаны доступным языком и хорошо усваиваются, текст сопровождается фото.

Кроме того, мы рассмотрели обращения населения, оставленные на официальных сайтах судов в рубрике «Обращение граждан». В разделе «Обращения граждан» превалирующую позицию занимают просьбы о направлении почтой копий судебных решений, жалобы населения на профессиональную работу и комментарии по поводу работы сайта. В качестве определенных недостатков в сопровождении сайтов следует отметить, что иногда ответы на обращения населения размещают на сайтах спустя несколько месяцев. В официальных ответах допускаются опечатки и даже ошибки. Развернутые и своевременные ответы на обращения граждан даются сайте Ставропольского краевого суда, Промышленного районного суда г. Ставрополя, Красногвардейского районного суда.

Больше всего материалов опубликовано Ставропольским краевым судом. Сайт размещает от 2 до 6 новостей в день (новостной контент имеет как региональное, так и федеральное значение). Необходимо отметить, что на сайте Ставропольского краевого суда публикации часто сопровождаться фотографиями.

На первом месте находятся обращения граждан, в которых содержатся просьбы в направлении почтой копий судебных решений. Второе по значимости место занимают жалобы населения на профессиональную работу судей. Например, на сайте Октябрьского районного суда города Ставрополя размещена жалоба на сотрудников суда: «*Хочу пожаловаться на поведение ваших сотрудников* (…) *По указанному номеру невозможно было дозвониться в течение нескольких дней (они просто вообще не поднимают трубку!!!).*» (01.11.2015). На третьем месте — потребность в комментариях по поводу работы сайта. Например, на сайте Курского районного суда размещена жалоба (25.03.2015): «(…) *сведения о движении дел с участием одних и тех же лиц, содержащиеся на официальном сайте Курского районного суда Ставропольского края размещены в информационно-телекоммуникационной сети «Интернет» избирательно, что искажает реальную картину судопроизводства, и создаёт препятствия для моего доступа к достоверной информации о деятельности судов*».

Иногда ответы на обращения населения размещают на сайтах спустя несколько месяцев.

В официальных ответах на обращения населения допускаются опечатки и даже ошибки. Ответы часто могут быть написаны разным шрифтом, интервалами между строк, буквы прыгают в тексте, отступы абзацев разнятся.

На сайтах Грачевского районного суда[9] и Ипатовского районного суда как правило ответы на обращения населения не даются. В них написано «ответ был отправлен в электронной форме» или «ответ направлен на Ваш адрес электронной почты»[10]. На сайте Кисловодского городского суда самый распространённый ответ на обращения граждан «Ваше обращение получено и передано в отдел обеспечения судопроизводства для регистрации»[11]. На сайтах Апанасенковского районного суда[12], Изобильненского районного суда[13], Кировского районного суда[14] последние обращения были зарегистрированы в 2013 году. На сайтах Левокумского районного суда[15], Труновского районного суда[16] последние обращения были зарегистрированы в 2010 году. Особенно хотелось отметить, что ответы на обращения 2010 года даны в 2011 году. Обращение от 30.08.2010 12:45 (МСК), Анастасия Сергеевна об оказании содействия в написании статьи «Добрый день! В настоящий момент я пишу научную статью на тему «надругательство над телами умерших и местами их захоронений». В целях сбора эмпирического материала я обращаюсь к Вам за помощью. В своем письме 02/01-62/416 от 18.08.2010г. Управление Судебного департамента в Ставропольском крае сообщило мне, что МС Труновского района был вынесен обвинительный приговор: по ч. 1 ст. 244 УК РФ в 2007 и 2008 гг.

На основании ст. 4, 15, 18 Федерального закона от 22 декабря 2008 г. N 262-ФЗ «Об обеспечении доступа к информации о деятельности судов в Российской Федерации», вступившего в законную силу 01.07.2010 г. прошу разместить в сети Интернет текст приговора (либо выслать его по электронной почте/почтовому адресу). Заранее спасибо за ответ![17]

Официальный ответ 16.05.2011 10:48 (МСК) Уважаемая Анастасия Сергеевна, рекомендуем Вам обратиться в мировой суд, на нашем сайте имеется ссылка мировых судов Ставропольского края, районным судом дел данной категории не рассматривалось[18].

В базе данных Новоселицкого районного суда нет ни одного обращения, «разрешённого к публикации»[19].

Проанализировав интернет-сайты судов можно представить обобщенную информацию и показать, информацию какого содержания получают пользователи:

---

[9] Официальный сайт Грачевского районного суда http://grachevsky.stv.sudrf.ru.
[10] Официальный сайт Ипатовского районного суда http://ipatovsky.stv.sudrf.ru.
[11] Официальный сайт Кисловодского городского суда https://kislovodsky--stv.sudrf.ru/modules.php?name=gbook (дата обращения 31.08.2016).
[12] Официальный сайт Апанасенковского районного суда http://apanasenkovsky.stv.sudrf.ru.
[13] Официальный сайт Изобильненского районного суда http://izobylnensky.stv.sudrf.ru.
[14] Официальный сайт Кировского районного суда http://kirovsky.stv.sudrf.ru.
[15] Официальный сайт Левокумского районного суда http://levokumsky.stv.sudrf.ru.
[16] Официальный сайт Труновского районного суда http://trunovsky.stv.sudrf.ru.
[17] Официальный сайт Труновского районного суда https://trunovsky--stv.sudrf.ru/modules.php?name=gbook (дата обращения 15.05.2016).
[18] Официальный сайт Труновского районного суда https://trunovsky--stv.sudrf.ru/modules.php?name=gbook (дата обращения 25.05.2016).
[19] Официальный сайт Новоселицкого районного суда http://novoselicky.stv.sudrf.ru.

– новостные сведения о деятельности суда, обозрения прессы о судебной системе региона;
– организационную структуру суда и контакты (телефоны, электронные адреса, дни и время приема посетителей для населения), информацию о региональных органах судебного сообщества;
– ссылки на интернет-сайты других судов, что позволяет быстро просмотреть интернет-ресурсы судебной системы, а также ссылки на местные органы государственной власти;
– сведения по информатизации судов, электронный документооборот, использование современных ИТ.

Наиболее востребованными являются судебные решения и обзоры судебной практики, информация по судебному делопроизводству, например, дата назначения слушания, участники процесса, решение по делу, сведения по госпошлине, формы наиболее необходимых гражданам судебно-процессуальных документов, подаваемых в суд.

Кроме того, сайты используют различные интерактивные возможности: электронную почту, рубрику «Обращения граждан», оперативный доступ к реальному судебному делопроизводству, например, назначенные дела, итоги рассмотрения.

В тоже время следует отметить следующие недостатки в организационно-правовом и методическом обеспечении создания и сопровождения интернет-сайтов судов общей юрисдикции. Число судов, имеющих интернет-сайты, не соответствует современным требованиям информационной открытости государственных органов власти. Им необходимо вести разностороннюю работу с целью формирования благоприятного общественного мнения о судебной системе и повышения авторитета судебной власти.

Налаживая конструктивное взаимодействие со средствами массовой информации, судам необходимо изменить вектор интересов представителей средств массовой информации от криминальных сюжетов и уголовных процессов к объективному и всестороннему информированию широкой общественности о деятельности судебных органов и повышению доверия к ним со стороны населения.

Формировать в обществе открытый и положительный образ судей и суда, обеспечивать максимальную прозрачность, открытость, независимость и объективность с ясным механизмом принятия решений. Раскрывать через средства массовой информации значение правосудия в механизме защиты прав и свобод личности, законных интересов граждан, юридических лиц и общественных организаций. Проводить общественное обсуждение правовых проблем, что будет содействовать повышению уровня правосознания граждан и правовой культуры населения и поможет сформировать объективное общественное мнение о деятельности суда.

В целях устранения выявленных проблем в информационной насыщенности сайтов судов, а также обеспечения эффективности взаимодействия судебной власти и средств массовой информации, мы предлагаем:

1. Регулярное обеспечение средств массовой информации полноценной и достоверной информацией будет способствовать устранению таких проявлений работы СМИ как некачественная подача, искажение и спекуляция информацией. В этой связи необходимо проведение для пресс-служб органов судебной системы серии учебно-методических мероприятий с привлечением представителей СМИ, направленных, в первую очередь, на совершенствование форм и методов работы «ведомственных» пресс-служб.
2. Оперативное размещение информации о порядке работы суда, сведений о назначенных к слушанию делах и вынесенных судебных актах. Своевременное анонсирование судебных слушаний и последующее размещение решений по интересующим СМИ делам в интернете позволит облегчить ориентирование прессы в большом объеме судопроизводства, а также продемонстрировать заинтересованность судов в привлечении внимания общественности к своей работе.
3. Начать активно работать с пресс-релизами. Сайт должен содержать обзор последних новостей, реагировать на вопросы населения. В обязательном порядке должны указываться координаты пресс-службы, контактные телефоны и имена сотрудников по взаимодействию со СМИ.
4. Организация анкетирования журналистов с целью выяснения наиболее проблемных моментов в их работе с судами, то есть формирования своего рода «банка данных актуальных проблем».
5. Создание института пресс-секретарей в судах.
6. Предоставление аккредитации журналистам, признанных специалистам по юридической проблематике на интересующие их судебные заседания.
7. Проведение пресс-конференций, общественных интернет-приемных. Рекомендовать судейскому сообществу периодически встречаться с населением с участием СМИ, в прямом эфире, на страницах газет.
8. Организация систематического показа видеороликов или радиосюжетов о деятельности судов. Сотрудничество на постоянной основе с печатными СМИ, телеканалами и радиостанциями, информационными агентствами. Ведение постоянной рубрики, например, в каждом выходящем номере публикуется обзорная статья с интервью по наиболее актуальным вопросам.

Эти и другие меры, на наш взгляд, позволят оптимизировать взаимодействие судебных органов со СМИ, обеспечить их эффективное функционирование.

Литература

Галстян И.Ш., Клюковская И.В., Лаута О.Н., Попова Л.А., Семенов В.Е. Проблемы совершенствования воспитания правовой и политической культуры // Проблемы экономики и юридической практики. — 2015. — № 3. — С. 211–214.

Казина Т.В. Правовые аспекты взаимодействия средств массовой информации и судебной власти //Администратор суда. — 2016. — № 3. — С. 47.

Ловцов Д.А. Проблема информационной безопасности ГАС РФ «Правосудие» //Российское правосудие. — 2012. — № 5. — С. 103–109.

Официальный сайт Новоселицкого районного суда // http://novoselicky.stv.sudrf.ru (дата обращения 12.09.2020).

Официальный сайт Апанасенковского районного суда // http://apanasenkovsky.stv.sudrf.ru (дата обращения 12.09.2020).
Официальный сайт ГАС «Правосудие» // http://www.sudrf.ru (дата обращения 12.09.2020).
Официальный сайт Грачевского районного суда // http://grachevsky.stv.sudrf.ru (дата обращения 12.09.2020).
Официальный сайт Изобильненского районного суда // http://izobylnensky.stv.sudrf.ru (дата обращения 12.09.2020).
Официальный сайт Ипатовского районного суда // http://ipatovsky.stv.sudrf.ru (дата обращения 12.09.2020).
Официальный сайт Кировского районного суда // http://kirovsky.stv.sudrf.ru (дата обращения 12.09.2020).
Официальный сайт Кисловодского городского суда // https://kislovodsky--stv.sudrf.ru/modules.php?name=gbook (дата обращения 31.08.2020).
Официальный сайт Левокумского районного суда // http://levokumsky.stv.sudrf.ru (дата обращения 12.09.2020).
Официальный сайт Труновского районного суда // http://trunovsky.stv.sudrf.ru (дата обращения 12.09.2020).
Положение по созданию и сопровождению официальных Интернет-сайтов судов общей юрисдикции Российской Федерации (утв. Постановлением Президиума Верховного Суда РФ от 24.11.2004) // СПС «КонсультантПлюс».
Савкина М.А. Доверие граждан к правосудию: состояние и перспективы // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. — 2015. — № 6. — С. 318.
Федеральный закон от 22.12.2008 N 262-ФЗ (ред. от 05.04.2016) «Об обеспечении доступа к инфор-мации о деятельности судов в Российской Федерации» // Собрание законодательства РФ. 29.12.2008. № 52 (ч. 1). ст. 6217.

The openness of the proceedings and the contemporary information technologies (for example, sites of common courts of Stavropol Region)

Abstract
The article is devoted to the analysis of doctrinal foundations and principles of public policy of providing access to information on the operation of the courts and to identify positive and negative practices for submission of information on websites of the courts of general jurisdiction of the Stavropol region.

Keywords: justice, information openness, publicity, availability, mass media.

NAUKA I SPOŁECZEŃSTWO.
Przegląd nauk społecznych, technicznych, medycznych i pedagogicznych
1/2020, Tom 1, s. 43–50 ISSN online 2719-9142 Półrocznik

Inna Mantsevich, Diana Mantsevich
Калининградский филиал Санкт-Петербургского государственного аграрного университета г. Полесск, Россия

Стратегическое планирование, как инструмент управления конкурентоспособностью предприятия

Аннотаци
В статье рассмотрены сущность, преимущества и основные элементы стратегического планирования, представлены факторы внутренней и внешней среды, влияющие на деятельность предприятия с использованием SWOT и PEST-анализа.
Ключевые слова: стратегическое планирование, конкурентоспособность, управление.

Одной из актуальных проблем развития бизнеса является грамотное использования стратегического планирования на предприятии для повышения его конкурентоспособности. Многие компании переживают сегодня резкое падение, так как концентрировались только на настоящем и основывались на данных прошлых лет. Но сегодня, в условиях постоянных изменений и конкуренции требуется, чтобы компании уделяли внимание также и моделированию будущего, обращая внимание и на внешнюю среду. В этой связи, представляется важным рассмотрение вопроса о стратегическом планировании как инструмента повышения конкурентоспособности предприятия.

Разработку моделей производственной стратегии осуществили в конце 70-х — начале 80-х гг. XX века исследователи Гарвардской бизнес — школы Уильям Абернати, Ким Кларк и др., основываясь на более ранних исследованиях Уикхэма Скиннера [3]. Они поставили вопрос о том, как высшему уровню управления промышленных предприятий можно использовать производственные мощности в качестве стратегического оружия в конкурентной борьбе. Основой этой теории стали понятия сосредоточения производства и производственных альтернатив. Теория Абернати и Кларка говорит о том, что ни одно предприятие не добьется наивысших производственных показателей одновременно по всем направлениям, поэтому руководству нужно разрабатывать сфокусированную стратегию, цель которой — создание предприятия, которое предельно успешно выполняло бы ограниченный набор задач.

Гольдштейн Г.Я. не давая определения производственной стратегии, отмечает, что она включает: текущий базис конкурентного преимущества, ключевые факторы успеха в бизнесе фирмы, стратегические производственные намерения,

предлагаемые стратегические инициативы, в том числе решения «делать самим или покупать» компоненты продукции [2].

Макаренко М.В. и Михалина О.М. придерживаются следующего определения: производственная стратегия — набор правил и приемов, с помощью которых достигаются основополагающие цели развития производственной системы [5].

Таким образом, зарубежные и отечественные ученые придерживаются мнения, о том, что производственная стратегия тесно связана с общей стратегией организации и направлена на ее производственную деятельность.

В качестве объекта производственной стратегии выступает организация и управление производством. Предметом же выступают организационно-технические и управленческие отношения, которые складываются между людьми в процессе производственной деятельности и возникают в процессе выполнения производственных заказов между подразделениями предприятия.

Как показано на рисунке 1, производственная стратегия относится к функциональным стратегиям организации.

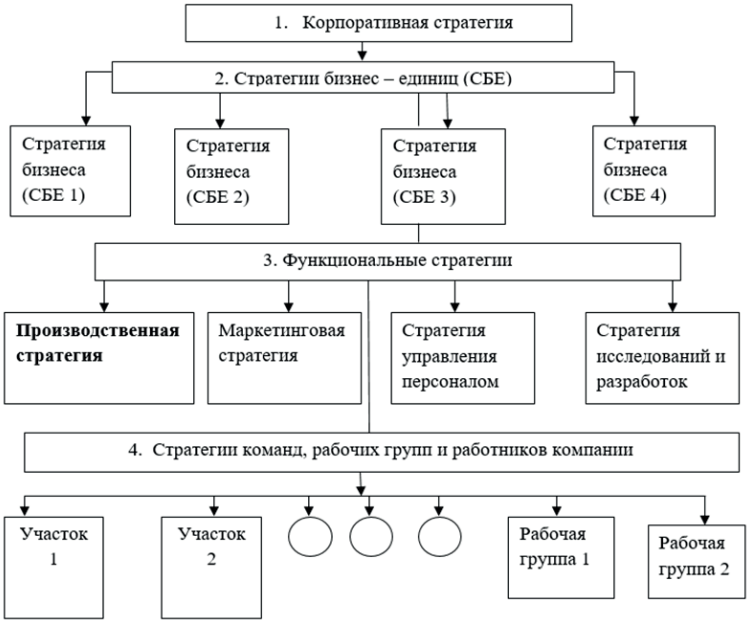

Рисунок 1. Место производственной стратегии в классификации стратегий

Функциональные стратегии призваны обеспечить выполнение стратегий бизнес-единиц и компании в целом. При разработке функциональных стратегий учитываются общекорпоративные задачи и задачи развития подразделений в целом. К сожалению, руководства многих компаний не считают нужным разрабатывать данные стратегии и ограничиваются лишь главной стратегией и стратегиями бизнес-единиц.

Важно понимать, что задачи, поставленные перед конкретным подразделением более конкретны и менее масштабны, нежели задачи компании в целом.

Функциональные стратегии — это стратегии нижнего уровня, и они должны быть предельно конкретны.

Стратегическое планирование является одной из основных функций управления. Стратегическое планирование — это процесс определения целей компании и способов их достижения. Оно является основой для дальнейших решений руководства организации [4].

Основные этапы стратегического планирования организации представлены на рисунке 2.

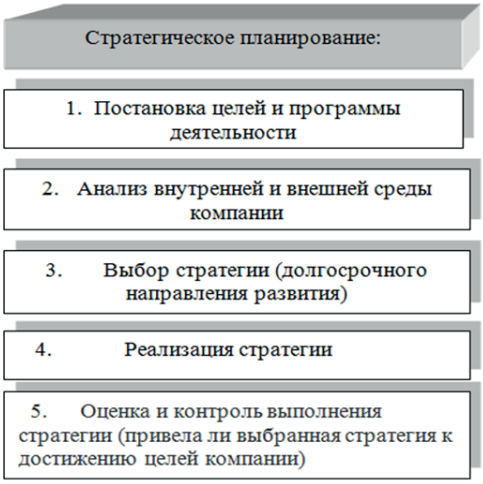

Рисунок 2. Основные этапы стратегического планирования

Начальным этапом стратегического планирования в компании является разработка программы деятельности. Основной задачей руководства выступает создание механизма, который смог бы обеспечить адаптацию фирмы к постоянно изменяющимся условиям внешней и внутренней среды. В таком случае, уровень риска и неопределенности уменьшится, и можно будет сконцентрироваться на приоритетных направлениях деятельности. Выбор целей деятельности предприятия является самым важным решением при планировании. В случае, если компания имеет много подразделений, ей нужны четкие цели не только широкого, но и более частного плана. Цель придает осмысленность любым действиям.

Примерами стратегических целей могут быть, например, такие: увеличение доли рынка, опережение конкурентов по качеству продуктов и обслуживанию клиентов, расширение продуктовой линии, усиление репутации компании и другие. Например, стратегия формирования инновационной системы в сельском хозяйстве направлена на то, чтобы создавать и осваивать новшества, которые позволят перейти к новой технологической структуре производства и обеспечить конкурентоспособность предприятий на внутреннем и внешнем рынках.

Следующим этапом стратегического планирования является анализ внутренней и внешней среды компании.

К внутренней среде относятся функциональные структуры фирмы, обеспечивающие управление, разработку и тестирование новых товаров, продвижение товаров до покупателей, сбыт, обслуживание, взаимоотношения с поставщиками и иными внешними органами. В понятие внутренней среды так же входят квалификация персонала, система передачи информации и т.д.

Внутренняя среда организации является источником ее жизнедеятельности, но только в том случае, если все составляющие элементы взаимодействуют как единое целое, в противном случае, организация может погибнуть.

К внешней среде обычно относят конкурентов, покупателей, посредников, финансовые учреждения, органы государственной власти. Кроме того, к внешней среде относятся экономический и политический климат в стране, научно-технические достижения, а также культурные традиции, присущие различным народностям.

Таким образом, понятие внешней среды складывается из двух составляющих — факторы макросреды и факторы непосредственного окружения фирмы.

К факторам макросреды обычно относят: экономическое состояние страны; политико-правовой аспект; социальное и культурное окружение; научно-техническое и технологическое развитие общества.

Итогом изучения факторов макросреды является PEST-анализ. Составляется матрица (таблица 1), в которой указываются те факторы политической (P), экономической (E), социальной (S) и технологической (T) среды, которые оказывают то или иное влияние на деятельность компании.

Таблица 1. PEST-анализ компании

Фактор	Проявление
1. Политические и правовые факторы	
1) Ориентация на рыночное регулирование экономики	Возможность выбора среды хозяйственной деятельности
2) Регулирование договорных отношений	Ослабление дисциплины платежей и поставок
3) Ввод ограничений на ввоз импортного оборудования	Удорожания импортного оборудования
4) Поддержка инновационных предприятий	Финансирование, гранты, лоббирование интересов
2. Экономические факторы	
1) Инвестиционный климат в отрасли	Увеличение объемов инвестиций в проектно-изыскательные, строительно-монтажные работы
2) Угроза высоких темпов инфляции	Обесценивание накоплений
3) Установление высоких налоговых ставок	Отток средств из сферы производства в бюджет
4) Платежеспособный спрос	Изменение платежеспособного спроса населения
3. Социокультурные факторы	
1) Рост мобильности населения	Отток работников
4. Технологические факторы	
1) НТП в сфере производства	Появление новых материалов, оборудования, технологий
2) НТП в социальной сфере	Рост уровня потребностей населения
3) Возможность производства новой продукции (развитие конкурентных технологий)	Усовершенствованная база программных продуктов
4) Фокус отрасли народного хозяйства на технологическое развитие	Разработка инвестиционной программы модернизации и технологического перевооружения отрасли, ввод новых мощностей

Кроме изучения факторов внутренней и внешней среды, крайне важен анализ конкурентоспособности компании. Конкурентоспособность предприятия — это относительная характеристика, которая выражает степень отличия данного предприятия от конкурентов в сфере удовлетворения потребностей клиентов [1].

В условиях стремительного усиления конкуренции, для обеспечения адаптации компании к постоянно меняющимся условиям внешней среды руководство находится в постоянном поиске рациональных решений, а также инструментов управления предприятием и механизмов повышения конкурентоспособности.

М. Портер доказал, что состояние конкуренции в отрасли можно охарактеризовать пятью конкурентными силами:

1) конкуренты;
2) поставщики;
3) производители товаров-субститутов;
4) потребители;
5) потенциальные конкуренты.

Результатом анализа внешней и внутренней среды является составление SWOT-анализа, т.е. определение и оценка внутренних слабых и сильных сторон, а также угроз и возможностей со стороны внешней среды (таблицы 2, 3).

Таблица 2. Сильные и слабые стороны организации

Сильные стороны	Слабые стороны
- высокая квалификация персонала; - хорошая репутация у покупателей; - известность в качестве лидера рынка; - преимущества в области издержек; - проверенный временем менеджмент; - широкая номенклатура товаров; - высокое качество; - умеренная цена;	- отсутствие ясных стратегических направлений; - плохое отслеживание процесса реализации стратегии; - уязвимость по отношению к давлению конкурентов; - отставания в области исследования и разработок; - отсутствие анализа информации о потребителях; - слабый участник рынка; - отсутствие четко выраженной стратегии, непоследовательность в ее реализации;

Сильные стороны помогают организации выжить в конкурентной борьбе, выгодно отличиться. Слабые стороны — это предмет пристального внимания со стороны руководства. Любая организация должна стремиться к минимизации таких сторон, ибо они являются угрозой, которая может подорвать организацию изнутри.

Таблица 3. Внешние возможности и угрозы

Возможности	Угрозы
Улучшение уровня жизни населения	Изменение покупательских предпочтений
Изменение рекламных технологий	Появление товаров-субститутов
Развитие информационной отрасли	Изменение правил ввоза продукции
Появление новых поставщиков	Сбои в поставках продукции
Изменения моды	Появление принципиально нового товара
Снижение цен на сырье и готовую продукцию	Снижение уровня жизни населения
Снижение налогов и пошлин	Рост темпов инфляции
Совершенствование менеджмента	Ужесточение законодательства
Снижение безработицы	Изменение уровня цен
Разорение и уход фирм-продавцов	Скачки курсов валют
Уменьшение императивных норм законодательства	Появление новых концернов
Совершенствование технологии производства	Увеличение конкурентных преимуществ со стороны конкурентов
Предложения о сотрудничестве со стороны отечественных предпринимателей	Рост налогов и пошлин
Неудачное поведение конкурентов	Усиление конкуренции

Конкурентоспособность предприятия характеризуется тремя группами показателей:

1) наличием у компании определённых ресурсов;
2) операционной эффективностью компании, как достижение наилучшего соотношения между задействованными ресурсами и конечными результатами работы;
3) наличием эффективной стратегии развития, направленной на формирование конкурентных преимуществ компании.

Управление конкурентоспособностью может рассматриваться как система реализации стратегических планов предприятия. Разработка и реализация стратегических планов побуждает руководство предприятия уделять серьезное внимание не только внутренним проблемам, но и отслеживать состояние непосредственного окружения на макроуровне. Система управления конкурентоспособностью, основанная на взаимодействии комплексной оценки и прогнозировании, обладает возможностями формирования и корректировки целей и стратегий развития предприятия, в соответствии с достигнутым уровнем конкурентоспособности.

Таким образом, в условиях высокого уровня нестабильности внешней среды, конкуренции и глобализации рынков, стратегическое планирование является единственным способом прогнозирования будущих проблем и возможностей предприятия.

Литература

1. Андреева Т.А. Стратегическое планирование конкурентоспособности предприятий // Поиск новой экономической стратегии: проблемы, тенденции, перспективы. 2011.
2. Ансофф И. Стратегический менеджмент [Электронный ресурс] / И. Ансофф Санкт-Петербург: Питер, — 2013. — 344 с.
3. Арутюнова Д.В. Стратегический менеджмент. Учебное пособие. Таганрог: Изд-во ТТИ ЮФУ, — 2010.
4. Гольдштейн Г.Я. Основы менеджмента. Учебное пособие [Электронный ресурс] / Г.Я. Гольдштейн Таганрог: Изд-во ТРТУ, — 2014. — 220 с.
5. Макаренко М.В. Производственный менеджмент. Учебное пособие [Электронный ресурс] / М.В. Макаренко, М.В. Михалина Москва: Приор, — 2016. — 384 с.

Strategic planning as a tool for managing the competitiveness of the enterprise

Abstract
The article discusses the essence, advantages and main elements of strategic planning, presents the factors of the internal and external environment that affect the activities of the enterprise using SWOT and PEST analysis.

Keywords: strategic planning, competitiveness, management.

NAUKA I SPOŁECZEŃSTWO.
Przegląd nauk społecznych, technicznych, medycznych i pedagogicznych
1/2020, Tom 1, s. 51–54 ISSN online 2719-9142 Półrocznik

Elizaveta Bernstein
адвокат Межреспубликанской коллегии адвокатов г. Москвыг. Москва, Россия

Удержание денежных средств с пенсионного счета в рамках исполнительного производства в Российской Федерации

Аннотация
Статья посвящена вопросу ареста пенсионного счета в рамках исполнительного производства. Автор в своей статье раскрывает основания ареста пенсионного счета и размер удержания денежных средств.

Ключевые слова: исполнительное производство, пенсионер, пенсионный счет, ограничение размера удержания денежных средств.

Удержание денежных средств осуществляется на основании Постановления судебного пристава-исполнителя службы судебных приставов.

На сегодняшний день существует несколько причин удержания денежных средств из пенсионного счета. Основной причиной является нежелание гражданина произвести возврат денежных средств в добровольном порядке. Удержание денежных средств производится у граждан, которые имеют долг перед государством, какой-нибудь организацией, перед детьми или другими нетрудоспособными, которых должны обеспечивать материально, и его не возвращают (долги по кредитам, по налогам, по коммунальным платежам, по алиментным обязательствам, возмещение вреда здоровью гражданам и др.).

Пенсионная выплата являются доходом гражданина. Следовательно, на них может налагаться арест с целью принудительного взыскания непогашенных сумм.

Удержание денежных средств происходит только в случае, когда гражданин в добровольном порядке не исполнил свои обязательства и только после направления судебным приставым-исполнителем постановления о возбуждении исполнительного производства в адрес должника (пенсионера).

У пенсионеров имеется важная социальна гарантия — законодатель установил верхнею границу удержания.

В соответствии со статьей 854 Гражданского кодекса Российской Федерации[1] списание денежных средств со счета осуществляется банком на основании

[1] Гражданский кодекс Российской Федерации. Части первая, вторая, третья, четвертая: [федеральный закон: принят Гос. Думой 21 окт. 1994 г.: по состоянию на 01 окт. 2017 г.]. — Эксмо: Норматика, 2017. — 864 с.

распоряжения клиента. Без распоряжения клиента списание денежных средств, находящихся на счете, допускается по решению суда, а также в случаях, установленных законом или предусмотренных договором между банком и клиентом.

При этом в силу норм статьи 858 Гражданского кодекса Российской Федерации[2] не допускается ограничение прав клиента на распоряжение денежными средствами, находящимися на счете, за исключением наложения ареста на денежные средства, находящиеся на счете, или приостановления операций по счету в случаях, предусмотренных законом.

Согласно пункта 9 части 1 статьи 101 Федерального закона от 02.10.2007 № 229-ФЗ «Об исполнительном производстве» (далее — Закон об исполнительном производстве) взыскание не может быть обращено на страховое обеспечение по обязательному социальному страхованию, за исключением страховой пенсии по старости, страховой пенсии по инвалидности (с учетом фиксированной выплаты к страховой пенсии, повышений фиксированной выплаты к страховой пенсии), а также накопительной пенсии, срочной пенсионной выплаты и пособия по временной нетрудоспособности.

Таким образом, законодатель исключил пенсию по старости из доходов, на которое не может быть обращено взыскание.

Согласно части 2 статьи 99 Закона об исполнительном производстве при исполнении исполнительного документа (нескольких исполнительных документов) с должника-гражданина может быть удержано не более 50% заработной платы и иных доходов. Удержания производятся до исполнения в полном объеме содержащихся в исполнительном документе требований.

В соответствии с подпунктом 1 части 1 статьи 29 Федерального закона от 28.12.2013 N 400-ФЗ «О страховых пенсиях» удержания из страховой пенсии, фиксированной выплаты к страховой пенсии производятся на основании исполнительных документов.

Согласно части 3 статьи 29 Федерального закона от 28.12.2013 N 400-ФЗ «О страховых пенсиях» удержано может быть не более 50%, а в установленных законодательством РФ случаях не более 70% страховой пенсии, фиксированной выплаты к страховой пенсии (с учетом повышения фиксированной выплаты к страховой пенсии).

Таким образом, вышеприведенные законы и судебная практика устанавливает 50-процентный «потолок» удержаний (случай с удержанием не более 70% — это при алиментных обязательствах, возмещение вреда, причиненного здоровью, возмещение вреда в связи со смертью кормильца и возмещение ущерба, причиненного преступлением), но не менее 11 603 руб. (прожиточный уровень для пенсионера в г. Москве по состоянию на 2 квартал 2017 г.[3]).

Согласно статьи 37 Закона об исполнительном производстве взыскатель, должник, судебный пристав-исполнитель вправе обратиться с заявлением о пре-

[2] Там же.

[3] Постановление Правительства РФ от 19.09.2017 № 1119 «Об установлении величины прожиточного минимума на душу населения и по основным социально-демографическим группам населения в целом по Российской Федерации за II квартал 2017 г.».

доставлении отсрочки или рассрочки исполнения судебного акта, акта другого органа или должностного лица, а также об изменении способа и порядка его исполнения в суд, другой орган или к должностному лицу, выдавшим исполнительный документ. В случае предоставления должнику отсрочки исполнения судебного акта, акта другого органа или должностного лица исполнительные действия не совершаются и меры принудительного исполнения не применяются в течение срока, установленного судом, другим органом или должностным лицом, предоставившими отсрочку. В случае предоставления должнику рассрочки исполнения судебного акта, акта другого органа или должностного лица исполнительный документ исполняется в той части и в те сроки, которые установлены в акте о предоставлении рассрочки.

Согласно статьи 203 Гражданского процессуального кодекса Российской Федерации[4] суд, рассмотревший дело, по заявлениям лиц, участвующих в деле, судебного пристава-исполнителя либо исходя из имущественного положения сторон или других обстоятельств вправе отсрочить или рассрочить исполнение решения суда, изменить способ и порядок его исполнения. Указанные заявления рассматриваются в судебном заседании. Лица, участвующие в деле, извещаются о времени и месте судебного заседания, однако их неявка не является препятствием к рассмотрению и разрешению поставленного перед судом вопроса. На определение суда об отсрочке или о рассрочке исполнения решения суда, об изменении способа и порядка его исполнения может быть подана частная жалоба.

Таким образом, когда у Должника сложилась тяжелая финансовая ситуация и нет других источников средств к существованию (кроме пенсии), размер вычета может быть уменьшен. Для уменьшения размера Должнику необходимо обратиться в службу судебных приставов или суд с заявление об уменьшении размера удержания.

Литература

Гражданский кодекс Российской Федерации. Части первая, вторая, третья, четвертая: [федеральный закон: принят Гос. Думой 21 окт. 1994 г.: по состоянию на 01 октября 2017 г.]. — Эксмо: Норматика, 2017. — 864 с.

Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации: [федеральный закон: принят Гос. Думой 23 окт. 2002 г.: по состоянию на 01 октября 2017 г.]. — Эксмо: Актуальное законодательство, 2017. — 240 с.

Постановление Правительства РФ от 19.09.2017 № 1119 «Об установлении величины прожиточного минимума на душу населения и по основным социально-демографическим группам населения в целом по Российской Федерации за II квартал 2017 г.» [Электронный ресурс]: 2017. Режим доступа: https://rg.ru/2017/09/25/mrot-dok.html.

Федеральный закон от 02 октября 2007 N 229-ФЗ «Об исполнительном производстве» // Собр. законодательства Рос. Федерации. N 41. Ст. 4849.

Федеральный закон от 28 декабря 2013 N 400-ФЗ «О страховых пенсиях» // Собр. законодательства Рос. Федерации. N 52 (часть I). Ст. 6965.

[4] Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации: [федеральный закон: принят Гос. Думой 23 окт. 2002 г.: по состоянию на 01 октября 2017 г.]. — Эксмо: Актуальное законодательство, 2017. — 240 с.

Retention of funds from the pension account in the framework of enforcement proceedings in the Russian Federation

Abstract
The article is devoted to the arrest of a pension account in the framework of enforcement proceedings. The author in his article reveals the grounds of arrest retirement accounts and hold cash.

Keywords: enforcement proceedings, the pensioner, the pension bill, limiting the size of the retention money.

NAUKA I SPOŁECZEŃSTWO.
Przegląd nauk społecznych, technicznych, medycznych i pedagogicznych
1/2020, Tom 1, s. 55–64 ISSN online 2719-9142 Półrocznik

Teresa Zawojska
Warsaw University of Life Sciences, Warsaw, Poland

Персоналистическая педагогика как воспитание человечности

Аннотация
Персонализм — это поток мысли, который касается человека, воспринимаемого как личность. Человек — это личность, то есть телесно-психически-духовное существо, наделенное природным достоинством, разумом, свободой и открытостью к трансценденции. По теории человека как личности основано много гуманитарных наук. Одной из них является педагогика, которая касается человека в аспекте его воспитания. Теория человека как личности основывается на персоналистической теории образования. В персоналистической педагогике человек, понимаемый как личность, является субъектом и целью образования. Факт того, что человек является личностью, требует улучшения собственной человечности. Это улучшение достигается сначала путем образования, затем самообразования. Цель персоналистического образования — поддерживать человеческое развитие во всех его измерениях: биологическом, психическом, моральном и духовном. Персонализированное образование помогает человеку становиться все более и более человеком, все более человеческой личностью, то есть в интегральном формировании своего тела, интеллекта и воли.

Ключевые слова: персоналии, персонализм, персоналистическая педагогика, человеческое благо, образование для человечества.

В истории человеческого размышления об образовании было много идей, касающихся не только того, как воспитывать, но, прежде всего, кого воспитывать. Второй вопрос может показаться тавтологией, потому что у нас есть сомнения в том, кого мы воспитываем? Хотя это очевидно: мы воспитываем человека — будущего сознательного участника сообщества: местного, национального, государственного, воспитываем гражданина, рабочего, производителя материальных или культурных товаров и услуг, потребителя этих товаров и услуг. Все это верно, хотя это необъяснимая, поверхностная, неявная истина, которая предполагает другое понимание того, кто он и кем он должен быть воспитан. Это очевидно до такой степени, что в банальном выражении «воспитание человека», можно скрыть (и, как правило, скрывается) много диаметрально разных представлений о том, что мы хотим воспитывать, каким мы должен быть человек, которого мы воспитываем.

Антропологическая концепция человека на основе педагогической теории

Различные педагогические теории были основаны на разном понимании того, кем является человек, то есть, они были созданы на основе различных антропологических теорий. Когда мы осознаем эти зависимости, вопрос «кого воспитывать» теряет видимость тавтологии и становится реальным вопросом фундаментальной важности. В зависимости от того, какой будет дан ответ на вопрос «кем является человек», будем зависеть, на какую точку зрения мы будем опираться и какую в результате мы получим теорию образования. Но мы должны помнить, что в истории философского размышления о человеке было много разных, часто противоречивых теорий человека.

Говоря простым языком, антропологические теории отражают четыре основные метафизические позиции:

– натурально-биологические, которые создают натуралистически-материалистические теории человека;
– идеалистическая, формулирующая спиритуалистические теории человека;
– социально-культурные, формулирующая релятивистскую теорию человека;
– реалистичные, создающие биологически-духовную концепцию человека.

В зависимости от того, воспринимается ли человек как чисто биологическое существо (1) или как чисто духовное существо (2) или как существо, полностью подчиненное его или ее культурным и социальным факторам (3) или как существо с телесной структурой (4), такую форму приобретает и антропология[1].

Человек как чисто биологическое существо демонстрирует натуралистическую антропологию. Этот тип антропологии является конгломератом результатов исследований многих биологических наук. Эти учения рассматривают человека как представителя человеческого рода, который является частью широко понятого мира природы. Человек, о котором идет речь в этих учениях, является чисто биологическим существом, полностью погруженным в мир природы. Натуралистические образовательные концепции, встроенные в такое видение, ограничивают воспитание наблюдением, исправлением и прогнозированием поведения ученика. Такие редуктивные образовательные теории не могут по своей сути быть приняты ответственным педагогическим видением.

На человека как существо чисто духовное указывает идеалистическая антропология Платона и антропология неоплатонского происхождения (человек = душа, застрявшая в теле), или Гегеля (человек = абсолютный разум). Они показывают человека как чистую духовность, для которой тело является лишь необязательной оболочкой, и часто неловким дополнением. Человечность здесь не связана с телесностью. Такие редукционистские теории человека подразумевает нереалистичные концепции воспитания, не замечающие очевидного факта, что человек по своей природе существо духовно-телесное, обусловленное биологически.

[1] W. Szewczyk, *Kim jest człowiek. Zarys antropologii filozoficznej*, Biblos, Tarnów 2009.

Человек как существо, сформированное в культурно-социальной среде, является результатом исследований культурной антропологии. Культурная (социальная) антропология так же, как антропология естественная, возникла как синтез результатов многих наук — в этом случае гуманитарных наук, исследующих культурные творения человека. В рамках этой антропологии исходя из анализа культурных фактов, сделаны выводы о сущности человека, ограничивая ее психологической или социологической сферами. При этом отклоняются, как правило, существование человеческой природы, как действительно единой, общей для всего вида. В качестве факторов, формирующих человека, в этом случае рассматриваются место и время[2]. Вытекающие из такого видения человека педагогические концепции сводят воспитание и образование человека к ознакомлению с культурным достоянием человечества, и при этом игнорируют развитие его интеллекта в его наиболее существенной функции — достижения истины и игнорирование воспитания воли в стремлении к добру. Такая социально безответственная образовательная цель, которая относится к социальным условиям, не может быть принята педагогикой и оставаться универсальной образовательной системой.

Человеческое существо как живое телесно-духовное единство представляет реалистичная антропология, особенно аристотелевско-томистская концепция человеческого существования. Человек как личность, как сознательный и свободный субъект, имеет более сильную форму бытия, чем общество (которое является реляционным существом), поэтому его онтологическая структура является первичной по отношению к обществу. Эта концепция, сформулированная на основе анализа реального человеческого бытия (человеческих действий), показывает человека как телесно-духовное существо, то есть как целостное единство двух элементов: плотского и духовного, которые в тесном, нераздельном сосуществовании составляют человека. Человек, изображенный таким образом, был представлен как личность. Всесторонняя концепция человека как личности называется персонализмом. Теория, формулирующая образовательные цели для такого человека (личности), называется педагогическим персонализмом или персоналистической педагогикой.

У источников персонализма

Этимология термина personalizm (от лат. *persona* = лицо; предыдущие гр. *prōsopon* = лицо) показывает изменения значений, которые на протяжении веков произошли в понимании человека[3].

В древнегреческой традиции словом *prōsopon* (лат. *persona*, лицо) определяли театральную маску актера или персонаж, действующий в драме. Из театра

[2] A. Bronk SVD, *Człowiek — istota określona czasem, tradycją i językiem*, (w:) A. Maryniarczyk, K. Stępień (red.), *Dusza Umysł Ciało. Spór o jedność bytową człowieka*, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2007, s. 373–390.

[3] Мы также находим современные ссылки на греческий термин prōsopon, например, в селе Терамо в Италии издается журнал под названием «Prōsopon. Perspettiva Persona», посвященный персоналистической педагогике.

слово prōsopon переселилось в повседневную жизнь, где стало означать роль (социальную, профессиональную, семейную), которую человек играет в жизни.

В римской традиции слово *persona* означало человека, занимавшего определенную должность, которому было предоставлено определенное достоинство (в этом смысле человек не был рабом, потому что у раба не было прав, он не мог иметь никакого достоинства).

В христианской традиции слово *persona* получило философско-богословское значение. Произошло это в V–VI веках н.э., когда теологи пытались обосновать главный догмат христианской веры: уникальность сущности Бога при одновременной Троичности божества («Бог один, но в трех лицах»). Тогда это классическое определение человека, накопителя, используемого сегодня, сформулировал римский философ Боэций[4].

Определение Боэция гласит: «Человек является неотъемлемым существом рационального характера». Само существование, в этом смысле — это автономное существование, независимое от других существ. Это автономное существование по своей природе является рациональным существованием. Боэций указал, что можно различить три типа людей: Бог, ангелы и человек. Человек — это Бог, люди — ангелы, человек — личность, поэтому термин «человеческая личность» не является плеоназмом, потому существует также божественная личность (личный Бог, Бог как чистое бытие), ангельский человек (чисто духовный, бесплотный, созданный Богом) и человеческая личность (телесно-духовное существо, созданное Богом). В этом понимании человек в парадигматическом смысле есть Бог, тогда как Человек называется человеком по аналогии с Личностью Бога, потому что он был создан по образу Бога. В философском толковании человек — это человек, потому что он является единственным из всех существ (сущностей) на Земле, который характеризуется рациональностью и свободой. В тринадцатом веке, теорию человека творчески развивал христианский философ и теолог, профессор Парижского университета Фома Аквинский. Согласно Аквинскому, человек является высшей формой существования, характеризующейся отдельным существованием, рациональностью и свободой. Указывая на телесное и духовное единство человеческой природы Аквинской подчеркнул, что ни сама душа, ни само тело не создают человеческого бытия.

В конце XVIII века от слова «*персона*» произошло еще одно понятие — персонализм. Немецкий философ Фридрих Шлайермахер, пропагандируя Боэцианскую концепцию Бога как человека, назвал эту концепцию персонализмом. Таким образом, он выступал против мнения, высказанного другим немецким мыслителем Иоганном Гердером, который понимал Бога как безличную силу, существующую во вселенной (пантеизм). Со временем персонализм, начатый Гердером, приобрел популярность и много различных оттенков смысла[5].

С середины двадцатого века многие различные течения мысли и многие идеи определяют себя (иногда совершенно необоснованно) как персоналисти-

[4] Боэций (480–524 гг.) Римский философ, ученый-энциклопедист, один из основоположников средневековой схоластики.

[5] J.M. Burgos, *Personalizm*, Warszawa 2009.

ческие: идеи персонализма встречаются в философии, теологии, педагогике, психологии, социальных и гуманитарных науках. Следует понимать, что нет единой концепции персонализма, и убежденность в том, что персонализм является однородной тенденцией, давая адекватный ответ на вопрос о том, кто является человеком, иллюзорна. То, что связывает различные тенденции, определяющие себя как персоналистические — это убеждение, что человек имеет уникальный ранг среди других существ. В большинстве современных понятий человека теологический и философский контекст исчез в пользу антропоцентрического контекста (точка зрения, согласно которой человек является центром и целью вселенной). Понятие человека стало относиться только к человеку, а не к Богу.

В самом широком смысле термин «персонализм» приписывается этим современным направлениям мышления, которые подчеркивают ценность человеческой личности, понимаемой как индивидуальное и уникальное бытие среди других существ в мире.

Основы современных персоналистических теорий были даны французскими мыслителями в начале 20-го века: Чарльз Ренувьер, автор работы «Персонализм» (Париж, 1903), Эммануэль Мунье, автор знаменитой работы «Манифест персонализма» (Париж, 1936), который, в соответствии с его названием, был признан манифестом персонализма, а также Жаком Маритеном («Интегральный гуманизм» — 1936, «Искусство на перепутье» — 1947), создателем персонализма, который сегодня известен как персонализм целостности — социальный персонализм. Маритеновский тип персонализма подчеркивает, что человек находится на стыке природного и духовного мира. Такая жизненная позиция обязывает, предъявляя требования, призванные соответствовать требованиям человечества, т.е. становиться все более и более человечным, человек должен прилагать к этому постоянные усилия.

Ошибкой современников Маритен считает отказ от личного измерения человека и фокусировка внимания на человеке как на личности. Человек как обладатель материального тела и представитель вида — это индивидуум, а человек, как существо материально-духовное, трансцендированное как в природу, так и в общество, является личностью. Личность и индивидуум — это два разных аспекта человеческого существования. Маритен утверждает, что смешение смысла понятий «индивидуума» и «личности» опасно как для человека, так и для общества. Система мысли Маритена признана классическим персонализмом.

Классический персонализм в качестве отправной точки размышлений принимает опыт действий человека: этот анализ человеческих поступков показывает его как человека. Человек характеризуется плотско-психо-духовным единством, результатом которого является: рациональность, самосознание, свобода (самоопределение), участие (принадлежность к сообществу людей). Личность полностью выражает и проявляет себя в любви, понимаемой как утверждение

другого человека[6]. Именно такая личность является основой образовательно-воспитательной концепции, называемой персоналистической педагогикой[7].

Персоналистическая педагогика как личностная теория воспитания человека

Персоналистическая педагогика, основанная на классической европейской культуре, сформированная на основе древнегреческой культурно-образовательной модели — пайдея, по реалистической философской антропологии и христианской религии, реализует образовательные идеалы, неявно содержащиеся в этой культуре.

Для понимания сущности, и при этом специфики персоналистической педагогики, лучшим методом является сравнение ее с другими педагогическими теориями. Наиболее познавательным в этом случае, вероятно, станет сравнение принципов персоналистической педагогики с аргументами, модной во второй половине двадцатого века тенденции, называемой антипедагогикой, которая является выражением социально-политической идеологии либерализма. Напомним: сторонники антипедагогики заявляют, что ребенок уже сформировавшийся человек, поэтому он имеет право сам определять свое поведение и принимать все жизненные решения. А потому ребенку не нужен ни один педагог (родитель, советник, опекун, гид) или любое образование. Против этого не нужно никакого воспитателя (родителя в качестве консультанта, сопровождающего, гида) или какой-либо воспитания. Любое воспитание-это, по их мнению, является процедурой вмешательства в человеческую свободу (свободу ученика). В связи с таким недвусмысленным негативным восприятием воспитания они утверждают, что всю давнюю педагогическую традицию (которую сторонники антипедагогики называют «черной педагогикой», «токсической педагогикой») следует отрицать. Единственной альтернативой должны быть лозунги либеральной педагогики — так называемой антипедагогики.

Вышеупомянутый дискредитирующий взгляд на воспитание нивелирует персоналистическую педагогику, которая подчеркивает незаменимость воспитания человека. В то же время она выступает против образовательного либерализма со своим главным лозунгом: «образование без образования». В то же время она указывает на чрезмерные требования традиционной педагогики с ее образовательным авторитаризмом, направленным на уничтожение личности подопечного.

Важным свойством персоналистической педагогики является ее универсальность, то есть адекватность («привязанность») к каждому человеку во все времена. Этот факт позволяет сделать обоснованный вывод о том, что персоналистическая педагогика является наиболее разумным образовательным предложением в наше время. Значимость персоналистической заключается в том, что

[6] M. Grzywak-Kaczyńska, *Wychowanie do miłości — miłości trzeba się nauczyć*, (w:) F. Adamski (red.), *Wychowanie personalistyczne. Wybór tekstów*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2005, s. 363–375; M.A. Krąpiec, *Człowiek jako osoba*, PTTA, Lublin 2005.

[7] W. Chudy, *Istota pedagogiki personalistycznej*, „Ethos" 2006, nr 3(75), s. 52–74.

она основана на воспитательном реализме, то есть опыте и учете в реальном воспитании очевидного факта воздействия всех аспектов человеческой жизни (биологического, ментального, культурного, социального, экономического, политического) на процесс формирования человечества.

Персоналистическая педагогика делает из этого практический вывод, что нельзя принимать и внедрять модель образования, которая подчеркивает только одну сферу человеческой личности (например, только биологическую сферу, только психическую или только социальную сферу), и игнорирующую другие сферы. Педагогический персонализм направлен на воспитание целостного человека, то есть всех сфер его деятельности — это понимание образования называется интегральным образованием[8].

Интегральное воспитание учитывает все аспекты человеческой жизни:
- вегетативное (биологическое) измерение, связанное с функционированием на телесном уровне;
- психологическое измерение, включающее мышление и эмоции;
- нравственный аспект, который включает в себя знания о том, что служит благу человека (развивает его человечность), и знание о том, как формировать волю человека, чтобы реализовать это благо;
- духовное измерение, охватывающее сферу человека, которая определяет форму его жизни на основе окончательного ответа на вопрос о цели и смысле его собственной жизни.

Персоналистическая педагогика, подчеркивая необходимость воспитания, в то же время указывает на большую роль педагогов в учебном процессе. Эта образовательная модель предполагает, что эффект обучения определяется не фондами, школьными структурами, технологиями обучения и методами, а воспитателем. По этой причине персоналистическая педагогика предъявляет высокие требования ко всем тем, кто находится в сфере образования, и, следовательно, к родителям в качестве педагогов, а также к преподавателям и педагогам в качестве институциональных педагогов. Во главе этих требований персонализм ставит воспитательную ответственность. Это зависит, в сущности, от заботы и благополучии подопечного. Такая забота предполагает знание педагогом того, какие действия ведут к благу человека и какие его отрицают. Персоналистическая педагогика, предполагая, что ученик надлежащим образом может развить свою человечность только в контакте с другими людьми, также придает большое значение межличностным контактам учеников. Именно в воспитанных отношениях «я» — «мы» формируется человеческая личность.

Задача персоналистической педагогики — воспитание благородного человека

Классическая философская антропология свидетельствует о том, что каждый человек рождается личностью, а поэтому является личностью, которая предполагает, что человек стоит перед необходимостью самореализации. Быть

[8] J. Majka, *Wychowanie personalistyczne — wychowaniem integralnym*, (w:) *Człowiek — wychowanie — kultura*, wybór tekstów F. Adamski, Wydawnictwo WAM, Kraków 1993, s. 96–106.

личностью — значит требовать совершенствования своей человечности. Достигается это сначала путем воспитания, а затем самовоспитания.

Человек как личность — это человек, который выходит за пределы естественного мира, то есть он должен постоянно «строить» (обновлять, осознавать) свою человечность. Это обязательство постоянно обновлять человечность показывает, что вся воспитательная деятельность должна быть подчинена тому, чтобы помочь воспитаннику становиться все более человечным (совершенствовать его человечность).

Эти действия заключаются в обучении воспитанника различать хорошее, то есть то, что формирует человечность в человеке, от того, что плохо, то есть разрушает человечность в человеке. А также на постоянном напоминании о том, что плохих действий следует избегать (это относится к воспитательным запретам), тогда как следует предпринимать и поощрять хорошие действия (это относится к воспитательным поощрениям).

Недвусмысленность в отношении добра и зла противостоит релятивистской концепции в области образования, пропагандируемой антипедагогикой. Эта релятивистская теория морали предполагает, что добро — это то, что я считаю хорошим (которое временно поддерживает мои интересы), а зло — то, что сейчас неудобно или непрактично для меня.

Персоналистическая педагогика формулирует, как и любая амбициозная педагогическая теория, основную цель воспитания и косвенные образовательные цели. В качестве промежуточных целей предполагается воспитание интеллектуальных, эмоциональных и волевых человеческих способностей, с целью формирования целостной гармоничной личности. Основной целью образования в персоналистической педагогике является воспитание гармоничной личности, которое на языке современных гуманитарных наук можно охарактеризовать как воспитание благородного человека[9].

Литература

Bronk A. SVD, *Człowiek — istota określona czasem, tradycją i językiem*, (w:) A. Maryniarczyk, K. Stępień (red.), *Dusza Umysł Ciało. Spór o jedność bytową człowieka*, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2007.

Burgos J.M., *Personalizm*, Warszawa 2009.

Chudy W., *Istota pedagogiki personalistycznej*, „Ethos" 2006, nr 3(75).

Grzywak-Kaczyńska M., *Wychowanie do miłości — miłości trzeba się nauczyć*, (w:) F. Adamski (red.), *Wychowanie personalistyczne. Wybór tekstów*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2005.

Krąpiec M.A., *Człowiek jako osoba*, PTTA, Lublin 2005.

Majka J., *Wychowanie personalistyczne — wychowaniem integralnym*, (w:) *Człowiek — wychowanie — kultura*, wybór tekstów F. Adamski, Wydawnictwo WAM, Kraków 1993.

Szewczyk W., *Kim jest człowiek. Zarys antropologii filozoficznej*, Biblos, Tarnów 2009.

Zalewski D., *Wychować człowieka szlachetnego*, IEN, Lublin 2013.

[9] D. Zalewski, *Wychować człowieka szlachetnego*, IEN, Lublin 2013.

Personalist pedagogy as upbringing to humanity

Abstract
Personalism is the school of thinking conceiving a human being as a person. A human being is a person, i.e. a being with physical, psychological and spiritual dimensions gifted with natural dignity, understanding, liberty and openness towards Transcendence. A significant number of humanistic disciplines are based on the theory of the human being as a person. Pedagogy is one of such disciplines, which deals with the upbringing aspect of the human being. In the personalist pedagogy, the human being conceived as a person is the subject and the goal of upbringing. The fact of being a person requires the mastering of one's own humanity. Such mastering is done at first through upbringing and subsequently through self-upbringing. The goal of personalist upbringing is to support human development in all its dimensions: biological, psychological, moral and spiritual. The personalist upbringing helps the human being to increasingly become a fuller person or, in other words, to integrally shape his/her body, intellect and will (character).

Keywords: person, personalism, personalist pedagogy, human well-being, upbringing to humanity.

NAUKA I SPOŁECZEŃSTWO.
Przegląd nauk społecznych, technicznych, medycznych i pedagogicznych
1/2020, Tom 1, s. 65–80 ISSN online 2719-9142 Półrocznik

Przemysław Ziółkowski
Wyższa Szkoła Gospodarki w Bydgoszczy

Fobia u dzieci w wieku szkolnym

Streszczenie
Niniejszy artykuł porządkuje wiedzę na temat fobii. Została w nim podjęta próba zdefiniowania pojęcia fobii, jej typów oraz przyczyn powstania. Głównym obszarem fobii opisanym w tekście jest problem fobii szkolnej, czyli klasycznego przykładu fobii sytuacyjnej, która polega na odczuwaniu przez dziecko lęku przed konkretnymi sytuacjami występującymi w środowisku szkolnym. Autor szczególnie skupił się na tym zagadnieniu, gdyż jest to przykład fobii, która w ostatnich latach odnotowuje znaczny przyrost. W artykule zdefiniowano pojęcie fobii szkolnej oraz opisano fobię ostrą i fobię chroniczną, a także przedstawiono objawy tego zaburzenia. Następnie opisano przyczyny fobii szkolnej zarówno związane ze środowiskiem rodzinnym, szkolnym, jak i cechami indywidualnymi dziecka. W artkule zawarto również treści dotyczące pomocy i leczenia osób z zaburzeniami lękowymi.

Słowa kluczowe: fobia, fobia szkolna, lęk szkolny.

Wstęp

Każdy człowiek doświadcza różnego rodzaju lęków czy strachu w obliczu zagrażających sytuacji, przedmiotów czy zwierząt. Strach jest wtedy naturalną i pożądaną reakcją organizmu na zagrożenie. Zdarza się jednak, że u niektórych ludzi nasilenie lęku w konkretnych, obiektywnie bezpiecznych sytuacjach — w windzie, na widok pająka lub wśród obcych ludzi na przyjęciu — jest tak duże, że utrudnia normalne funkcjonowanie. Lęk jest jedną z wszechobecnych i ważniejszych emocji, które towarzyszą człowiekowi. Wiele osób cierpi z powodu nieuzasadnionego, nadmiernego lęku. Z tego powodu w ciągu ostatnich 20 latach wzrosła liczba badań nad lękiem, natomiast w wielu miejscach na świecie założono grupy samopomocowe oraz powstały specjalistyczne kliniki zajmujące się zaburzeniami lękowymi. Decyzja podjęta przez komitet Amerykańskiego Towarzystwa Psychiatrycznego dotycząca stworzenia nowego systemu diagnostycznego (DSM), w którym wprowadzono odrębną kategorię „zaburzeń lękowych" oraz przedstawiono jasne definicje i kryteria diagnostyczne dla tych zaburzeń wprowadziła gwałtowny wzrost zainteresowania zjawiskiem lęku. Silny, irracjonalny, niedający się opanować lęk wywoływany przez przedmioty lub sytuacje zewnętrzne to lęk fobiczny. Nasilenie tego lęku może przyjąć różną postać — od niepokoju do przerażenia wywołującego napad paniki.

Pojęcie, typy i przyczyny fobii

Dziecko do prawidłowego rozwoju musi mieć zapewnione poczucie bezpieczeństwa. Miejsca, w których przebywa, osoby które go otaczają nie mogą stanowić dla niego zagrożenia. Wzrastanie dziecka w poczuciu ciągłego lęku może stać się przyczyną wielu poważnych problemów. Może wpłynąć na brak poczucia własnej wartości, prowadzić do sięgania po używki, a także stać się źródłem poważnych zaburzeń zachowania. Lęk jest emocją typową dla wieku dziecięcego. Mały zasób doświadczeń, nieumiejętność realistycznej oceny zjawisk powoduje, że różnego rodzaju bodźce płynące z otoczenia, doznania, zachowania mogą wywołać taką reakcję emocjonalną.

Lęk, strach i fobia to pojęcia, między którymi występuje istotna różnica. Lęk „powstaje w wyobraźni, sumieniu jako reakcja na odczucia wewnętrzne. Powoduje odczucie niepewności, bezradności, bezsilności. Ma charakter lęku subiektywnego na niebezpieczeństwo o cechach lęku najczęściej nieokreślonego. Jest emocją pojawiającą się przy społecznym zagrożeniu o mniejszym nasileniu od strachu. Jest to reakcja na zagrożenie podstawowych wartości osobowości" (Klichowski, 1994, s. 8).

Strach „w przeciwieństwie do lęku ma określony przedmiot (…), który można zobaczyć, analizować, atakować, podjąć. Można nań oddziaływać i oddziałując uczestniczyć w nim — również w formie walki" (Tillich,1994, s. 42). Ze strachem możliwa jest konfrontacja, natomiast lęk nie ma konkretnego przedmiotu, dlatego idzie w parze z bezradnością.

Słowo fobia pochodzi z języka greckiego. Jest to określenie strachu, przerażenia, obawy (Pilch, 2003). Fobia jest zaburzeniem lękowym polegającym na trwałym odczuwaniu śmiertelnego, nieproporcjonalnego, irracjonalnego strachu. Dziecko zazwyczaj wie, co wywołuje u niego tak silne przerażenie. Rozumie, że lęk jest bezpodstawny, ale musi unikać sytuacji i rzeczy, które go wywołują, aby uniknąć napadu paniki. Czasami wystarczy samo wyobrażenie, aby wywołać dyskomfort psychiczny, a nawet pełną reakcję lękową (Shaw, 1999). Zazwyczaj takim zachowaniom towarzyszą silne objawy fizjologiczne. Do najczęściej występujących zaliczamy: pocenie się, kołatanie serca, omdlenia, przyspieszony, płytki oddech. Za każdym razem kiedy chory ma kontakt z czynnikiem wywołującym fobie symptomy te się pojawiają. Lista rozpoznawanych fobii wciąż staje się coraz dłuższa. Aktualnie składa się z ponad 600 pozycji. Większość ludzi odczuwa lęk w zderzeniu z jakimiś bodźcami, w rzeczywistości tylko 10% osób cierpi na fobię (Juan, 2007).

Według klasyfikacji ICD 10 zaburzenia lękowe w postaci fobii dzielimy na specyficzne (izolowane) postaci fobii, agorafobię i fobie społeczne.

W pierwszym przypadku mamy do czynienia z lękiem, który pojawia się w ściśle określonych sytuacjach lub w wyniku zetknięcia się z pewnymi przedmiotami, które nie są obiektywnie niebezpieczne. Poziom odczuwanego lęku nie zmniejsza się nawet jeśli inne osoby nie postrzegają określonej sytuacji jako zagrażającej.

Fobia specyficzna dzieli się na pięć podgrup:

1. Pierwsza z nich dotyczy fobii przed zwierzętami, czyli zoofobie (np. owadami, psami, ptakami — często gołębiami, wężami, szczurami). Najczęściej tego typu fobie mają początek w dzieciństwie i zazwyczaj ustępują wraz z wiekiem. Przykłady:
   – agrizoofobia — lęk przed dzikimi zwierzętami,

- arachnofobia — lęk przed pająkami,
- awizofobia — lęk przed ptakami,
- rodentoofobia — lęk przed gryzoniami.

2. Druga grupa dotyczy fobii przed środowiskiem naturalnym (np. ciemnością, piorunami, wodą, wiatrem). Mają one swój początek w dzieciństwie. Choruje na nie prawie tyle samo kobiet i mężczyzn. Przykłady:
   - brontofobia — lęk przed burzą,
   - arsonfobia — lęk przed ogniem,
   - blanchofobia — lęk przed śniegiem,
   - mykofobia — wstręt do grzybów.
3. Trzecia odnosi się do fobii sytuacyjnych (np. windami, mostami, tunelami, podróżą samolotem, publicznymi środkami transportu, zamkniętymi pomieszczeniami). Ta grupa fobii rozpoczyna się w dzieciństwie lub we wczesnej dorosłości. Częściej pojawiają się u kobiet niż mężczyzn. Czasami ich występowanie związane jest z traumatycznym wydarzeniem z przeszłości. Przykłady:
   - achluofobia (nyktofobia) — lęk przed ciemnością,
   - akrofobia — lęk wysokości,
   - awiofobia — lęk przed lataniem samolotem,
   - klaustrofobia — lęk przed zamkniętymi pomieszczeniami.
4. Czwarta natomiast obejmuje fobie przed krwią, zastrzykiem i skaleczeniem. Wywołują one specyficzną reakcję organizmu, zamiast normalnego przyśpieszenia tętna i podwyższonego ciśnienia krwi, jak ma to miejsce w innych fobiach, tutaj po wstępnym przyśpieszeniu tętna następuje jego gwałtowne spowolnienie, któremu towarzyszy spadek ciśnienia krwi. Wówczas pojawiają się mdłości, zawroty głowy czy omdlenia. Zazwyczaj mają swój początek w późnym dzieciństwie. Częściej występują u kobiet niż mężczyzn. Przykłady:
   - algofobia — lęk przed bólem,
   - erytrofobia (hemofobia) — lęk przed widokiem krwi,
   - traumatofobia — lęk przed zranieniem.
5. Piąta grupa obejmuje inne fobie (np. przed chorobą lub śmiercią). Może dotyczyć lęku przed zwymiotowaniem, zarażeniem się jakąś chorobą, zadławieniem się. W XIX wieku osoby z fobią przed zachorowaniem bały się zarażenia gruźlicą lub chorobami wenerycznymi. Współcześnie strach budzą nowotwory, choroby serca, udary i AIDS. W wieku średnim najczęściej fobie te mają swój początek. Przykłady:
   - kancerofobia — lęk przed zachorowaniem na raka,
   - tanatofobia — lęk przed śmiercią,
   - nozofobia — lęk przed zachorowaniem,
   - wenerofobia — lęk przed chorobami wenerycznymi,
   - gerontofobia — lęk przed starością (Ziółkowski, 2017, s. 124).

Fobie, które dotykają ludzi ciągle zmieniają swoją postać. Zdarza się, że niektóre fobie w pewnym okresie czasu są bardziej popularne, po czym zanikają. Wpływ na to ma rozwój nauki. Dobrym przykładem jest tafefobia, która była bardzo popularna w XIX wieku, ponieważ pochowanie żywcem było dość realne. Odwrotna sytuacja jest w przypadku awiofobii, czyli lękiem przed lataniem samolotem czy lękiem przed

zarażeniem wirusem HIV, na co nie cierpieli ludzie za czasów naszych pradziadków. Stworzenie pełnej listy fobii wydaje się niemożliwe (Carson, 2003).

Agorafobia oznacza lęk przed otwartą przestrzenią. Obecnie obowiązująca klasyfikacja jednak uwzględnia także inne sytuacje, których zaburzenie to dotyczy. Zaliczamy do nich: przebywanie w zatłoczonych miejscach, podróżowanie środkami komunikacji miejskiej, bycie w zamkniętym obiekcie, np. kino, kościół. Wspólną cechą jest to, że człowiek ma trudność z szybkim wydostaniem się z nich. Osoba cierpiąca na agorafobię odczuwa niepohamowany lęk przed przebywaniem w nieznanym dobrze otoczeniu lub tam, gdzie nie ma kontroli nad sytuacją. Często towarzyszy temu obawa przed publicznym upokorzeniem zwłaszcza w powodu wystąpienia ewentualnego napadu paniki. Kolejnych objawem tego rodzaju fobii może być silny lęk przed oddaleniem się od swojego domu lub osoby zapewniającej poczucie bezpieczeństwa. Najczęściej przyczyną tego jest obawa przed tym, że nikt nie udzieli osobie pomocy w razie złego samopoczucia (Nitka-Siemińska, 2014). Osoba chora nie tylko boi się rozmaitych miejsc, ale zwykle odczuwa lęk przez większość czasu. Agorafobia w większości przypadków wydaje się być wywoływana przez zaburzenie lękowe z napadami paniki. Na początku napady paniki pojawią się bez wyraźnego powodu. Dopiero po pewnym czasie osoba zdaje sobie sprawę z tego, że napady występują w zamkniętych miejscach daleko od domu lub kiedy jest sama. Zaczyna więc unikać takich właśnie miejsc z obawy przed wystąpieniem napadu paniki i wtedy właśnie zaczyna rozwijać się agorafobia. Może ona przybrać postać łagodną, umiarkowaną lub ciężką. W przypadku pierwszej osoba może czuć się nieswojo w takich miejscach, ale ich nie unika. W przypadku umiarkowanej chory może unikać pewnych sytuacji, takich jak jazda windą, podróżowanie samochodem z daleka od domu, korzystanie ze środków transportu publicznego. Ciężka postać agorafobii powoduje tak silne ograniczenie aktywności, że bez towarzystwa innej osoby, osoba chora nie jest w stanie wyjść z domu. Agorafobia dotyka ludzi z różnych grup społeczno-ekonomicznych i wszystkich środowisk. Najczęściej chorują na nią kobiety. Stanowią one bowiem 80% badanych, jednak odsetek ten spada w ostatnich latach. Ciężko jednoznacznie określić przyczynę agorafobii. Często zdarza się, że bezpośrednio przed wystąpieniem zaburzenia w życiu chorego ma miejsce bolesne wydarzenie. U podłoża tego zaburzenia leży prawdopodobnie kombinacja dziedziczności i czynników środowiskowych. U osób bliskich jak rodzice, rodzeństwo, ale także dalszego krewnego osoby chorującej na agorafobie może wystąpić ten problem. Bardzo duże jest także prawdopodobieństwo wystąpienia agorafobii u drugiego z bliźniąt, jeśli pierwszy z nich na nią cierpi. Oddziaływania środowiska mogą również mieć wpływ na rozwinięcie agorafobii. Należą do nich zachowania rodziców, którzy są: nadmiernie krytyczni wobec dziecka, nadopiekuńczy i/lub nadmiernie lękliwi — komunikują dziecku, że świat, który go otacza jest niebezpieczny (Bourne, 2011).

U cierpiących na agorafobie może wystąpić wiele różnych objawów, zwłaszcza somatycznych, takich jak: potliwość, kołatanie serca, duszność, drżenie, uczucie suchości w ustach, ucisk w gardle, nudności, bóle i zawroty głowy (Nitka-Siemińska, 2014).

Fobia społeczna jest to jedno z powszechnych zaburzeń lękowych. Obejmuje ona lęk, który wyzwalany jest przez obecność innych ludzi, zwłaszcza ekspozycję na obce osoby. Zazwyczaj osobie z tego rodzaju fobią towarzyszy obawa, że powie lub zrobi

coś, co skłoni innych do osądzenia jej jako słabej czy głupiej. Obawa ta jest zazwyczaj nadmierny do sytuacji i osoba dorosła zdaje sobie z tego sprawę. Jednak dzieci z fobią społeczną nie uznają swojego strachu za przesadny. Postacią fobii społecznej najczęściej spotykaną jest obawa przed publicznym przemawianiem. Występuje ona u dużej części populacji i jest tak samo popularna u kobiet i u mężczyzn. Wygłaszanie wykładu, jedzenie w miejscach publicznych, zabieranie głosu w dyskusji to sytuacje, w których osoba z fobią społeczną może reagować rumienieniem się, co jest objawem charakterystycznym, ale również poceniem się, drżeniem rąk, niemożliwością prawidłowego wysławiania się. Osoba, która jest świadoma swoich objawów będzie unikać sytuacji, które je wywołują. Fobia społeczna powoduje, że funkcjonowanie społeczne takiej osoby począwszy od szkolnego, poprzez zawodowe, kończąc na relacjach międzyludzkich może być znacznie zaburzone. Ryzyko wystąpienia fobii społecznej wynosi 7% (Nitka-Siemińska, 2014). Mimo, że lęki społeczne są powszechne to formalną diagnozę można otrzymać tylko wtedy, gdy unikanie przeszkadza w pracy, aktywności społecznej czy w ważnych relacjach i/lub wywołuje istotne dolegliwości psychiczne. Fobii społecznej podobnie jak w przypadku agorafobii mogą towarzyszyć napady paniki, są one jednak w większym stopniu związane z poczuciem upokorzenia, zażenowania czy znalezienia się w miejscu, z którego wydostanie się jest utrudnione. Napad paniki występuje tylko w związku z konkretnym rodzajem sytuacji społecznej. Fobie społeczne mają swój początek w okresie późnego dzieciństwa lub adolescencji. Rozwija się ona bowiem wcześniej niż agorafobia. Narażone są na nią dzieci nieśmiałe, zwłaszcza w czasie kiedy znajdują się w sytuacji presji ze strony rówieśników w szkole. Fobie te utrzymują się najczęściej przez cały okres adolescencji i wczesnej dorosłości, jednak w późniejszym okresie życia ich nasilenie maleje. Przeprowadzone ostatnio badania na temat fobii społecznej wskazują, że dotyka ona 4–5% populacji Stanów Zjednoczonych i prawdopodobnie cierpi na nią więcej mężczyzn niż kobiet (Bourne, 2011).

Odnosząc się do genezy fobii należy zwrócić uwagę na to, że w rozwoju człowieka naturalnym jest lęk przed specyficznymi obiektami (Szpecht-Tomann, 2009). U dziecka już od najwcześniejszych lat życia pojawiają się lęki. Lęk separacyjny (lęk przed rozłąką) ma swój początek już w 8 miesiącu życia. Następnie około 3. rok życia pojawia się lęk przed zwierzętami, w wieku 4–5 lat lęk przed ciemnością. 6 lat to wiek obaw przed potworami z wyobraźni. Między 5. a 7. rokiem życia pojawia się lęk przed realnymi przedmiotami i sytuacjami, np. psy, pająki. Kiedy dziecko zaczyna uczęszczać do szkoły następuje odczuwanie lęku przed oceną, złymi stopniami. Badanie przeprowadzone w Wielkiej Brytanii przez Meltzera (2008) dotyczyło 10 496 dzieci w wieku 5 do 16 lat. Wyniki pokazują, że 32,1% rodziców odnotowało specyficzny lęk u swoich dzieci, jednak zaledwie 0,8% miało postać fobii.

Modelem wyjaśniający powstanie fobii w podejściu poznawczo-behawioralnym jest *dwuetapowa teoria wg Orvala i Mowerera*. Według niej lęk dotyczący specyficznych obiektów kształtuje się w dwóch etapach. Pierwszy z nich opiera się na warunkowaniu klasycznym. Neutralny bodziec zostaje skojarzony z awersyjnym wydarzeniem (bodźcem). Następnie odnosząc się do warunkowania instrumentalnego po uniknięciu bodźca wywołującego lęk pojawia się uczucie ulgi, co powoduje, wzmocnienie reakcji

unikania danego obiektu w przyszłości. Osoba, która unika obiektu trwa w błędnym kole. Bowiem odbiera sobie możliwość przetwarzania informacji o bodźcu i dowiedzenia się, że to co wydawało się być niebezpieczne wcale nie stanowi zagrożenia (Popiel, Pragłowska, 2008 za: Orval, Mowerer, 1960). W warunkowaniu klasycznym i instrumentalnym, kiedy reakcja człowieka zostanie uwarunkowana jednym bodźcem lub ich zestawem, może ją wywołać również inny, podobny bodziec. Jest to proces zwany uogólnianiem. Jednostka lękająca się pszczół może uogólnić swój lęk na wszystkie latające owady.

Ludzie potrafią też uczyć się przez obserwację, dlatego nie doświadczając bezpośrednio bezwarunkowych bodźców lub wzmocnienia. Dzieci mogą, więc nauczyć się odczuwać lęk wobec obiektów, które wcześniej nie wzbudzały w nich lęku poprzez samą tylko obserwację rodzica, rówieśnika, który lęka się konkretnych obiektów czy sytuacji.

Dokładne dane dotyczące fobii nie są znane, ale prawdopodobnie wszystkie łącznie obejmują dużą część społeczeństwa. Sytuacje lub przedmioty będące źródłem fobii są unikane przez osoby, u których wywołują przerażenie. Już sama myśl o ich wystąpieniu wzbudza lęk. Jego nasilenie może przebiegać od lekkiego niepokoju do dużego przerażenia. Osoby z fobią są świadome nieadekwatności własnych reakcji emocjonalnych czy zachowań, ale mimo to i tak starają się uniknąć sytuacji lękotwórczych (Carson, 2003).

Fobia szkolna

Fobia szkolna zwana jest również skolionofobią i didaskaleinofobią. Należy ona do zaburzeń lękowych występujących zarówno u dzieci, jak i młodzieży. Występuje u około 1–5% dzieci w wieku szkolnym. Definiowana jest jako rodzaj silnego lęku, który przeżywają dzieci w związku z ich edukacją szkolną. Jest to klasyczny przykład fobii sytuacyjnej, bo to właśnie sytuacje mające miejsce w szkole, a nie szkoła jak instytucja są głównym powodem lęku i paniki (Milerski i Śliwerski, 2000). Niektórzy autorzy fobie szkolną utożsamiają z odmową chodzenia do szkoły (Heyne i Rollins, 2004). Zaburzenie to określa się również jako nerwicę lękową, która stanowi zróżnicowany pod względem etiologicznym zespół, który jest często formą nerwicy lękowej. Głównym objawem jest obawa przed uczęszczaniem do szkoły. Dziecko, u którego rozwinęła się fobia szkolna odczuwa silny lęk przed pójściem do szkoły jak i w czasie pobytu na terenie placówki (Witkowska i Jabłoński, 1999). Fobia szkolna jest objawem zaburzeń nerwicowych, a lęk nerwicowy jest napięciem wewnętrznym, które odczuwane jest w mięśniach, narządach wewnętrznych i psychice. Ważne, więc jest dla zrozumienia lęków szkolnych ich związek z procesami poznawczymi. Lęk może przeszkadzać w codzienny funkcjonowaniu. Niski poziom pobudzenia lękowego powoduje, że sprawność ucznia wzrasta, aż do określonego optimum, który jest indywidualną kwestią każdego człowieka z powodu jego różnych predyspozycji. Po jego przekroczeniu, czyli im silniejszy jest lęk uczenie się jest coraz bardziej utrudnione (Obuchowska, 1993). Pobudzenie lękowe może mieć korzystny wpływ i sprzyja wykonywaniu prostych czynności, natomiast im trudniejsze zadanie, tym lęk działa zakłócająco. Nerwicy nie należy ignorować, ponieważ bez odpowiedniej interwencji

problemy z nią związane narastają i mogą się utrwalać. Z czasem fobia szkolna pogarsza się i może stać się przyczyną depresji. Z fobią tą wygrać możemy poprzez poznanie czynnika lękotwórczego, czyli źródła problemu.

Rodzaje i objawy fobii szkolnej

Dokonując diagnozy sytuacji dziecka należy zwrócić szczególną uwagę na rodzaj fobii szkolnej. Może ona bowiem przyjmować dwie postaci: fobii ostrej i chronicznej. W pierwszym przypadku lęk spowodowany jest konkretnym czynnikiem traumatyzującym jak upokorzenie czy ośmieszenie ucznia przed klasą. Z ostrą formą odmowy chodzenia do szkoły mamy do czynienia wtedy, gdy absencję poprzedzał przynajmniej trzyletni okres regularnego uczęszczania przez dziecko na zajęcia. Z ta odmianą fobii łączy się większa zależność od rodziców, nerwice, niska samoocena, skłonność do depresji, mniejsza towarzyskość, czy większa częstotliwość występowania chorób psychicznych u rodziców. W postaci ostrej fobia występuje zwykle w młodszym wieku szkolnym. Przewlekła postać charakteryzuje się stopniowym narastaniem obawy przed szkołą. Zwykle istotną rolę w jej powstaniu pełni rodzina, a zwłaszcza neurotyczna osobowość rodziców. Zazwyczaj nastolatek jest niesamodzielny i silnie związany z domem. Często boją się krytycznej oceny kolegów, mimo często wpajanego przez rodziców zawyżonego mniemania o sobie. Dzieci cierpiące na fobię chroniczną częściej dotykają różnego rodzaju problemy, mimo to pomoc ze strony odpowiednich instytucji przed upływem kilku miesięcy od zauważonych objawów jest niesiona rzadziej. Wiąże się to z tym, iż ich rokowania w stosunku do osób dotkniętych fobią ostrą są gorsze. Oznacza to, że fobia chroniczna obejmuje osoby, wobec których nie zostały podjęte w odpowiednim czasie środki zaradcze. Takie jednostki są więc zaniedbywanymi przypadkami fobii ostrej (Elliot, Place, 1996).

Objawy fobii szkolnej mają złożoną postać. Najczęściej początki to ogólne narzekanie ze strony dziecka na szkołę, nauczycieli, kolegów. Dziecko nie odmawia jeszcze pójścia do szkoły lecz stara się przekonać rodziców, że nie jest ona miejscem dla nich odpowiednim. Argumenty podawane przez dziecko okazują się często racjonalne, co może wzbudzić obawę u rodziców. Następnym etapem jest niechęć uczęszczania na zajęcia i poszukiwania powodów, aby nie pójść do szkoły. Ostatni etap natomiast to całkowita odmowa chodzenia do szkoły. Towarzyszą temu często napady lęku, a nawet paniki. Objawy fobii szkolnej okazują się jednak trudne do zdiagnozowania, ponieważ można je z łatwością pomylić z objawami innych chorób. Dla poprawnego rozpoznania tego rodzaju fobii ważny jest okres występowania objawów. Najczęściej pojawia się kiedy dziecko zaczyna myśleć o szkole jak np. wieczór czy noc poprzedzająca pójście do szkoły, koniec wakacji. Kiedy dziecko wie, że nie musi iść do szkoły objawy ustępują. W czasie wolnym od szkoły najczęściej nie występują, ponieważ dziecko się nie stresuje, a mózg nie wysyła sygnałów do ciała. Takie zachowanie nie oznacza, że dziecko udaje. Bowiem objawy wywołane nadmiernym lękiem są jak najbardziej prawdziwe. Już sama myśl o szkole może wywołać objawy wegetatywne panicznego lęku. Podczas pobytu w szkole dziecko może mieć tak nasilone objawy, że nauczyciel będzie zmuszony odesłać go do domu jako chorego.

Do objawów somatycznych zaliczyć można:

– *sercowo-naczyniowe*: przyspieszony i nieregularny rytm serca, rumienienie się lub bladość,
– *oddechowe*: krótki, przyspieszony oddech,
– *skórne*: wysypki w postaci krost i plam, nagłe zmiany temperatury ciała, nadmierne pocenie się, uczucie pieczenia lub kłucia,
– *mięśniowo-kostne*: drżenie, dygotanie, napięcie lub skurcze mięśni,
– *żołądkowo-trawienne*: biegunka, wymioty, bóle brzucha,
– *inne*: bóle głowy, bóle w klatce piersiowej, nadmierna czujność, niepokój, bezsenność, nocne koszmary, zawroty głowy, omdlenia, moczenie się.

Fobia szkolna to nie tylko objawy fizjologiczne. Może ona dotyczyć także sfery poznawczej:
– powstawanie zaburzeń pamięci i koncentracji uwagi,
– natrętne myśli,
– przymus powtarzania tych samych czynności,
– derealizacja, czyli zmiany w postrzeganiu rzeczywistości,
oraz emocjonalnej:
– nieuzasadniony lęk,
– napady paniki,
– ogólne przygnębienie,
– apatia,
– brak motywacji,
– utrata możliwości odczuwania przyjemności,
– poirytowanie,
– labilność emocjonalna.

Dodatkowo lęk sprawia, że dziecko nie zgłasza się na lekcji, ma poczucie odmienności, niskie poczucie własnej wartości, jest nieufny wobec rówieśników, dlatego unika z nimi kontaktu, nie inicjuje działań, ponieważ chce pozostać dla innych niezauważalny. Wiąże się z tym brak kolegów w klasie. Często zdarza się, że takie osoby przyjmują postać kozła ofiarnego, są nieśmiałe, ale także mogą wyrażać swój lęk poprzez agresywne zachowanie. Silny lęk może stać się przyczyną złego stanu zdrowia dziecka i wywołać, np. astmę, zapalenie stawów, zakłócenia pracy serca, podrażnienie jelit na tle nerwowym, czy jąkanie (Shaw, 1999).

Przyczyny fobii szkolnej

W celu stwierdzenia, czy to co dzieje się z dzieckiem jest fobią szkolną należy przeanalizować całość funkcjonowania dziecka w zakresie ogólnym oraz w odniesieniu do problemu chodzenia do szkoły. Zdarza się, że przyczyny chęci pozostania dziecka w domu są różne. Może ono chcieć pozostać w domu z matką, która narażona jest na przemoc ze strony ojca lub musi zająć się młodszym rodzeństwem. Może zdarzyć się również, że przyczyną niechodzenia do szkoły mogą być inne zaburzenia. Dziecko może odczuwać lęk przed otwartymi przestrzeniami i to właśnie droga do szkoły, a nie samo miejsce będzie powodem paniki. Niemożność sprostania wymaganiom szkolnym może również okazać się powodem odmowy chodzenia do szkoły. Dorośli powinni przeanalizować również to w jaki sposób niechodzenie do szkoły pozwala

wyeliminować nieprzyjemne doznania oraz na ile daje to możliwość zwiększenia doznań pożądanych (Bakuła).

Nierzadko silnym źródłem stresu dla dziecka jest jego najbliższa rodzina. To właśnie ona decyduje o jakości relacji społeczno-ekonomicznych jednostki. W wyniku współczesnych przemian instytucja rodziny zmieniła swoje funkcjonowanie oraz uległa przeobrażeniom. Obok tradycyjnego modelu rodziny pojawiło się wiele nowych, alternatywnych form życia rodzinnego, takich jak: związki partnerskie, rodziny zrekonstruowane, bezdzietne, związki kohabitacyjne. Okazuje się, że nie zawsze są one w stanie zapewnić wszystkim członkom poczucie bezpieczeństwa i stabilność. Niekiedy stają się one miejscem przeżywania trudnych sytuacji, którym towarzyszą silne, negatywne emocje. Wszystkie wymienione, ale także model tradycyjny mogą wyrażać się w toksyczności związków, czy nieprawidłowym wychowywaniu potomstwa.

Zjawiskiem, które współcześnie dotyka rodzinę jest indywidualizm. Każdy członek rodziny jest nastawiony na realizację własnych celów, skupienie na sobie, własnych wyborach. Model ten obliguje dziecko do funkcjonowania w świecie pozbawionym beztroski, zabawy, prawa do porażek. Wysokie oczekiwania rodziców powodują silny stres i presję osiągnięć. W społeczeństwie pojawił się mit, że fobia szkolna to usprawiedliwienie dla lenistwa i braku motywacji. Jednak jak się okazuje zazwyczaj uczniowie z tego rodzaju fobią mają dobre stopnie. Powodem unikania szkoły jest u nich lęk przed porażką. Jest to lęk nieustanny, który może towarzyszyć w każdej sytuacji. Boją się bowiem samego przebywania w szkole. Odczuwają obawę, kiedy napawa je myśl, czy przyniosły odpowiednią książkę, zrobiły właściwe zadanie domowe lub, że zostaną zapytane przez nauczyciela. Dzieci, które obawiają się porażki chcą robić wszystko bezbłędnie, aby uniknąć wyśmiania przez innych. U niektórych dzieci lęk przed niepowodzeniem może być tak silny, że poproszone o przeczytanie tekstu wybuchają płaczem. Czasem zapytane wolą udać, że nie znają odpowiedzi na pytanie, niż udzielić takiej, która może okazać się błędna, nawet jeśli są świadome, że posiadają wiedzę na dany temat. Dzieci z fobią szkolną zazwyczaj otrzymują dobre stopnie, ale nie potrafią się nimi cieszyć, bo całą uwagę koncentrują na tym, co się zrobiły źle (Shaw, 1999).

Kolejnym z powodów powstawania w domu rodzinnym fobii szkolnej u dziecka jest nadopiekuńczość rodziców. Nadmierna obawa o zdrowie i życie dziecka powoduje, że rodzic nadmiernie ostrzega potomka przed niebezpieczeństwem świata. Dziecko nastawione jest na oczekiwanie niepowodzeń, pułapek i zagrożenie ze strony otoczenia. Staje się to przyczyną budowania przez dziecko obrazu własnej osoby jako słabej i bezsilnej wobec ogromu świata. Zdarza się, że wpływ na rozwój fobii szkolnej ma lęk separacyjny, czyli niepoprawnie przepracowane uczucie lęku przed rozstaniem z rodzicami. Lęk separacyjny może zakorzenić się w życiu dziecka, jak i rodziców zabierając im wzajemną swobodę oraz ma negatywny wpływ na poczucie bezpieczeństwa młodego człowieka (Eisen, Engler, 2006).

W przestrzeni rodzinnej występować mogą różnego rodzaju wydarzenia stresowe. Należą do nich zarówno sytuacje normatywne jak i nienormatywne. Pierwsze odnoszą się do trudności rozwojowych mających miejsce w środowisku rodzinnym, takie jak śmierć bliskich członków rodziny. Drugie z nich charakteryzują się pojawie-

niem z zaskoczenia. Odnoszą się do sytuacji, które są nieprzewidywalne i wymagają podjęcia odpowiednich działań adaptacyjnych. Kiedy pojawi się silny poziom stresu w rodzinie, a zasobny, którymi dysponuje rodzina czy strategie radzenia sobie ze stresem są niewystarczające i nieskuteczne w pokonywaniu trudności, może dojść do nienormatywnego funkcjonowania rodziny, co niesie ze sobą również skutki w losach edukacyjnych dziecka (Segiet, 2009).

Wystąpieniu fobii szkolnej mogą sprzyjać także cechy indywidualne, w tym wady rozwojowe, a także typ układu nerwowego. Do czynników nasilających ryzyko wystąpienia fobii należą zaburzenia neurodynamiki procesów nerwowych, przejawiające się w postaci nadaktywności psychoruchowej z zakłóceniami uwagi bądź zahamowaniem psychoruchowym, leworęczności. Przyczyną fobii szkolnej mogą być również cechy charakteru dziecka, takie jak perfekcjonizm, wysoka ambicja, wrażliwość na krytykę czy dążenie do doskonałości. Niskie poczucie własnej wartości u dziecka może spowodować odczuwanie lęku przed szkołą. Zwłaszcza jeśli jest ono związane z dysfunkcjami dziecka jak niepełnosprawność, zaburzenia emocjonalne, trudności ruchowe czy wady wymowy, jąkanie się.

Często szkoła wzbudza w dziecku negatywne uczucia. Nie każdy uczeń postrzega ją jako środowisko przyjazne i nie zawsze jest ona miejscem, w którym czuje się ono bezpiecznie zarówno pod względem fizycznym jak i psychicznym. Niejednokrotnie osoby starsze bezmyślnie straszą swoje dzieci nauczycielami oraz wymaganiami, jakie będzie stawiała przed nimi szkoła.

Ważną rolę w postrzeganiu sytuacji edukacyjnej jako stresującej odgrywa nauczyciel oraz budowany przez niego charakterystyczny klimat klasy, na który składa się przeświadczenie o roli szkoły oraz stosunek do uczniów i ich rodziców. Renata Winkel przedstawiając rolę nauczyciela w tworzeniu niekonstruktywnego oddziaływania na atmosferę w klasie wyodrębniła nauczyciela:

1. Agresywnego, szerzącego postrach — stawiającego nadmiernie wysokie wymagania wobec uczniów.
2. Wewnętrznie napiętego — ciągle kontrolującego samego siebie oraz uczniów w celu sprawdzenia prawidłowego wykonywania zadań.
3. Zalęknionego i niepewnego — przerzucającego swoje obawy, niepewności, frustracje na uczniów.
4. Nieuważnego — niedostrzegający problemów dzieci i niewrażliwy na wydarzenia mające miejsce w danej klasie (Petlak, 2007).

Wielu uczniów odczuwa stan silnego napięcia emocjonalnego podczas sprawdzania wiedzy przez nauczyciela. U wielu uczniów takie sytuacje wywołują zaburzenia procesów pamięci i myślenia. Weryfikowanie wiedzy ucznia często wiąże się z koniecznością wystąpień publicznych, co wzbudza u dziecku obawę przed ośmieszeniem w oczach nauczyciela oraz kolegów i koleżanek z klasy. Lęk przed upokorzeniem powoduje zachwianie poczucia własnej wartości. Niesprawiedliwe ocenianie dzieci, złośliwość, brak życzliwości lub faworyzowanie niektórych dzieci przez nauczyciela może spowodować u ucznia wywołanie negatywnych uczuć i niechęć uczęszczania do szkoły. W sytuacji wystąpienia już fobii powodem pogłębiania się tego stanu może być stosunek nauczyciela do zaistniałej sytuacji. Może on bowiem uważać, że takie

zachowania ucznia są przejawem lenistwa oraz opuszczania zajęć dla własnych przyjemności. Staje się to dla dziecka powodem jeszcze większej obawy, braku poczucia zrozumienia i niechęci do szkoły.

Współczesna rzeczywistość edukacyjna stawia przed nauczycielami stworzenie takiej atmosfery, która sprzyjać będzie chęci uczęszczania do szkoły, uczeniu się oraz angażowaniu się uczniów w proces zdobywania nowej wiedzy i umiejętności (Cywińska, 2017).

Źródłem fobii szkolnej mogą stać się również rówieśnicy. Dzieci nieśmiałe, wycofane, wykazujące brak stanowczości, które preferują zabawy w samotności często są ignorowane. Sprzyja to niskiemu poczuci własnej wartości, a przede wszystkim odczuwaniu silnego stresu. Dzieci, które nie są popularne w grupie pozbawione są najczęściej doświadczania przyjaźni. Nie mają możliwości doświadczania wsparcia przyjaciela w sytuacji stresowej. Z badań Gary'ego W. Ladda wynika, że posiadanie przyjaciela w klasie szkolnej poprawia wyniki w nauce oraz formułowanie korzystnych opinii na temat szkoły przez uczniów (Cywińska, 2017; za: Turner, Helms, 1999).

Mówiąc o przyczynach fobii szkolnej nie należy nie wspomnieć o coraz częstszym zjawisku jakim jest przemoc szkolna. Zastraszane, wyśmiewane czy bite dziecko panicznie bojąc się każdego dnia w szkole odmawia chodzenia do niej, by uciec od problemu. Powrót do szkoły po dłuższej przerwie dla większości dzieci jest stresującym przeżyciem, natomiast złe stosunki z rówieśnikami mogą stanowić źródło jeszcze silniejszego stresu.

Trudnym wydarzeniem dla dziecka jest również zmiana szkoły, a szczególnie jeśli jest to związane z emigracją do innego kraju. Uczeń musi znów zaadaptować się do nowego środowiska, ale także mogą pojawić się problemy z językiem obcym czy rówieśnikami (Czajkowska, 2020).

Szkoła oraz związane z nią traumatyczne wydarzenia i relacje z rówieśnikami oraz nauczycielami, mają wpływ na rozwój zaburzeń lękowych, w tym fobii szkolnej. Szkoła również może stać się źródłem lęku, bezustannego stresu, obniżyć poczucie własnej wartości. Może być demotywatorem do podejmowania starań i wyzwań. Często przyczynia się do wzmacniania wrogości, a także uczy niekonstruktywnej rywalizacji, co prowadzi do zachowań buntowniczych i oporu.

Leczenie fobii szkolnej

Przed rozpoczęciem leczenia należy odróżnić fobię szkolną od wagarów. Nie należy jednak lekceważyć uciekania ze szkoły, ponieważ zazwyczaj wskazuje to na jakiś problem u dziecka. W obu przypadkach należy zasięgnąć porady specjalisty. Fizyczne objawy mogą czasami wskazywać na inne choroby. Osobami, które mogą być pomocne w tej sytuacji jest psycholog lub psychiatra. Jeśli dziecko cierpi na fobie szkolną należy jak najszybciej szukać profesjonalnej pomocy, gdyż może spowodować to poważne następstwa w późniejszym życiu. Tok edukacyjny i społeczny rozwój dziecka mogą zostać zaburzone.

Rodzina jest najważniejszym czynnikiem mającym wpływ na zachowanie dziecka, dlatego powinna ona zapewniać dziecku poczucie bezpieczeństwa i odgrywać główną rolę w procesie leczenia fobii. Często okazuje się jednak, że oddziaływania

podjęte tylko w stosunku do dziecka nie przynoszą spodziewanych rezultatów. Do procesu leczenia powinien obejmować dziecko oraz jego rodzinę. Im młodsze jest dziecko tym większy nacisk należy kłaść na oddziaływanie na rodziców, a z dzieckiem pracować na tyle, ile będzie to potrzebne, aby wróciło do szkoły. U młodzieży problemy psychologiczne często wykraczają poza lęk przed szkołą. Ważne jest, aby rodzice po zaobserwowaniu lęku przed szkołą skontaktowali się z wychowawcą lub psychologiem szkolnym. Powinni oni znać istotę problemu dziecka. Współpraca między rodzicami a nauczycielami jest niezwykle ważna dla podjęcia odpowiednich działań, które mają na celu zatrzymanie rozwoju choroby.

Osoba nauczyciela oraz atmosfera panująca w szkole decydują o przystosowaniu się dziecka do panujących w niej warunków. To właśnie z nauczycielem dziecko spędza dużo czasu w szkole, więc powinien on swoim zachowaniem ułatwiać dziecku funkcjonowanie w placówce. Nauczyciele powinni przeanalizować przyczyny fobii oraz czynniki, które mogą utrudniać terapię. Zaliczać się do nich mogą m.in. wyniki w nauce, lęk przed sprawdzianami wiadomości ucznia z długotrwałą absencją dziecka w szkole, nieśmiałość ucznia, nieprawidłowe interakcje z rówieśnikami, niesprawiedliwa postawa nauczyciela. Jeśli zidentyfikowano czynniki będące przyczyną fobii w środowisku szkolnym należy je wyeliminować przynajmniej w początkowym okresie. Spokojna postawa nauczyciela może uspokajać lęk dziecka. Powinien on po zauważeniu problemu zachęcać rodziców do podjęcia leczenia. Powinien on stanowić dla rodziców, jak i dla dziecka wsparcie w sytuacji wystąpienia fobii oraz być źródłem informacji dotyczących leczenia. Ważną rolą nauczyciela jest także dbanie o to, by dziecko z fobią nie izolowało się od rówieśników. Zarówno rodzice, nauczyciele, jak i terapeuta powinni dążyć do odbudowania u dziecka poczucia własnej wartości. Pomoże mu to w leczeniu fobii, ale także ułatwi życie społeczne, a w późniejszym życiu również zawodowe.

Poruszając temat leczenia fobii szkolnej należy także zwrócić uwagę na problemy dziecka związane ze szkołą:

1. Zaległości dziecka w szkole i sposób ich nadrobienia.
2. Pomoc w odrabianiu zadań domowych.
3. Możliwość uczestnictwa dziecka na zajęciach na początku w 2–3 godzinach lub 3 dniach w ciągu tygodnia.
4. Świadomość nauczyciela, że fobia jest zaburzeniem lękowym, a nie wymysłem dziecka oraz bardziej łaskawe traktowanie dziecka z fobią poprzez unikanie wystąpień przed klasą, głośnego czytania itp.

Obszar problemów związanych z grupą rówieśniczą:

1. Pozycja dziecka zajmowana w klasie, np. „kozła ofiarnego".
2. Przynależność dziecka do mniejszości narodowej, etnicznej, religijnej.
3. Występujący na terenie szkoły problem przemocy rówieśniczej.
4. Możliwość zapewnienia dziecku bezpieczeństwa fizycznego i psychologicznego.

Obszar problemów związany z nauczycielami:

1. Nauczyciel, którego dziecko szczególnie się boi.
2. Możliwość przeniesienia dziecka do innej klasy.
3. Oczekiwania nauczyciela do możliwości dziecka.

4. Wiedza nauczyciela na temat fobii szkolnej (Bakuła).

Relaksacja leży u podstaw każdego programu, który ma na celu przezwyciężenie lęku i fobii. Głęboka relaksacja jest stanem fizjologicznym będącym zupełnym przeciwieństwem w stosunku do reakcji, jakie ciało przejawia pod wpływem stresu lub podczas napadu paniki. Systematyczne ćwiczenie oddychania przeponą i stosowanie technik głębokiej relaksacji pomagają w złagodzeniu fizjologicznych objawów lęku. Przyczynia się do:
– spowolnienia pracy serca,
– spowolnienia oddechu,
– spadku ciśnienia krwi,
– zmniejszenia napięcia mięśni szkieletowych,
– zmniejszenia tempa przemiany materii i zużycia tlenu,
– zredukowania analitycznego myślenia,
– wzrostu aktywności mózgu.

Stawianie czoła fobii jest najskuteczniejszym sposobem jej przezwyciężenia. Unikanie sytuacji, która wzbudza przerażenie powoduje podtrzymywanie fobii. Rozwijają się one bowiem w wyniku sensytyzacji. Proces ten polega na pojawieniu się skojarzenia pomiędzy lękiem, a określonym miejscem bądź sytuacją. Znalezienie się w podobnej sytuacji lub nawet samo pomyślenie o niej mimowolnie wywołuje lęk. Jest on poza kontrolą człowieka, dlatego też robi on wszystko, aby uniknąć ponownego znalezienia się w podobnej sytuacji. Unikanie zostaje nagrodzone, ponieważ nie pozwoliło na ponowne doświadczenie lęku. Ciągłe unikanie danej sytuacji powoduje rozwinięcie fobii.

Desensytyzacja, czyli ekspozycja jest procesem polegającym na osłabianiu skojarzenia między lękiem a określoną sytuacją oraz wytworzenie nowego skojarzenia między sytuacją a uczuciem relaksacji i bezpieczeństwa. W warunkach naturalnych należy stawić bezpośrednio czoło sytuacji fobicznej, w taki sposób, aby lęk się zwiększył, a następnie ustąpił. Wchodzenie w sytuację w stanie relaksacji pozwoli przezwyciężyć skłonność do reagowania lękiem. Desensytyzacja polega na nauczeniu się pozostania w sytuacji fobicznej, przy jednoczesnym zachowaniu spokoju. Okazuje się, że w warunkach naturalnych jest ona najskuteczniejszą metodą leczenia fobii. Bezpośrednia ekspozycja na sytuacje fobiczne okazywała się skuteczniejsza niż inne, niebehawioralne metody leczenia, takie jak terapia wglądowa, sama terapia poznawcza czy leczenie farmakologiczne. Oznacza to, że stawianie czoła strachowi jest skutecznym środkiem jego przezwyciężania. Ważne jest to, że poprawa, która jest wynikiem ekspozycji nie zanika po kilku tygodniach czy miesiącach, ale trwale uwalnia od strachu. Wadą tej metody jest to, że nie jest szczególnie łatwą i przyjemną procedurą. Wymaga ona silnego zaangażowania. Nie każdy człowiek jest w stanie znieść przykrości, które są związane z konfrontacją z sytuacjami fobicznymi.

Na nasz nastrój i emocje wpływ ma przede wszystkim to, co sami mówimy do siebie w reakcji na określoną sytuację. Osoby cierpiące na fobie mają szczególne skłonności do prowadzenia negatywnej mowy wewnętrznej. Jeśli osoba z fobią zauważy, że pojawia się u niej takie myślenie jest to pierwszy krok do uzyskania kontroli nad swoimi myślami. Zmiana następuje jednak wtedy, gdy osoba zaczyna odpierać negatywne

stwierdzenia typu „co będzie, jeśli" i zastąpi je pozytywnymi stwierdzeniami, które wzmocnią jej zdolność do radzenia sobie. Terapia poznawcza opiera się na zastępowaniu lękowych myśli, które utrwalają fobie bardziej realistycznymi, konstruktywnymi myślami. Odpieranie negatywnej mowy wewnętrznej polega na zapisaniu i powtarzaniu pozytywnych stwierdzeń, które bezpośrednio ją obalają lub unieważniają. Przez długo czas osoba cierpiąca na fobie szkolną ćwiczy swoją negatywną mowę wewnętrzną i rozwija w sobie bardzo silne nawyki. W miarę ćwiczeń oraz systematycznej pracy osoba taka może całkowicie zmienić swoje myślenie oraz emocje.

Jedną z metod leczenia fobii szkolnej jest koncentracja na zadaniu. Osoby cierpiące na fobie często koncentrują się na tym jak sobie radzą z zadaniem lub starają się oceniać reakcję innych ludzi kiedy zabierają głos w określonej sytuacji społecznej. Terapia w tej metodzie polega na skupianiu się jedynie na zadaniu bieżącym.

Innym sposobem pracy z osobą z fobią szkolną jest modelowanie. Polega ono na zaangażowaniu do terapii kogoś, kto swoich przykładem i swoimi zachowaniami pokaże, że szkoła jest miejscem bezpiecznym i nie stanowi dla ucznia żadnego zagrożenia. Dziecko obserwuje „modela", którym często jest kolega z klasy, a następnie naśladuje jego zachowania.

Kiedy jednak poziom lęku bardzo wysoki lub osoba przez długi czas unikała sytuacji, wtedy może wystąpić silny opór przed rozpoczęciem terapii. Jako uzupełnienie opisanych wyżej poznawczych i ekspozycyjnych metod terapii można zastosować leki. Mimo, że nie stanowią one długotrwałego rozwiązania to w takiej sytuacji mogą okazać się przydatne i pomóc w przełamaniu barier uniemożliwiających rozpoczęcie leczenia. Po uzyskaniu większej pewności siebie w radzeniu sobie z sytuacjami, których wcześniej człowiek cierpiący na fobie unikał, stopniowo można odstawić leki. Są dwa rodzaje leków, które mogą redukować częstotliwość i nasilenie napadów paniki:

1. Leki przeciwdepresyjne z grupy SSRI, takie jak paroksetyna (Seroxat) i sertralina (Zoloft), które często pomagają, redukując zarówno lęk, jak i depresję. Dzięki temu motywacja do przeprowadzenia terapii może się zwiększyć. Zazwyczaj przed wystąpieniem terapeutycznych korzyści niezbędne jest przyjmowanie tych leków przez 3–4 tygodnie.
2. Małą dawkę leku uspokajającego z grupy benzodiazepin, np. 0,5 mg klonazepamu (Clonazepamum) lub 0,25 mg alprazolamu (Xanax), można przyjąć mniej więcej poł godziny przed sesją ćwiczeń. W przypadku benzodiazepin trzeba przestrzegać dwóch zasad. Po pierwsze, istotne jest, aby dawka była mała, aby nie zamaskowała ona lęku, bo może to spowodować niedoświadczenie desensytyzacji. Niezbędne jest bowiem odczuwanie pewnego lęku. Po drugie, jeśli to możliwe należy przyjmować leki tylko przed przystąpieniem do ćwiczeń. Przyjmowanie leków kilka razy w ciągu dnia może prowadzić do uzależnienia fizycznego i ostatecznie psychicznego.

We wszystkich przypadkach ostatecznie konieczne będzie przeprowadzenie terapii bez pomocy leku, jeśli osoba chce zdobyć całkowite panowanie nad swoim strachem (Bourne, 2011).

Podsumowanie

Fobia jest uporczywym lękiem przed określonymi sytuacjami, zwierzętami lub przedmiotami, który uniemożliwia prawidłowe funkcjonowanie w społeczeństwie. Zetknięcie z czynnikiem lękotwórczym może prowadzić do ataków paniki, a nawet bardzo przykrych dolegliwości fizycznych. W ciągu życia zaburzenie to dotyka co najmniej 10% osób, dlatego warto znać jego objawy i wiedzieć, jak sobie z nim radzić.

Fobia szkolna to pojęcie, które coraz częściej pojawia się w obszarze zainteresowania psychologów i psychiatrów (w tym psychiatrów dziecięcych) i jest stosowane do określenia różnego rodzaju problemów szkolnych takich jak niechęć chodzenia do szkoły, unikanie określonych przedmiotów szkolnych, wagarowanie czy kłopoty wychowawcze. Jednak okazuje się, że jest to zaburzenie nerwicowe, które związane jest ze środowiskiem szkolnym i stawianymi przez nie wymaganiami. Często uczucie lęku bywa połączone z objawami wegetatywnymi, dotyczyć sfery poznawczej oraz emocjonalnej. Wpływ na powstanie tego zaburzenia mają zarówno czynniki rodzinne, warunkami psychofizycznymi dziecka jak i czynniki związane ze szkołą.

Występowanie fobii szkolnej w ciężkiej formie szacuje się na 1–5% społeczeństwa, jednak niektórzy specjaliści i terapeuci sugerują, że nawet co 4 dziecko może doświadczać jej symptomów. Wykrycie i odpowiednie leczenie fobii szkolnej jest ważne nie tylko dlatego, że jest ona udręką dla dotkniętej przez nią osoby, ale także dlatego, że może wpłynąć destrukcyjnie na proces edukacji i relacje rodzinne, a w konsekwencji może upośledzić funkcjonowanie na całe życie. Silna ekspozycja na lęk może też prowadzić do poważnych zaburzeń zdrowotnych.

Bibliografia

Bakuła, P., *Wagary czy fobia szkolna*. Pobrane z: http://brok.edu.pl/wp-content/uploads/sites/4/2013/09/Wagary-czy-fobia-szkolna.pdf.

Bourne, E. (2011). *Lęki i fobie. Praktyczny podręcznik dla osób z zaburzeniami lękowymi.* Kraków: UJ.

Carson, R.C. (2003). *Psychologia zaburzeń. Człowiek we współczesnym świecie.* Gdańsk: GWP.

Cywińska, M. (2017). *Stres dzieci w młodszym wieku szkolnym*. Poznań: UAM.

Czajkowska, A. (2020). *Fobia szkolna*. Portal BabyBoom. Pobrane z: https://www.dziecirosna.pl/szkola/szkolne_problemy/fobia_szkolna.html.

Eisen, A.R., Engler, L.B. (2006). *Szkoła bez lęku. Jak wygrać z lękiem separacyjnym u dziecka?* Gliwice: Helion.

Elliot, J., Place, M. (1994). *Dzieci i młodzież w kłopocie. Poradnik nie tylko dla psychologów.* Warszawa: WSiP.

Heyne, D., Rollings, S. (2004). *Niechęć do szkoły-Jak pomóc dziecku, które opuszcza lekcje i wagaruje*. Gdańsk: GWP.

Juan, S. (2007). *Zagadki mózgu*. Gdańsk: VM Group.

Klichowski, L. (1994). *Lęk — strach — panika. Przyczyny i zapobieganie*. Poznań: Printer.

Majerek, B. (red.). (2007). *Zjawisko niechęci wobec szkoły*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej.

Milerski, B., Śliwerski, B. (red.). (2000). *Pedagogika. Leksykon*. Warszawa: PWN.

Nitka-Siemieńska, A. (2014). Zaburzenia lękowe — charakterystyka i zasady leczenia. *Forum medycyny rodzinnej, tom 8, nr 1*, 37–43.

Obuchowska, I. (1993). *Lęk, lęk szkolny* (hasło w Encyklopedii pedagogicznej). Warszawa: Fundacja Innowacja.
Petlak, E. (2007). *Klimat szkoły, klimat klasy.* Warszawa: Żak.
Pilch, T., Lepalczyk, I. (red.). (2003). *Pedagogika społeczna : Człowiek w zmieniającym się świecie* (wyd. II). Warszawa: Żak.
Popiel, A., Pragłowska, E. (2008). *Psychoterapia poznawczo-behawioralna. Terapia i praktyka.* Warszawa: Paradygmat.
Segiet, W. (2009). *O związkach edukacji z rodziną. Społeczne konteksty i jednostkowe biografie.* Poznań: UAM.
Shaw, M.A. (1999). *Dziecięce lęki: o wychowaniu dziecka w świecie, który napawa je lękiem.* Poznań: Moderski i S-ka.
Szpecht-Tomann, M. (2009). *Gdy dziecko się boi*. Warszawa: Pax.
Tillich, P. (1994). *Męstwo bycia*. Poznań: Vis-a-vis/Etiuda.
Witkowska, A., Jabłoński, S. (1999). Co to jest fobia szkolna? *Edukacja i Dialog, nr 2*.
Ziółkowski, P. (2017). *Szkice z pedagogiki senioralnej*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Naukowe WSG.

Phobia in schoolchildren

Abstract
This article organizes knowledge about phobias. It attempts to define the concept of a phobia, its types and causes. The main area of phobias described in the text is the problem of school phobia, i.e. a classic example of a situational phobia, which consists of a child feeling fear of specific situations occurring in the school environment. The author has focused on this issue in particular, as it is an example of a phobia that has increased significantly in recent years. The article defines the concept of school phobia and describes acute and chronic phobia, as well as presents the symptoms of this disorder. Then, the causes of school phobia are described, related to the family and school environment as well as the individual characteristics of the child. The article also contains information on helping and treating people with anxiety disorders.

Keywords: phobia, school phobia, school anxiety.

NAUKA I SPOŁECZEŃSTWO.
Przegląd nauk społecznych, technicznych, medycznych i pedagogicznych
1/2020, Tom 1, s. 81–84 ISSN online 2719-9142 Półrocznik

Aram A. Narinyan[1], Tatiana Vorotilina[2]
[1] ФГБОУ ВО Калининградский государственный технический университет
[2] ФГАОУ ВО «Северо-Кавказский федеральный университет» г. Ставрополь, Российская Федерация

Объективная оценка знаний студентов как показатель качества образования

Аннотация
Статья посвящена исследованию проблем высшего образования в современной России. Представлены наиболее эффективные, с точки зрения авторов, формы проверки знаний учащихся. В то же время указывается на ограниченность форм иоговой аттестации, определенных федеральными стандартами.

Ключевые слова: оценка знаний, качество образования, реформы высшего образования.

Введение

В связи с переходом на многоуровневую систему подготовки в высших учебных заведениях в научных кругах не утихают споры о необходимости такого пути реформирования системы высшего образования, о необратимых последствиях, связанных с ухудшением качества выпускаемых специалистов, утерей традиций отечественной высшей школы и другими негативными последствиями внедрения болонского процесса в российское образование [4, с. 307; 1, с. 8–10; 2, с. 280–281].

В данной статье не будем дискутировать о целесообразности проводимых реформ, которые явно зашли в тупик. Остановимся лишь на проблемах повышения качества знаний выпускников вузов через объективную оценку этих знаний.

Объектом нашего исследования являются образовательные отношения по проведению различных видов аттестации студентов, а также оценка объективности и эффективности оценочных средств, применяемых в образовательном процессе. Полученные результаты можно будет использовать для дальнейших исследований, а также применять в вузах на разных этапах обучения.

Основная часть исследования

«Реформы в России делают необходимым переосмысление сущности системы высшей школы…» [3, с. 3], а в современных реалиях, оценка знаний обучающихся является неотъемлемой частью образовательного процесса. Во всех высших учебных заведениях применяется несколько видов аттестаций: текущий, промежуточный и итоговый. При этом применяются различные об-

разовательные методы, методики, технологии, которые отражаются в фондах оценочных средств.

Во многих учебных заведениях обучению фундаментальным дисциплинам на первом курсе предшествует проверка «остаточных знаний» по школьным предметам, на которых основано последующее обучение.

Проанализируем основные формы проверки знаний по направлениям подготовки и специальностям гуманитарной направленности, постараемся выявить наиболее эффективные.

Итак, чаще всего в ходе обучения в вузе студенты сталкиваются с текущей аттестацией. Она может проводиться как в устной форме, так и в письменной. Если вузы располагают такой возможностью, применяются Интернет-технологии, через образовательные порталы учебных заведений, посредством чатов в социальных сетях, через электронную почту и др.

В зависимости от цели такой проверки, объема усвоенного учебного материала, сформированных компетенций, которые подлежат проверке, времени, отводимого на проведение контроля и на проверку работ, содержания дисциплины и других факторов в образовательном процессе чаще всего применяются:
– тесты;
– устный опрос;
– письменные самостоятельные (проверочные, контрольные) работы;
– кейс-задачи;
– индивидуальные задания;
– проекты (индивидуальные и групповые) и другие формы.

Если преподаватель не располагает большим объемом времени, целесообразно, на наш взгляд, применять тестирование. Причем, совсем необязательно на бумажных носителях. Быстро, качественно, эффективно, без субъективного мнения самого педагога, проверку результатов такого тестирования помогают проводить электронные ресурсы, особенно если учебные дисциплины оснащены электронными учебными курсами или электронными учебниками. Так, электронные образовательные технологии активно внедряются в Северо-Кавказском федеральном университете. К моменту написания статьи студентам под личными логинами и паролями доступны 13 электронных учебных курсов: Компьютерная графика; Информационные и коммуникационные технологии в деятельности преподавателя; Правовая культура; Облачные технологии в образовании; Информатика; Информационные и компьютерные технологии в профессиональной деятельности (по отраслям); Информационные и коммуникационные технологии в профессиональной деятельности юриста; Пакеты свободного программного обеспечения для школ; Информационные технологии в педагогической деятельности; Интерактивные формы и методы обучения биологии; Философия; Компьютерное управление автомобилем; Теория информационных процессов и систем. Вуз активно развивается, думается, что количество таких электронных учебных курсов в ближайшее время резко возрастет.

Конечно, если студент тестируется самостоятельно, не в учебной аудитории, минусом в оценке объективности знаний при этом является тот факт,

что преподаватель (не без оснований) может усомниться в самостоятельности выполненного студентом задания.

Формы промежуточного контроля, как правило определены локальными нормативными актами вуза, итоги этого контроля выставляются в зачетную книжку обучающимся. Такими формами могут быть зачет, дифференцированный зачет, курсовая работа (или учебно-исследовательская работа) и экзамен. Если вуз активно применяет балльно-рейтинговую систему, зачет и экзамен выставляются по результатам непрерывной систематической работы студентов. Однако нормативные акты вуза могут содержать требования по проведению отдельных мероприятий в виде устного или письменного ответа на зачете или экзамене, в таком случае оценка по дисциплине выставляется как итоговая, с учетом текущей работы на практических, семинарских или лабораторных занятиях, самостоятельной работы и ответе на завершающем мероприятии.

Итоговая аттестация определена образовательными стандартами, образовательной программой направления подготовки или специальности, локальными актами вуза. Она может состоять из экзамена и (или) защиты выпускной квалификационной работы (или дипломной работы, или дипломного проекта). В ходе такой аттестации проверке подвержены все компетенции, которые должны быть сформированы у выпускников будь то уровень бакалавриата, специалитета, магистратуры или аспирантуры.

Выводы

Подведем некоторые итоги:

1. Являясь необходимым элементом образовательного процесса оценка знаний студентов должна носить объективный характер. Считаем, что в направлениях подготовки и специальностях гуманитарного профиля максимально критерий объективности можно реализовать либо с применением IT-технологий, либо проводя коллегиальное (комиссионное) оценивание знаний.
2. Сформированность профессиональных компетенций можно проверить путем решения обучающимися практических задач и выполнения кейс-заданий, творческих проектов.
3. Креативность и способность работать в коллективе необходимо проверять при выполнении студентами групповых заданий. Однако перед педагогами при этом зачастую стоит нелегкая задача — оценить индивидуальный вклад каждого, от которого зависит общий результат работы.

Литература

1. Воротилина Т.В. Проблемы и пути повышения качества высшего юридического образования // «Черные дыры» в Российском Законодательстве. — 2016. — №5. — С. 8–11.
2. Воротилина Т.В., Воротилина А.А. Совершенствование системы высшего образования в Российской Федерации: проблемы реализации законодательства/Модернизация экономических систем: взгляд в будущее «Modernization of economic systems: looking

to the Future» (MESLF-2015): Материалы международной научно-практической конференции. — Чехия, Прага, 9 ноября 2015 г. — 312 с., www.edu-czech.com.
3. Попова Л.А. Становление и развитие законодательства о высшей школе в российском государстве: историко-правовой аспект: дисс. на соиск. учен. степ. к.ю.н. — Краснодар, 2005. — 184 с.
4. Смирнов Д.А., Струсь К.А. К вопросу о развитии системы юридического образования в современной России // Ленинградский юридический журнал. — 2015. — 1 (39). — С. 302–310.

Objective assessment of students' knowledge as an indicator of the quality of education

Abstract
The article is devoted to the study of problems of higher education in modern Russia. The most effective, from the authors 'point of view, forms of testing students' knowledge are presented. At the same time, it is pointed out that the forms of IOG certification defined by federal standards are limited.

Keywords: knowledge evaluation, quality of education, reform of higher education.

NAUKA I SPOŁECZEŃSTWO.
Przegląd nauk społecznych, technicznych, medycznych i pedagogicznych
1/2020, Tom 1, s. 85–90 ISSN online 2719-9142 Półrocznik

Evelina Garrievna Mkhitaryants
Калининградский филиал Санкт-Петербургского государственного аграрного университета г. Полесск, Россия

Проектная работа как эффективный инструмент развития иноязычной страноведческой компетенции

Аннотация
Данная статья посвящена рассмотрению вопроса формирования страноведческой компетенции в нелингвистических вузах. Проектная работа определяется при этом как эффективный инструмент. Представлены основные фазы проектных занятий, их цель и функции, возможные направления для развития страноведческой компетенции, которая взаимодействует с целым рядом других компетенций.

Ключевые слова: страноведческая компетенция, проектная работа, межкультурная коммуникация, иноязычная коммуникативная профессиональная компетенция, продукт речевой деятельности.

Целью данной статьи является актуализация вопроса реализации проектной работы на практических занятиях по иностранному языку (немецкому) в нелингвистических вузах с учетом влияния изменений в современном обществе на рамочные условия организации образовательного процесса, а также выявление новых направлений и идей для развития данной проблематики.

Страноведение — это широкое понятие, неотъемлемый компонент занятий по иностранному языку. Различают межкультурное, транскультурное, сравнительное или контрастивное страноведение. В настоящее время нет единого определения этого понятия в специальной литературе из-за связи страноведения с различными дисциплинами, такими как история, искусство, политика, география, экономика, язык, литература и т.д., а также из-за понимания, что страноведение — это средство знакомства с культурой стран изучаемого языка.

Если рассматривать роль страноведческого компонента на занятиях по иностранному языку, то необходимо отметить взаимосвязь трех элементов:

1) доминирующей дисциплины/Leitwissenschaft (предметные сферы, профессиональные компетенции/spezielle Bereiche, fachliche Kompetenzen);
2) лингвистические аспекты;
3) методико-дидактические аспекты.

В процессе развития отечественной и зарубежной дидактической мысли можно выделить следующие направления:

– *Межкультурный прием* (80-е гг.). Занятие по иностранному языку должно было способствовать знакомству с межкультурными элементами, чтобы избежать в процессе иноязычной коммуникации непонимания и культурного шока, а также для осуществления межкультурной коммуникации [4, S. 232];
– *Автономия обучаемых*. Здесь речь идет о способности самостоятельно организовать изучение иностранного языка. Деятельностно и результативно направленное занятие требует активного участия не только учащихся, но и преподавателя с целью совместной разработки продукта речевой деятельности. Это так называемый метод „Learning by doing";
– *Социально-культурный прием* (80-е гг.), в основе которого лежит социально-культурная теория Выготского. Согласно данной теории, социально-культурные факторы оказывают большое влияние на развитие человека;
– *D-A-CH-(L)-концепт* подразумевает учет культурных и лингвострановедческих особенностей немецкоязычных стран: Германии, Австрии, Швейцарии, Лихтенштейна; интеграцию всех немецкоязычных стран в их разнообразии на занятиях по страноведению; интеграцию обучаемых в планирование и ход занятия; интеграцию языкового и страноведческого; активное участие обучаемых мотивируется благодаря автономной, проектно и деятельностно ориентированной работе. DACH-принцип базируется на признании многообразия немецкоязычного пространства в рамках преподавания немецкого языка, страноведения, создания учебных материалов, а также обучения и повышения квалификации обучающих [1];
– *Проектная работа.* Проект — это открытая форма работы, сфокусированная на особом содержании. Во время проектного занятия учащиеся отвечают за учебный процесс и участвуют в планировании этапов проекта и в выборе способов его реализации [5, S. 111].

Различают два основных способа обучению страноведению, а именно, непосредственно в стране изучаемого языка (erlebte Landeskunde), а также за пределами стран изучаемого языка и культуры (erlebbare Landeskunde).

Проектная форма занятий по иностранному языку позволяет ознакомить студентов с актуальным страноведческим материалом, находясь за пределами стран изучаемого языка (erlebbare Landeskunde). При этом могут использоваться различные формы симуляций, инсценировок, ролевых игр и т.д. [3, S. 62].

Проектная работа способствует творческой совместной работе обучающихся, способствует повышению социокультурной и коммуникативной компетенции, а также самостоятельному автономному поиску страноведческого материала. «Межкультурное общение, вербальная коммуникация и социокультурные знания в качестве конкретного языкового действия находятся в тесном взаимодействии в процессе выполнения обучающимся проекта» [6, S. 940].

Выделят шесть основных этапов проекта:

1. Ориентировочная фаза (контролируемая преподавателем актуализация фоновых знаний в страноведческой и в языковой сферах).

2. Фаза планирования (обсуждение возможных вариантов проектной работы, образование рабочих групп и согласование соответствующих областей для поиска тем и материалов, определение форм и способов своих презентаций).
3. Поисковая и контактная фаза (в библиотеках и в интернете, опрос прохожих или экспертов с использованием технических средств записи).
4. Фаза обработки материала (полученная актуальная аутентичная страноведческая информация изучается, обрабатывается и структурируется).
5. Презентация (кульминация и завершающий этап проекта — это представление результатов работы перед аудиторией).
6. Оценка (оценивание результатов проектных групповых работ, а также рефлексия по поводу методов обучения и проведения) [7, S. 74].

Проектная работа соотносится с языковым действием и рассматривается как некий продукт. Для демонстрации результатов своих проектов могут использоваться различные форматы, как, например, обучающая игра, дискуссия, студенческая газета, выставка, компьютерная презентация, доклад, брошюра, коллаж, плакат, викторина, и т.п.

Обучение страноведению неразрывно связано с развитием межкультурной компетенции. Взаимодействие страноведческого и межкультурного компонентов на занятиях по иностранному языку, понимание чужой культуры и межкультурная коммуникация в преподавании страноведения представлен в определении Эрдменгера: «Страноведческая информация благодаря пониманию культур, обществ и наций, благодаря знакомству с системой ценностей иной культуры способствует появлению доверия, применению чужих систем ценностей в собственной системе и межкультурной коммуникации» [2, S. 20].

В качестве источников получения актуальной аутентичной страноведческой информации рассматриваются:

– *интернет* (различные темы и формы представления информации в виде текстов, онлайн-газет и журналов, аудио-, видеоматериалов и т.д.; письменная коммуникация посредством электронной почты, чатов, блогов и т.д.) и
– *виртуальные средства* (подкасты, различные обучающие платформы, видеоконференции, социальные сети, и т.д.)

Для того чтобы проектная работа прошла успешно, необходимо формулировать компетентностно и деятельностно ориентированные задания и инструкции. Проектная форма занятий присутствует во многих учебных пособиях немецких издательств с учетом новейших требований к развитию иноязычной лингвострановедческой компетенции. Современный уровень педагогической компетентности преподавателя иностранного языка нелингвистического вуза предполагает умение самостоятельно разрабатывать и дидактизировать в зависимости от уровня и направления подготовки целевой группы обучающихся необходимые проектные занятия. Они могут рассматриваться в качестве завершающей фазы в серии занятий, входящих в единый тематический блок.

В качестве примерных тем проектных занятий с учетом вышеизложенных положений можно привести следующие:

– в рамках общеразговорных тем: планирование поездки по Европе (транспорт, проживание, достопримечательности, объекты культурного наследия Юнеско, региональные особенности немецкоязычных стран в языке, традициях, кухне и т.д.);
– в профессионально ориентированном обучении: организация работы учебных фирм, осуществление международных платежей, выполнение заказа, обмен опытом фермерских хозяйств немецкоязычных стран и России, историко-культурные особенности развития различных секторов сельского хозяйства и т.д.

Что касается преподавания профессионально ориентированного страноведения, базирующегося на местном историко-культурном наследии Калининградской области, то можно говорить о наличии аутентичного страноведческого материала в пределах области (архитектурные памятники Восточной Пруссии, объекты экономики и сельского хозяйства, лесничества и т.д.), таким образом, два выше указанных способа обучению страноведению — непосредственно в стране изучаемого языка (erlebte Landeskunde), а также за пределами стран изучаемого языка и культуры (erlebbare Landeskunde) — тесно взаимодействуют друг с другом, что является источником учебно-методических и научно-исследовательских проектов, повышающих мотивацию студентов к изучению иностранного (немецкого) языка в профессиональных целях.

Исходя из выше изложенного, можно сделать следующие выводы. Проектная форма работы в процессе развития лигвострановедческой компетенции позволяет студентам:
– моделировать определенные повседневные или профессионально ориентированные ситуации при комплексном и креативном взаимодействии всех речевых навыков;
– развивать межкультурную, лингвострановедческую, иноязычную профессиональную коммуникативную, а также социальные и соответствующие профессиональные компетенции;
– повысить мотивацию на этапе самостоятельной работы в рамках проекта.

Литература

1. Bettermann, R. (2010). D-A-CH-Konzept, das. In: Barkowski, Hans/Krumm, Hans-Jürgen (Hg.), *Fachlexikon Deutsch als Fremd- und Zweitsprache*. Stuttgart: UTB; Francke: 41.
2. Erdmenger, M. (1996). *Landeskunde im Fremdsprachenunterricht*, Ismaning: Hueber.
3. Hackl, W. (1998). Aktuelles Fachlexikon. *Fremdsprache Deutsch 18, 1.*
4. Neuner, G. (2003). Socio-cultural interim worlds in foreign language teaching and learning. In: von Michael Byram (Hrsg.), *Intercultural competence*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, S. 15–62.
5. Rösler, D. (2012). Landeskunde/Kulturkunde. In: *DERS., Deutsch als Fremdsprache*.
6. Simon-Pelanda, H. Landeskundlicher Ansatz. In: Gerhard Helbig, Lutz Götze, Gert Henrici und Hans-Jürgen Krumm (Hg.), *Deutsch als Fremdsprache. Ein internationales Handbuch*, 41–55. Bd. 1 (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 19.1 2). Berlin/New York: de Gruyter.

7. Zeuner, U. *Landeskunde und interkulturelles Lernen*. Eine Einführung TU Dresden/ Institut für Germanistik. Lehrbereich Deutsch als Fremdsprache. http://www.tu-dresden.de/sulifg/daf/home.htm.

The project work as an effective instrument for the formation of the foreign language country studies competence

Abstract
This paper is aimed to consider the question of the formation of the of the foreign language country studies competence at the non-linguistic universities. The project work is defined in this connection as an effective instrument. The main phases of the projects, theirs aims and functions, the possible fields for the formation of the language country studies competence which interacts with other competences are presented.

Keywords: country studies competence, project work, cross cultural communication, foreign language communicative professional competence, product of speech activity.

NAUKA I SPOŁECZEŃSTWO.
Przegląd nauk społecznych, technicznych, medycznych i pedagogicznych
1/2020, Tom 1, s. 91–96 ISSN online 2719-9142 Półrocznik

УДК 338.432

Viktoria Zhukova[1], Maksim Zhuravlev[2], Tamara Khizhnyakova[3]
[1] студентка Калининградского филиала Санкт-Петербургского государственного аграрного университета
[2] глава крестьянского фермерского хозяйства «Громово»
[3] научный руководитель, старший преподаватель Калининградский филиал ФГБОУ ВО СПбГАУ г. Полесск, Россия
e-mail: vikazhkv99@gmail.com

Анализ расчета затрат по организации производства животноводческой продукции и ее реализации

Аннотация
В статье анализируется расчёт затрат по организации производства животноводческой продукции и ее реализация.

Ключевые слова: сельскохозяйственное предприятие, животноводство, производство, затраты, рентабельность.

В условиях реальной конкуренции рыночные отношения ставят перед сельскохозяйственными предприятиями задачу увлечения объёмов производства рентабельности продукции и снижения её себестоимости.

Особую актуальность в современных условиях развития сельскохозяйственного производства приобретает аудит производственных затрат и его совершенствование, а также вопросы поиска и активизации внутренних резервов повышения эффективности производства продукции животноводства.

В данном научном исследовании проводится экономический анализ эффективности производства животноводческой продукции, и разработка плана реализации данной продукции для КФХ «Громова».

Суть бизнес — плана заключается в комплексном решении вопросов организации производства молока с внедрением прогрессивных технологий и средств механизации, создания стада скота и прочной кормовой базы, строительство помещений коровника с привязным содержанием коров и доением на аппаратах типа «Ёлочка» Евро Класс 1200 2х12, строительство помещения телятника. Планируется обеспечение животных, содержащихся на ферме, грубыми и сочными кормами высокого качества, которые будут выращиваться на прилегающей к ферме земле, используя прогрессивные технологии земледелия.

Затраты являются факторами, определяющими себестоимость производимой продукции. Выделяют элементы и статьи затрат, состав которых применительно к сельскохозяйственным организациям определен Методическими

рекомендациями по бухгалтерскому учёту затрат на производство и калькулированию себестоимости продукции (работ, услуг) в сельскохозяйственных организациях, в котором дается перечень затрат по элементам (рисунок 1) [1].

Рисунок 1. Элементы затрат, связанные с производством продукции животноводства

Статьи затрат, связанные с производством молока и мяса в организации животноводства, группируются самой организацией самостоятельно по перечню, установленному указанными выше методическими рекомендациями.

Учитывая данные по хозяйству составляем производственный план (таблица1) [2].

Таблица 1. Производственный план

Вид продукции	Расчёт продуктивности	Год проекта				
		2020	2021	2022	2023	2024
Мясо (говядина)	Валовое производство мяса (в живом весе), т	—	1,1	1,975	3,85	5,5
Молоко	Среднегодовое поголовье коров, гол.	14	24	31	36	46
	Среднегодовой надой от 1 головы, л	4 800	4 800	4 800	4 800	4 800
	Валовое производство молока, л	67 200	115 200	148 800	172 800	220 800
	Молоко для собственных нужд, л	4 855	10 874	18 932	28 350	35 935

Повышение эффективности сельскохозяйственного производства и конечные результаты труда непосредственно зависят от уровня квалификации кадров и степени использования трудовых ресурсов. Одним из необходимых условий производства является наличие трудовых ресурсов.

Производство данных видов продукции является перспективным направлением, так как рынок молочно-мясных продуктов является одним из крупнейших рынков продовольственных товаров. Молочно-мясная продукция пользуется постоянным спросом как у населения, так и у организаций. Составляем план реализации продукции.

Таблица 2. Расчёт и прогноз цен на производимую продукцию

№ п/п	Продукция	Себестоимость, руб.	Цена реализации, руб.	Розничная цена, руб.
1	Говядина	72,55 руб./кг	200	170–250
2	Молоко	7 руб./лит	24	—

В настоящее время покупатели приобретают преимущественно мясо в магазинах. Мясо из частных подсобных хозяйств покупают на мелкооптовых рынках и ярмарках выходного дня.

На основании вышеизложенного рассчитываем затраты на производство животноводческой продукции (таблица 3).

Таблица 3. Сводная таблица затрат в животноводстве

Статьи затрат	Расчёт затрат	Годы проекта				
		2020	2021	2022	2023	2024
Покупка скота	Покупка скота	2 000	—	—	—	—
Строительство телятника	Строительство телятника	500	—	—	—	—
Дизельное топливо и ГСМ	Итого затрат на дизельное топливо и ГСМ, тыс.руб	100	200	250	300	350

Статьи затрат	Расчёт затрат	Годы проекта				
		2020	2021	2022	2023	2024
Заработная плата	Количество наемных рабочих, чел	—	2	4	5	6
	Средняя заработная плата, тыс. руб.	—	15	15	15	15
	Всего затрат на зарплату, тыс. руб.	—	360	720	900	1 080
	Отчисления на зарплату, тыс. руб.	—	46,8	93,6	117	140,4
	Итого затрат на зарплату с отчислениями, тыс. руб.	—	406,8	813,6	1017	1 220,4
Корма	Все затраты на производство собственных кормов, тыс. руб.	35,8	72	364	512,5	626,5
	Стоимость покупных кормов, тыс. руб.	187	240	—	—	—
	Итого затрат на корма, тыс. руб.	222,75	312	364	512,5	626,5
Ветсан. мероприятия и охрана труда	Затраты на осеменение, ветсан. мероприятия и охрану труда, тыс. руб.	25	50	75	100	150
	Итого затрат, тыс. руб.	25	50	75	100	150
Общепроизводственные расходы	Итого общепроизводственных затрат, тыс. руб.	50	100	150	200	250
Непредвиденные расходы	Итого непредвиденных расходов, тыс. руб.	100	200	300	400	500
Всего затрат		**2 997,75**	**1 268,8**	**1 952,6**	**2 529,2**	**3 096,9**

Условия и допущения, принятые для расчета. Базовые условия для расчета проекта:

– расчет финансовой модели произведен в постоянных ценах;
– валюта расчетов — рубль;
– условная дата начала проекта — «01» июля 2020 г.;
– горизонт планирования — 5 лет;
– интервал планирования — 1 год.

Таблица 4. Финансовый бюджет и расчет операционной рентабельности

Показатели	2020 год	2021 год	2022 год	2023 год	2024 год	За 5 лет
Доходы, тыс. руб.						
Выручка от продажи мяса, ты. руб.	—	176	395	745	1 075	2 391
Выручка от продажи молока, тыс. руб.	585,6	1 344	3 151	3 518	4 411	13 009,6
Грант на развитие, тыс. руб.	2 000	—	—	—	—	—
Собственные средства, тыс. руб.	500	—	—	—	—	—
Итого, тыс. руб.	**3 085,6**	**1 520**	**3 546**	**4 263**	**5 486**	**15 400,6**
Расходы, тыс. руб.						
Покупка скота	2 000	—	—	—	—	—
Строительство телятника	500	—	—	—	—	—

Показатели	2020 год	2021 год	2022 год	2023 год	2024 год	За 5 лет
ГСМ	100	200	250	300	350	1 200
Корма	222,75	312	364	512,5	626,5	2 037,75
Заработная плата с начислениями	—	406,8	813,6	1 017	1 220,4	3 457,8
Ветсан. мероприятия и охрана труда	25	50	75	100	150	400
Общепроизводственные расходы	50	100	150	200	250	750
Непредвиденные расходы	100	200	300	400	500	1 500
Итого, тыс. руб.	**2 997,75**	**1 268,80**	**1 952,6**	**2 529,2**	**3 096,9**	**9 345,55**
Прибыль, тыс. руб.	**87,85**	**215,2**	**1 593,4**	**1 733,8**	**2 389,1**	**6 055,35**
Рентабельность, %	**2,9**	**19,9**	**81,6**	**68,6**	**77,2**	**64,8**

Расчёт рентабельности показывает, что проект достаточно эффективный.

Литература

1. Анализ хозяйственной деятельности сельскохозяйственных предприятий // А.В. Фудина, С.Н. Плетцов, В.П. Кузнецов. — М.: Колос, 1983. — 368 с.
2. Данные КФХ «Громово», предоставленные главой хозяйства.
3. Приказ Минсельхоза РФ от 06.06.2003 N 792 «Об утверждении Методических рекомендаций по бухгалтерскому учету затрат на производство и калькулированию себестоимости продукции (работ, услуг) в сельскохозяйственных организациях».

Analysis of the calculation of costs for the organization of livestock production and sales

Abstract
The article analyzes the calculation of costs for the organization of production of livestock products and its implementation.

Keywords: agricultural enterprise, cattle breeding, production, costs, profitability.

NAUKA I SPOŁECZEŃSTWO.
Przegląd nauk społecznych, technicznych, medycznych i pedagogicznych
1/2020, Tom 1, s. 97–102 ISSN online 2719-9142 Półrocznik

УДК 316

Viktoria Zhukova[1], Elena Belova[1], Aram Narinyan[2]
[1] студентки Калининградского филиала Санкт-Петербургского государственного аграрного университета
[2] Калининградский филиал Санкт-Петербургского государственного аграрного университета г. Полесск, Россия
e-mail: vikazhkv99@gmail.com

Смысл жизни как проблема социологии личности

Аннотация
Вопрос о смысле своей жизни в определенный период посещает каждое мыслящее существо, желающее понять и познать себя, свое предназначение и место в этом мире. Жизнь обязательно принуждает человека дать ответ на вопросы: «Для чего я живу?», «В чем смысл моей жизни?». Каждый ответственный за свою судьбу и судьбы других человек не может и не хочет жить без цели, определенной задачи или же мечты, а всегда ищет то «достойное», чем можно было бы занять свою жизнь, сделать ее более значительной. Четкое представление о смысле и назначении своей жизни является основной движущей силой бытия человека, стратегическим орудием, позволяющим не покориться, а, наоборот, преодолеть все трудности и испытания на жизненном пути.

Ключевые слова: личность, жизнь, проблема, смысл.

Проблема смысла жизни имеет ряд аспектов: философский, социологический, этический, религиозный, социально-психологический. Основным является социологический, ибо он раскрывает зависимость смысла жизни от общественных отношений, в которые включён социальный объект, и показывает, что именно общественные отношения дают простор или, наоборот, тормозят осуществление жизненных целей.

Смысл человеческой жизни нельзя понять и объяснить, если замыкаться в узкой сфере этических категорий, ибо смысл и назначение человека выявляются только в практической деятельности по изменению окружающего мира, лишь в общественной практике реализуются цель и знание человека.

Смысл и цель человека заключается в изменении окружающего мира ради удовлетворения его потребностей, это неоспоримо. Но, изменяя внешнюю природу, человек изменяет и свою собственную природу, то есть изменяет и развивает самого себя.

Смысл — это объективная наполненность, содержательный критерий жизни; осмысленность — это субъективное отношение к жизни, осознание ее смысла. Жизнь индивида может иметь смысл, независимо от осмысления. Объективно смысл жизни человека реализуется в процессе его жизнедеятельности,

протекающей в разных сферах. Поэтому он может выступать как спектр смыслов и целей. Но в любом случае человек должен состояться, иметь возможность представить себя миру, выразить свою сущность. Жизнь наполняется смыслом, когда она полезна другим, когда человек с удовлетворением и полной самоотдачей занимается своим делом, когда существование его проникнуто нравственным добром и справедливостью. Тогда объективная значимость, смысл его жизни совпадают с его личными, субъективными стремлениями и целями. Наилучший вариант — ситуация, когда смысл и осмысленность образуют гармоничное единство. Ведь осознать смысл своей жизни — значит, найти свое «место под солнцем».

С осознанием смысла жизни тесно связано понятие цели. В сознании человека цель выступает образом того будущего состояния действительности, которое отвечает его представлениям, потребностям и идеалам. Цель не тождественна смыслу жизни. Цель — это определенный рубеж, а смысл жизни — генеральная линия, определяющая цели, та общая направленность, которая сказывается на всем поведении человека, на всей его жизни. Цель жизни — впереди, это субъективное представление о будущем. Смысл жизни — это объективное содержание самой жизни и одновременно — стремление к высшей цели.

Когда в поступках и действиях человека отсутствует смысл, это автоматически сказывается на качестве самой его жизни. Жизнь без смысла означает, что человек лишен глубокой внутренней мотивации, внутреннего стержня и мощного «мотора», которые позволили бы ему взять собственную судьбу в свои руки. В результате он становится слабым, теряет опору, любая неблагоприятная жизненная ситуация, любая проблема выводит его из равновесия. Он также становится легко управляемым — отсутствие смысла лишает прочных жизненных критериев и устремлений. В результате страдают его индивидуальность, его способности, таланты и потенциалы. Человек становится легкой добычей тех, кому подобная слабохарактерность нужна для достижения собственных корыстных целей и интересов. Его можно убедить в чем угодно, а любое чужое мнение, представление или мировоззрение он тут же воспринимает как свое собственное. Вместо того, чтобы самому распоряжаться своей судьбой, человек позволяет управлять собой другим людям и даже внешним обстоятельствам.

Подлинный прорыв в понимании смысла жизни произошел в 40–50 годы XX столетия.

Виктор Эмиль Франкл (1905–1997), психиатр, автор книг и Логотерапии — новой психотерапевтической стратегии, основанной на предположении, что развитие личности обусловлено стремлением к поиску и реализации смысла жизни.

Методика и выводы Франкла базируются на личном опыте и наблюдениях, полученных в гестаповских концлагерях [1]. Там, в Освенциме, вопрос о смысле жизни становился как никогда актуальным. Кажется, превратив людей в узников, в них должны были раздавить и уничтожить все человеческое. У них отняли, одежду, вещи, имена, их заставляли выполнять тяжелую работу и держали впроголодь, их расстреливали, вешали, убивали в газовых камерах и сжигали в печах. Ради чего жить и терпеть все это? Прежние ценности: деньги,

положение в обществе, карьера, потеряли важность. Не находя ответа на вопрос «зачем?», заключенные умирали (бросались на электрические ограждения, отказывались выполнять приказы и их расстреливали, переставали есть и погибали от болезней).

«Заключенный, который потерял веру в будущее — свое будущее — обречен. С потерей веры он теряет также и духовную стойкость; он позволяет себе опуститься и стать объектом душевного и физического разложения» — пишет Франкл. Вот лишь несколько фрагментов из книги «Человек в поисках смысла жизни» Виктора Франкла, которые акцентированы на том, что поиск смысла — это отнюдь не предмет праздного любопытства и пафосных речей, это вопрос жизни и смерти… «Горе тому, кто больше не видел ни смысла своей жизни, ни цели, ни стремлений, и поэтому ему незачем было переносить ее тяжесть. Он скоро погибал. Типичный ответ, которым такой человек отклонял все ободряющие доводы, был: «Мне уже нечего ждать от жизни». Что можно на это ответить?» «Не я задаю вопрос в чем смысл моей жизни. Смерть задает вопрос: эй парнишка у тебя есть смысл жизни, у тебя есть основания того чтобы задерживаться здесь? Те, кто не знал смысла умирали».

Для Франкла стремление к поиску смысла и стремление осуществить его в жизни — это потребность, от рождения присущая каждому человеку. Она является основным двигателем развития личности, души, сердца и ума человека и направляет все его мечты, решения и поступки. Отсутствие смысла жизни ввергает человека в состояние, названное Франклом «экзистенциальным вакуумом». Именно экзистенциальный вакуум — причина, порождающая в широких масштабах специфические неврозы и расстройства, которые выражаются в пассивности, апатии, равнодушии, мыслях о самоубийстве.

Таблица 1. Смысл жизни (возраст)

Смысл жизни	<20	20–25	26–30	31–35	36–40	41–45	>45
Саморазвитие	20. 6	25. 0	21. 3	23. 7	19. 8	22. 8	20. 7
Польза	9. 1	9. 2	9. 1	11. 0	11. 4	11. 4	11. 1
Семья	6. 0	5. 0	6. 8	8. 6	7. 1	7. 8	4. 6
Движение к Богу	3. 5	4. 9	8. 3	10. 1	12. 9	14. 1	12. 8
Понимание	16. 8	18. 3	19. 6	16. 8	16. 6	14. 3	20. 7
Достижение	7. 1	5. 4	3. 7	2. 0	1. 5	2. 2	0. 4
Любимая работа	0. 7	0. 7	0. 8	0. 7	1. 2	1. 2	2. 1
Процесс жизни	19. 5	18. 4	19. 0	17. 5	20. 2	18. 9	20. 0
Нет никакого смысла	12. 2	11. 1	10. 2	8. 4	8. 6	6. 3	7. 0
Разное	4. 4	1. 9	1. 2	1. 3	0. 7	1. 0	0. 5
Всего человек	8096	7013	2358	1110	590	412	569

Исходя из данных таблицы 1 можно заметить, что в разном возрасте смысл жизни видится по-разному, и с возрастом его определенность и четкое понятие

возрастает, что доказывает, как пример строка с данными варианта «разное», чем старше человек, тем меньше он выбирает этот вариант, который можно считать самым неопределенным и имеющим свободную вариацию. И также с возрастом большинство людей обладает уверенностью что смысл жизни существует, так как все меньше отвечают, что смысла жизни нет, что отражено в данных строки «нет никакого смысла». С возрастом смысл жизни в приношении пользы как вариант, встречается чаще, а вот ее смысл в семье встречается чаще в возрасте 30–35 лет, а к 45 снижается до минимума. Чем старше становится человек, тем больше для него имеет смысл его работа (см. «любимая работа») и понимание (см. «понимание»). Но изменение этих приоритетов происходит плавно, чего нельзя сказать о видении смысла жизни в религии (см. «движение к Богу»), именно этот вариант смысла жизни с возрастом возрастает сильнее всего, если до двадцати лет он очень незначителен, то после 45 увеличивается в четыре раза. А вот смысл жизни в достижениях больше видится в возрасте до 20 лет, когда человек стремится осознать и занят определенное место в обществе, к 45 годам этот вариант почти исключается.

И все же, самыми распространенными вариантами понимания смысла жизни в любом возрасте остаются: саморазвитие, процесс жизни и понимание.

Таблица 2. Смысл жизни (социальное подложение)

Смысл жизни	Учащ.	Не работ.	Домохоз.	Рабоч.	Фриланс.	Спец.	Менедж.	Руковод.	Бизнес.
Саморазвитие	22. 3	20. 5	18. 5	17. 6	31. 8	22. 6	25. 3	22. 9	21. 5
Польза	9. 4	8. 7	7. 7	8. 5	8. 0	9. 9	9. 6	10. 2	12. 3
Семья	5. 5	3. 9	20. 8	9. 6	2. 0	6. 0	5. 6	6. 9	6. 5
Движение к Богу	3. 9	5. 1	8. 5	6. 5	9. 7	7. 8	5. 8	8. 7	8. 3
Понимание	16. 8	22. 9	15. 4	20. 8	15. 3	17. 9	17. 1	17. 1	18. 0
Достижение	6. 9	3. 7	0. 8	5. 5	0. 9	3. 6	4. 5	4. 4	4. 6
Любимая работа	0. 6	1. 0	0. 4	0. 9	0. 6	1. 2	0. 3	1. 4	1. 0
Процесс жизни	19. 0	16. 7	15. 8	15. 5	21. 3	20. 1	23. 3	18. 3	19. 0
Нет смысла	11. 3	15. 4	10. 0	13. 3	9. 9	9. 9	7. 8	9. 1	8. 1
Всего человек	10051	790	260	1055	352	3485	1453	767	521

В таблице 2 рассмотрено представление о смысле жизни людей, занимающих различное социальное положение.

Учащиеся чаще всего видят смысл жизни в саморазвитии, понимании и самом процессе жизни. Не работающие — также в саморазвитии, и понимании. Домохозяйки по большей части в семье, что по-видимому основано на постоянном окружении. Рабочие — в семье и понимании. Фрилансеры в саморазвитии, что скорее всего является следствием их работы и ее особенностей. Специалисты — в саморазвитии и процессе жизни. Руководители — также в саморазвитии, бизнесмены примерно равно — в саморазвитии, понимании и процессе жизни.

Эти данные свидетельствуют о том, что чаще всего люди видят смысл жизни в том, чего им не хватает, либо в том, что окружает их постоянно. Но и то и другое занимает их мысли настолько часто, что становится для них смыслом жизни. В связи с этим стоить заметить, что при анализе группировки данных по социальным группам становится видно, что смысл жизни в работе почти не рассматривается.

Но также, как и в первой таблице, здесь доминируют саморазвитие, процесс жизни и понимание.

Независимо от возраста человек всегда видит смысл жизни в том, чего ему не хватает, в цели, добившись которой, как он считает, он сможет жить счастливо и на основе достижения которой он построит всю свою жизнь, все поступки, слова, мысли и мечты. Систематизирование жизни на основе ее смысла является важнейшим и продолжительнейшим этапом в социологии личности.

Литература

1. Александер Дж. Смыслы социальной жизни: культурсоциология. М., 2013.
2. Зеленкова И.Л. Проблема смысла жизни: опыт историко-этического исследования. Минск, 1988.
3. Тощенко Ж.Т. Социология жизни. М., 2016.

The meaning of life as a problem in the sociology of personality

Abstract
The question about the meaning of your life at a certain period visits every thinking being who wants to understand and cognize himself, his destination and place in this world. Life necessarily forces a person to give an answer to the questions: “What am I living for?”, “What is the meaning of my life?”. Every person responsible for his own destiny and the destinies of others cannot and does not want to live without a goal, a certain task, or a dream, but is always looking for something “worthy” with which to occupy his life, to make it more significant. A clear idea of the meaning and purpose of one’s life is the main driving force of human existence, the strategic tool that allows one not to submit, but, on the contrary, to overcome all difficulties and trials on the path of life.

Keywords: personality, life, problem, meaning.

NAUKA I SPOŁECZEŃSTWO.
Przegląd nauk społecznych, technicznych, medycznych i pedagogicznych
1/2020, Tom 1, s. 103–112 ISSN online 2719-9142 Półrocznik

Maria Chomka, Monika Gut-Winiarska
Wyższa Szkoła Turystyki i Hotelarstwa w Gdańsku
e-mail: maria.chomka@wstih.pl

Prozdrowotne aspekty turystyki w środowisku morskim

Streszczenie
Zagrożenie chorobami cywilizacyjnymi oraz starzenie się społeczeństwa we współczesnym świecie staje się coraz większym problemem. Dlatego też istnieje potrzeba świadomego działania prozdrowotnego traktującego człowieka holistycznie. Czas wolny powinien sprzyjać regeneracji sił fizycznych i psychicznych, dlatego też przed turystyką stoi nowe wyzwanie. Realizacja celów zdrowotnych jest jedną z podstawowych funkcji turystyki. Podróże do destynacji morskich umożliwiają korzystanie z dobroczynnych walorów klimatu morskiego, a usługi oferowane w strefie nadmorskiej stanowią uzupełnienie zagospodarowania turystycznego ukierunkowanego na realizacje potrzeb turystów chcących poprawić stan zdrowia. Wiele świadomych przedsiębiorstw oferuje gościom szereg produktów od najprostszych, np. baseny kąpielowe wypełnione wodą morską, do najbardziej ekskluzywnych resortów SPA i wellness dających szeroką możliwości odnowy biologicznej. Różnorodność ofert potwierdza zapotrzebowanie na tego typu usługi i odzwierciedla światowy trend zdrowego stylu życia, podkreślając atuty pobytu w środowisku morskim. W artykule zdefiniowano i opisano poszczególne terapie jako składowe kompleksowej talasoterapii. Usługi na statkach pasażerskich stanowią uzupełnienie oferty lądowej. Proponowane zabiegi na pokładach jednostek pływających związane z odnową biologiczną nie odbiegają jakością i różnorodnością od lądowych ośrodków. Lecznicze właściwości klimatu i czyste morskie powietrze wzbogacają funkcje terapeutyczne rejsów, wpływając korzystnie między innymi na system odpornościowy, krążenie krwi czy oczyszczanie organizmu. Obok skuteczności zabiegów i terapii szczególne ważne jest otoczenie, dlatego też należy zadbać o odpowiednią atmosferę, oddziałując na zmysły poprzez zapach, muzykę i światło. Świetnie wyposażone sale ćwiczeń siłowych i aerobowych (ośrodki fitness), a także centra wellness umożliwiające uzyskanie harmonii ciała i umysłu, będące dopełnieniem odnowy biologicznej wraz z wykwintną kuchnią i wysokim standardem stanowią dodatkowy element wpływający na atrakcyjność podróży do morskich destynacji.

Słowa kluczowe: turystyka zdrowotna, turystyka morska, środowisko morskie.

Właściwości bioklimatyczne regionów morskich

Walory lecznicze klimatu morskiego są integralną częścią podróży odbywających się do różnych miejsc związanych z akwenami morskimi lub oceanicznymi oraz rejsów na jednostkach pływających, zapewniając realizację funkcji zdrowotnych[1].

Klimat stanowi jeden z głównych naturalnych elementów wchodzących w skład lecznictwa uzdrowiskowego. Właściwości bioklimatyczne omawianych obszarów są specyficzne gdyż kształtują się pod modyfikującym wpływem wielkiej powierzchni wodnej — wszechoceanu. Ocean światowy stanowi zwarty obszar powierzchni Ziemi, w którego skład wchodzą wszystkie oceany i morza z nimi połączone. Tworzy słony obszar zajmujący około 71% powierzchni planety co wynosi ponad 360 mln km^2.

[1] M. Chomka, *Turystyka morska. Zarys problematyki*, Wyższa Szkoła Turystyki i Hotelarstwa w Gdańsku, Gdańsk 2000, s. 112.

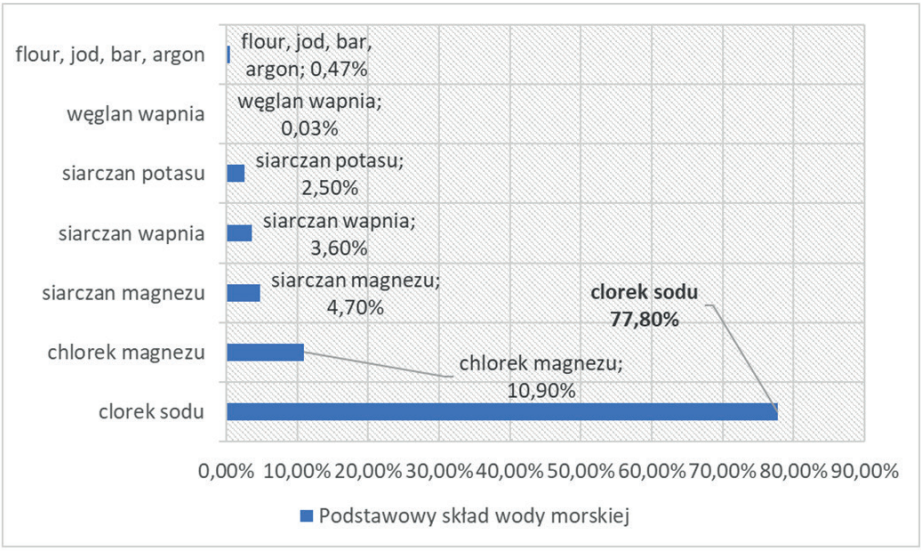
Strefa morska/oceaniczna charakteryzuje się wysokimi walorami bodźcowymi klimatu, stymulującymi wiele układów organizmu człowieka (najważniejsze z nich zostały przedstawione w tabeli 1)[2].

Tabela 1. Bodźce atmosferyczne działające na człowieka podczas przebywania w środowisku morskim

Bodźce fizyczne	Radiacyjne, Termiczno-wilgotnościowe Mechaniczne Akustyczne	Promieniowanie słoneczne Temperatura i wilgotność Wiatr, ciśnienie atmosferyczne Hałas (szum fal)
Bodźce chemiczne	Jakość powietrza	Ozon (O_3) Tlen Dwutlenek siarki Dwutlenek azotu Tlenek węgla Metale ciężkie

Źródło: opracowanie własne na podstawie: K. Kożuchowski, J. Wibig, J. Degirmendžić, *Meteorologia i klimatologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013.

Wyróżnia się od pozostałych stref klimatycznych występowaniem:
– zasolonych zbiorników wodnych emitujących aerozol morski,
– dużą (na większości obszarów) stałą wilgotnością — ok. 80%,
– zwiększonym natężeniem promieniowania nadfioletowego.

Wykres 1. Zasoby wody morskiej

Źródło: opracowanie własne na podstawie: K. Korzeniewski *Ochrona środowiska morskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1998, s. 10–78.

[2] W. Kasprzak, A. Mańkowska, *Fizykoterapia, medycyna uzdrowiskowa i Spa*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2008, s. 292–295.

Zasolenie terenów morskich uzależnione jest od bilansu strat i zysków wody w danym akwenie, który zmienia się głównie na skutek parowania, topnienia i napływu wody słodkiej. Oceany i morza otwarte zawierają takie same sole, będące w takim samym stosunku procentowym, ale różnią się między sobą stężeniem[3]. Wody morskie są roztworem zawierającym: 96,5% czystej wody oraz 3,5% różnych pierwiastków i związków chemiczne, a także gazy, które pochodzą z wulkanów podmorskich, procesów biochemicznych i z atmosfery[4]. Zawartość gazów w toni morskiej uzależniona jest od przywodnej warstwy atmosfery i procesów mieszania się wód z różnych akwenów. Wykres 1 przedstawia udział substancji w wodzie słonej.

Dzięki procesom wzajemnego oddziaływania między morzem a atmosferą sól morska przedostaje się do powietrza zawierając bardzo bogaty zestaw pierwiastków. W jej cząsteczkach znajdują się mikroelementy i rzadkie pierwiastki, takie jak jod. Kryształki soli w zależności od warunków fizyko-chemicznych warstwy przywodnej wynoszone są na setki metrów w górę i kilometry w głąb lądu. Dzięki temu powstały aerozol morski występuje nie tylko nad zbiornikiem wodnym, ale również swoim zasięgiem obejmuje cały obszar działalności turystyki morskiej[5]. Należy zwrócić uwagę, że zawartość (stężenie) soli, pierwiastków jest przede wszystkim związana z charakterystyką geologiczną miejsca, akwenu. Dlatego nie we wszystkich morskich obszarach będą takie same terapeutyczne warunki, mające zróżnicowany wpływ na funkcjonowanie organizmu człowieka.

Zakres przestrzenny turystyki morskiej

Działalność turystyki morskiej dotyczy środowiska morskiego, obejmującego akweny morskie i pas lądu przylegający do linii brzegowej, związany klimatycznie i gospodarczo z morzem. Stąd przyjęto, że turystyka morska jest to wszelki przejaw aktywności podejmowany w celach turystyczno-rekreacyjnych w środowisku morskim obejmujący morze i pobrzeże. Od strony lądu ograniczona jest „zasięgiem intensywnego działania bioklimatu hartującego, a przede wszystkim –zasięgiem oddziaływania aerozolu morskiego"[6]. Szerokość omawianej strefy jest różna w zależności od warunków fizycznogeograficznych (np. ukształtowania terenu), od fizycznej, chemicznej i biologicznej charakterystyki akwenu, a przede wszystkim od przywodnej warstwy atmosfery, która ma wpływ na emisję aerozolu morskiego i jego zasięg[7].

Biorąc pod uwagę średni zasięg aerozolu na polskim pobrzeżu, największą koncentrację turystyczno-rekreacyjną i dostępność do plaży (zasięg dostępności pieszej) przyjęto szerokość 2 km (licząc od linii brzegowej), nazywając ten pas lądu I strefą

[3] C. Garbalewski, *Fizyka aerozolowej aktywności morza*, Polska Akademia Nauk Instytut Oceanologii, Sopot 1999, s. 11–13.
[4] D. Vella, M. Marcone, L.M. Duizer, *Physical and sensory properties of regional sea salts*, „Food Research International" 2016, No. 45(1), s. 415–421.
[5] M. Chomka, *Systematyka turystyki morskiej*, (w:) M. Grzybowski (red.), *Przemysły morskie w gospodarce globalnej*, Zakład Wydawnictw Naukowych Instytutu Morskiego w Gdańsku, Gdańsk 2009, s. 145–149.
[6] M. Chomka, *Emisja aerozolu wywołana brzegową dyssypacją energii fal wiatrowych na morzu*, rozprawa doktorska, Uniwersytet Gdański, Gdańsk 1995.
[7] C. Garbalewski, *Fizyka aerozolowej aktywności morza*, Polska Akademia Nauk, Instytut Oceanologii, Sopot 1999, s. 29–59.

turystyczną . Obszar ten posiada zespół bardzo wysokich walorach wypoczynkowo-krajobrazowych (morze, plaża, las, jeziora przybrzeżne), co stanowi o jego popularności zarówno dla wypoczynku biernego jak i czynnego, umożliwiając realizację różnych aktywności.

Ostatnią, najdalej w głąb lądu wyodrębnioną częścią turystyki, zwanej nadmorską jest II strefa turystyczna, która znajduje się w obrębie oddziaływania klimatu morskiego, o rozproszonym ruchu turystycznym, a także związana z morzem fizjograficznie i gospodarczo. Zasięg tej strefy został przyjęty jako średnia szerokość Pobrzeża Południowobałtyckiego — do 10 km od linii brzegowej morza. W obszarze tym realizowana jest przed wszystkim turystyka: wypoczynkowa, uzdrowiskowa z ośrodkami spa i wellnes, aktywna i kwalifikowana.

Następną częścią działalności turystyki morskiej jest obszar wodny, nazywany nadmorską strefą rekreacyjną (NSR) rozciągający się od strony morskiej do trzeciej rewy. Zawierający:

– pierwszą strefę kąpielową (do ok. 150 m od linii brzegowej i głębokości do 2 m) — odpowiednią dla osób niepływających bądź słabo pływających z możliwością odbywania gier i zabaw;
– drugą strefę kąpielową (do ok. 300 m od linii brzegowej i głębokości do 4 m) — odpowiednią dla osób profesjonalnie pływających wykorzystujących jednostki pływające napędzane najczęściej siłą mięśni lub natury (rowery wodne, kajaki, kanadyjki, łodzie wiosłowe, żaglówki, windsurfing);
– akwen sportów wodnych (do ok. 600 m od linii brzegowej i głębokości do 6 m) — odpowiedni dla osób uprawiających sporty wodne[8].

Dalsze obszary morskie stanowią rejony działalności uzależnione od rodzaju żeglugi: osłoniętej, krajowej, przybrzeżnej, bałtyckiej i wielkiej. Definiują rodzaje i zasięg rejsów na różnych jednostkach pływających umożliwiających realizację turystycznych celów związanych z podróżą morską.

Środowisko morskie stanowi znaczący udział w światowym obszarze różnorodnej aktywności turystycznej. O atrakcyjności turystyki morskiej i nadmorskiej decyduje zespół czynników środowiska przyrodniczego, wśród których wiodącą rolę przypisuje się warunkom klimatycznym. Są one istotnym czynnikiem decydującym o frekwencji oraz natężeniu ruchu turystycznego w rozkładzie rocznym.

Terapeutyczne działanie nadmorskiego bioklimatu

Już w starożytności zauważono, że przebywanie nad akwenami morskimi sprzyja regeneracji sił fizycznych i psychicznych. Hipokrates opisał sposoby leczenia reumatyzmu w swoim dziele pt. „O powietrzu, wodzie i okolicach". Wykazał, że woda morska ma właściwości przeciwzapalne, zalecał swoi pacjentom ciepłe okłady oraz kąpiele w morzu. Zwracał również uwagę na silnie bodźcowy klimat miejscowości położonych nad oceanami/morzami, który może wpływać zarówno korzystnie na do-

[8] A. Szwichtenberg, *Gospodarka turystyczna polskiego wybrzeża*, Politechnika Koszalińska, Koszalin 2006, s. 320.

legliwości stawowe, ale także mieć negatywny wpływ na osoby cierpiące na choroby układu krążenia.

Natomiast w 1750 roku brytyjski lekarz Richard Russel zwrócił uwagę, że ludność zamieszkująca w regionach położonych na wybrzeżu zdecydowanie cechuje się lepszym zdrowiem niż mieszkańcy żyjący na pozostałych terenach. Dlatego zalecał swoim pacjentom przebywanie w środowisku morskim i kąpiele w wodzie morskiej. Dzięki skutecznemu stosowaniu tej metody terapeutycznej stała się ona bardzo popularna i pod koniec XVIII wieku powstały pierwsze ośrodki leczenia morską wodą nie tylko w Anglii ale innych państwach europejskich[9].

W XIX wieku francuski biologii i fizjolog odkrył niezwykłe podobieństwo osocza krwi do wody morskiej — woda morska ma w 98% identyczny skład z płynami ustrojowymi człowieka. Rene Quinton zainicjował badania nad leczniczym wpływem wody morskiej. Uważał, że większość dolegliwości ma związek z niedoborami lub nierównowagą mineralną. Zwłaszcza, jeśli pożywienie jest niepełnowartościowe. Kontynuował badania w towarzystwie doktora Jarricota, z którym ufundowali "Dispensarios marinos". Używano tam wody morskiej do leczenia rozmaitych dolegliwości. Określił też sposób pozyskiwania bogatego w minerały płynu — oceaniczna woda miała być pobierana co najmniej 35 mil od brzegu, na głębokości 100 stóp, ze względu na wysokie stężenia tam morskich roślin, alg i fitoplanktonu. Odkryta przez niego plazma morska jest z powodzeniem stosowana dziś na całym świecie[10].

Specyfika omawianej strefy pozwoliła na wyodrębnienie osobnego rodzaju leczenia klimatycznego — thalassoterapii. Leczenie wodą morską (od greckiego *thálassa* — morze) zostało udokumentowane w 1867 roku we Francji przez Rene Quinton i oznacza terapeutyczne zastosowanie nie tylko wody morskiej ale również piasku, wodorostów, błota i innych substancji pochodzących z morza a także klimatu morskiego[11].

Korzystanie z zalet thalassoterapii odbywa się w różny sposób:

– oddychanie aerozolem morskim wskazane jest przede wszystkim dla osób cierpiących na zaburzenia produkcji hormonów tarczycy — jod jest niezbędny do prawidłowej pracy tarczycy, która ma wpływ na cały organizmu, istotny zwłaszcza w przemianach wewnątrzkomórkowych (np. spalanie tłuszczu), dla alergików, chorych na astmę oskrzelową oraz na przewlekłe schorzenia górnych i dolnych dróg oddechowych gdyż aerozol odżywia śluzówkę dróg oddechowych, stymuluje jej regenerację, działając oczyszczająco, ponieważ nawilża drogi oddechowe i pobudza je do produkcji śluzu, który pomaga w usuwaniu zanieczyszczeń;
– helioterapia służy natomiast osobom ze wskazaniami do światłolecznictwa, np. reumatykom, ludziom ze schorzeniami skóry, zwłaszcza z łuszczycą. Działając wysuszająco i bakteriobójczo, sprzyja leczeniu zmian trądzikowych, wzmaga produkcję witaminy D, czyli zapobiega osteoporozie i krzywicy. Wpływa korzystnie na nerwy, układ krążenia i serc;

[9] M.A Drake, *Comparison of salty taste and time intensity of sea and land salts from around the world*, „Journal of Sensory Studies" 2011, No. 26(1), s. 25–34.
[10] Quinton Marine Plasma Brochure, Seawater, Nutrition (dostęp 18.11.2020).
[11] S. Sebbane, *Światowe tendencje kreowania piękna*, „Derma News" 2007, nr 14, s. 12.

– kąpiele działające jako czynnik hartujący i usprawniający mechanizmy termoregulacyjne organizmu, pobudzają krążenie i przyspieszają przemianę materii, ułatwiają oczyszczanie organizmu z toksyn. Woda morska działa również antybakteryjnie, przeciwwirusowo i antygrzybiczo jest znakomitym antyseptykiem lekiem na choroby skórne, a także zranienia;
– brodzenie w wodzie morskiej ma znaczący wpływ na układu nerwowy i układ krążenia poprzez stabilizację krążenia tętniczego, żylnego i chłonnego w kończynach dolnych;
– zabiegi z błota, wodorostów, alg i soli mineralnych wykorzystywane są w leczeniu chorób skóry i reumatyzmu, a także w kosmetyce całego ciała[12].

Thalassoterapia spełnia w szerokim zakresie funkcje terapeutyczne turystyki morskiej zarówno wśród turystów przybywających na lądzie jak i odbywających rejsy na różnych jednostkach pływających. Dzięki produktom wydobywanym z morza stanowi również istotny element jednej z najszybciej, w obecnych czasach, rozwijającej się gałęzi usług związanych z wodolecznictwem.

W tabeli 2 zestawiono główne elementy thalassoterapii: hydroterapia, klimatoterapia, aerozoloterapia, peloidoterapia, helioterapia, muzykoterapia receptywna (relaksująca), kinezyterapia, fitoterapia, terapia z wykorzystaniem surowców pochodzenia zwierzęcego. Składowe kompleksowej thalassoterapii mogą stanowić oddzielne metody wspomagające procesy prozdrowotne lub być łączone[13].

Tabela 2. Składowe kompleksowej thalassoterapii

Elementy thalassoterapii	Czynnik aktywny	Terapia w środowisku morskim
klimatoterapia	klimat: temperatura, ciśnienie atm., promieniowanie słoneczne	ekspozycja na działanie naturalnych czynników mezoklimatu morskiego
hydro- i balnoterapia	woda morska	kąpiele morskie-oddziaływanie bodźcami: termicznymi, chemicznymi (płaszcz solny i inhalacja aerozolu), mechanicznymi (ciśnienie hydrostatyczne, wiatr, fale)
aerozoloterapia	zawiesina kropel morskich w powietrzu	wdychanie nadmorskiego powietrza
peloidoterapia	osady: podwodne organiczne i mineralne	brodzenie po dnie morza, kontakt z pisakiem, okłady błotem i mułami morskimi
helioterapia	promienie słoneczne	ekspozycja ciała na promienie słoneczne w zakresie podczerwonym i nadfioletowym
dźwiękoterapia	szum fal, odgłosy przyrody ożywionej	bierne słuchanie naturalnych odgłosów
fitoterapia	rośliny	kuracje w ośrodkach thalassoterapii

[12] M.L. Bourguet-Kondracki, J. Kornprobst, *Marine pharmacology: potentialities in the treatment of infectious diseases, osteoporosis and Alzheimerrs diseases*, „Adv. Biochem. Eng. Biotechnol" 2005, No. 97, s. 105–131; J. Alkiewicz, M. Pirożyński, *Praktyczna aerozoloterapia w chorobach układu oddechowego*, Wyd. Jerzy Alkiewicz i Michała Pirożyński, Poznań 1998, s. 23–41.
[13] A. Kiełtyka-Dadasiewicz, M. Gorzel, *Elementy talasoterapii i możliwości ich rozwoju w kosmetologii*, „Kosmetologia Estetyczna" 2014, tom 4, s. 294.

Elementy thalassoterapii	Czynnik aktywny	Terapia w środowisku morskim
surowce pochodzenia zwierzęcego	ikra, ryby, owoce morza	kuracje w ośrodkach thalassoterapii
kinezyterapia	aktywność fizyczna	gimnastyka w wodzie i nad brzegiem morskim, spacer wzdłuż brzegu

Źródło: opracowanie własne na podstawie: A. Kiełtyka-Dadasiewicz i M. Gorzel, *Elementy talasoterapii i możliwości ich rozwoju w kosmetologii*, „Kosmetologia Estetyczna" 2014, tom. 4, s. 294.

Wykorzystanie hydroterapii na statkach pasażerskich

Dobroczynne działanie wody od wieków wykorzystywane było w hydroterapii. Zabiegi wodolecznicze wpływają korzystnie przede wszystkim na układ krążenia i układ nerwowy. Polegają na zewnętrznym stosowaniu wody w różnych postaciach: ciekłej, stałej lub gazowej.

Podstawę leczniczego działania aquaterapii stanowi: różnica temperatur między ciałem a wodą, czas działania, powierzchnia ciała na którą działa bodziec termiczny i/lub ciśnienie wody użytej odpowiednio do danej terapii.

Biorąc pod uwagę powyższe czynniki można wyodrębnić następujące zabiegi lecznice[14]:

1. Zabiegi z wykorzystaniem ciśnienia hydrostatycznego wody:
   - kąpiele całkowite,
   - kąpiele częściowe,
   - kąpiele kinezyterapeutyczne,
   - kąpiele perełkowe,
   - kąpiele tlenowe,
   - kąpiele aromatyczne,
   - masaże podwodne.
2. Zabiegi z wykorzystaniem strumienia wody pod odpowiednim ciśnieniem:
   - polewanie,
   - natryski stałe,
   - natryski ruchome.
3. Zabiegi za pośrednictwem tkanin nasączonych wodą:
   - zmywanie,
   - nacieranie,
   - zawijanie,
   - okłady,
   - kompresy.
4. Zabiegi z wykorzystaniem lodu.
5. Zabiegi wykorzystujące wodę w postaci pary.

Najpopularniejsze w klasycznej hydroterapii są kąpiele parowe stanowiące często przygotowanie do innych zabiegów np. masaży; również natryski: biczowy, szkocki,

[14] W. Kasprzak, A. Mańkowska, *op. cit*., s. 24–38.

podwodny (hydromasaż typu Jacuzzi), a także hydroterapia typu Kneippa (kapsuły fizjoterapeutyczne)[15]. Natomiast najbardziej powszechną formą były i są kąpiele wodne w zwykłych wannach lub w basenach kąpielowych zapewniające zabiegi grupowe i indywidualne często połączone z muzykoterapią — aerobik w wodzie.

To właśnie kąpiele stały się pierwszą formą zabiegów terapeutycznych na statkach pasażerskich[16]. Prekursorem tego typu usług w turystyce morskiej był Samuel Cunard założyciel Cunard Lines, który popierał ideę Hipokratesa (regularne kąpiele wzmacniają ciało i poprawiają samopoczucie). Dlatego też w 1870 roku jako pierwszy armator wyposażył kabiny pasażerskie na *RMS Abyssini* i *RMS Algierii* w łazienki. Aby bardziej zadbać o kondycję swoich pasażerów stworzył na pokładach *RMS Frankonii* w 1911 roku salę gimnastyczną, tworząc równocześnie gabinet medyczny, w który można było uzyskać pomoc w razie choroby, a także uzyskać poradę jak i jakie ćwiczenia wykonywać[17].

Podsumowanie

Wraz ze wzrostem jakości życia i świadomości ludzi w zakresie zdrowia powstaje wiele usług umożliwiających regenerację organizmu. Jedną z nich stanowi rynek produktów turystycznych dotyczący środowiska morskiego, który zdobyła ogromną popularność na całym świecie. Najwięksi armatorzy biorąc pod uwagę ogólnoświatowe tendencje, zgodnie z którymi szeroko pojęta działalność prozdrowotna jest pożądana, wyposażają swoje jednostki pływające w ogromne kompleksy realizujące potrzeby turysty z zakresu poprawy urody, samopoczucia, kondycji psychicznej i fizycznej. Nieustająca moda na spędzanie wolnego czasu nad morzem przyczynia się do rozwoju usług w strefie nadmorskiej z coraz bogatszą ofertą. Głównym obszarem aktywności turystycznej w Polsce, niezmiennie od wielu lat, pozostają tereny nadmorskie (ponad 35% turystów wybiera ten obszar), a województwo pomorskie jest na pierwszym miejscu wśród województw o dostępie do morskiej linii brzegowej. Realizacja celi zdrowotnych turystów stanowi świadome podejście usługodawców do potrzeb wynikających z problemów współczesnego społeczeństwa. Położenie, klimat, niski stopień przekształceń środowiska, walory naturalne i antropogeniczne podkreślają atrakcyjność turystyczną obszarów morskich do uprawiania różnych form rekreacji i turystyki.

Prozdrowotne właściwości środowiska morskiego będą jeszcze bardziej doceniane przez podróżnych po okresie pandemii, gdy wiele osób będzie poszukiwało nie tylko destynacji oferujących usługi na najwyższym poziomie ale otoczenia, które może korzystnie wpłynąć na poprawę zdrowia.

Bibliografia

Alkiewicz J., Pirożyński M., *Praktyczna aerozoloterapia w chorobach układu oddechowego*, Wyd. Jerzy Alkiewicz i Michała Pirożyński, Poznań 1998.

[15] A. Gogut, *Sebastiana Kneippa leczenie wodą*, WAiF, Warszawa 1988, s. 16–22.
[16] Zob. www.media.stenaline.com (dostęp 18.11.2020).
[17] Zob. www.cunard.com (dostęp 18.11.2020).

Bourguet-Kondracki M.L., Kornprobst J., *Marine pharmacology: potentialities in the treatment of infectious diseases, osteoporosis and Alzheimerrs diseases*, „Adv. Biochem. Eng. Biotechnol" 2005, No. 97.
Chomka M., *Emisja aerozolu wywołana brzegową dyssypacją energii fal wiatrowych na morzu*, rozprawa doktorska, Uniwersytet Gdański, Gdańsk 1995.
Chomka M., *Systematyka turystyki morskiej*, (w:) M. Grzybowski (red.), *Przemysły morskie w gospodarce globalnej*, Zakład Wydawnictw Naukowych Instytutu Morskiego w Gdańsku, Gdańsk 2009.
Chomka M., *Turystyka morska. Zarys problematyki*, Wyższa Szkoła Turystyki i Hotelarstwa w Gdańsku, Gdańsk 2000.
Drake M.A., *Comparison of salty taste and time intensity of sea and land salts from around the world*, „Journal of Sensory Studies" 2011, No. 26(1).
Garbalewski C., *Fizyka aerozolowej aktywności morza*, Polska Akademia Nauk, Instytut Oceanologii, Sopot 1999.
Gogut A., *Sebastiana Kneippa leczenie wodą*, WAiF, Warszawa 1988.
Kasprzak W., Mańkowska A., *Fizykoterapia, medycyna uzdrowiskowa i Spa*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2008.
Kiełtyka-Dadasiewicz A., Gorzel M., *Elementy talasoterapii i możliwości ich rozwoju w kosmetologii*, „Kosmetologia Estetyczna" 2014, tom 4.
Korzeniewski K., *Ochrona środowiska morskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1998.
Kożuchowski K., Wibig J., Degirmendžić J., *Meteorologia i klimatologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013.
Sebbane S., *Światowe tendencje kreowania piękna*, „Derma News" 2007, nr 14.
Szwichtenberg A., *Gospodarka turystyczna polskiego wybrzeża*, Politechnika Koszalińska, Koszalin 2006.
Vella D., Marcone M., Duizer L.M., *Physical and sensory properties of regional sea salts*, „Food Research International" 2016, No. 45(1).

Pro-health aspects of tourism in the maritime environment

Abstract
Along with the increase in the quality of life and people's awareness of health, many services are created to regenerate the body. One of them is the marine environment tourism product market, which has gained immense popularity all over the world. The largest shipowners, taking into account the global trends, according to which the broadly understood pro-health activity is desirable, equip their vessels with huge complexes that meet the needs of tourists in the field of improving the beauty, well-being, mental and physical condition. The constant fashion for spending free time at the seaside contributes to the development of services in the seaside zone with an ever richer offer. The main area of tourism activity in Poland, invariably for many years, are coastal areas (over 35% of tourists choose this area), and the Pomeranian Voivodeship is in the first place among voivodships with access to the sea coastline. The implementation of the health goals of tourists is a conscious approach of service providers to the needs arising from the problems of modern society. Location, climate, low level of environmental transformations, natural and anthropogenic values emphasize the tourist attractiveness of sea areas for various forms of recreation and tourism. The health-promoting properties of the marine environment will be even more appreciated by post-pandemic travelers when many people will be looking not only for destinations offering top-class services but for an environment that can benefit health.

Keywords: health tourism, marine tourism, maritime environment.

NAUKA I SPOŁECZEŃSTWO.
Przegląd nauk społecznych, technicznych, medycznych i pedagogicznych
1/2020, Tom 1, s. 113–122 ISSN online 2719-9142 Półrocznik

Mirosław Borkowski
ORCID 0000-0001-5456-7377
Wydział Nauk Społecznych, Gdańska Szkoła Wyższa

Opieka farmaceutyczna elementem bezpieczeństwa zdrowotnego człowieka

Streszczenie
Bezpieczeństwo zdrowotne człowieka jest zagadnieniem wieloaspektowym, które aby spełnić swoje podstawowe założenia, jakim jest ochrona życia i zdrowia człowieka, musi uwzględniać wiele różnorodnych czynników oddziaływających na jego życie i zdrowie. W trosce o zachowanie tego najważniejszego dla każdego człowieka dobra należy zwracać uwagę m.in. na zagadnienia związane z tzw. zdrowym trybem życia, produkcją czy dystrybucją produktów leczniczych, ale powinno także uwzględniać się np. proces dyspensowania leków czy zagadnienia dotyczące edukacji, w tym zjawisko informacji i reklamy produktów farmaceutycznych. Ważne miejsce w tym procesie zajmują farmaceuci, a jednym z możliwych przejawów troski o bezpieczeństwo zdrowotne pacjentów powinna być opieka farmaceutyczna.

Słowa kluczowe: opieka farmaceutyczna, farmaceuta, produkt farmaceutyczny, bezpieczeństwo zdrowotne człowieka, pacjent, apteka.

I. Wstęp

Zmieniająca się sytuacja gospodarczo-społeczna państwa, a co za tym idzie rosnąca mediana zarobków, przekładają się na wzrost świadomości społeczeństwa, wpływając na zmiany w podejściu do sposobu życia, przyczyniają się do nieco innego postrzegania spraw związanych z ochroną tego co jest najcenniejsze dla człowieka — zdrowia i życia. Zmieniło się także postrzeganie „bezpieczeństwa zdrowotnego" bowiem coraz więcej osób rozumie jego znaczenie, zna jego zakres. Coraz większa liczba obywateli dostrzega konieczność przewartościowania potrzeb zdrowotnych, funkcjonowania tak, aby pomoc medyczna i wizyty „u lekarzy" były minimalizowane, ograniczane jedynie do niezbędnych przypadków. Taki tryb czy sposób życia wiąże się także z procesem uświadamiania sobie znaczenia różnych zawodów medycznych i okołomedycznych.

Warto podkreślić, że w ciągu ostatnich kilkunastu lat zaszły też wielkie zmiany w obszarze postrzegania zdrowia i jego bezpieczeństwa przez osoby związane zawodowo z ochroną zdrowia. Większość przedstawicieli zawodów okołomedycznych i medycznych nie kwestionuje potrzeby holistycznego postrzegania zdrowia. Często jednak odnosi się wrażenie, że w ministerstwie do spraw zdrowia oraz podległych mu i współpracujących z nim instytucjach, np. inspekcji sanitarnej czy farmaceutycznej, ochrona zdrowia — rozumiana jako: *stan dobrego samopoczucia fizycznego, psychicznego i społecznego, a nie tylko brak choroby lub ułomności* (jak zostało ono

zdefiniowane przez WHO) oraz to, że *zdrowie jest podstawowym prawem każdej istoty ludzkiej* (…) *jest podstawą dla osiągniecia pokoju i bezpieczeństwa* (…)[1] — postrzegana jest jedynie jako hasło czy slogany propagandowe, a nie zasady, normy i dobra, które chronione są zarówno przez system międzynarodowo chronionych praw człowieka, jak i zasady konstytucyjne.

W rozwiniętych społeczeństwach, w demokratycznych państwach tworzone są i funkcjonują różne programy ochrony zdrowia, w innych państwach zazwyczaj mówi się jedynie o potrzebie wprowadzania takich instytucji. W obu przypadkach podkreśla się jednak, że zdrowie człowieka zależy od wielu powiązanych ze sobą czynników i przywołując Lalond'a wskazuje się cztery najważniejsze uwarunkowania, wśród których wyróżnia się: 1) styl życia (ok. 50%), 2) środowisko życia (ok. 20%) (składa się na nie: ś. fizyczne [naturalne oraz stworzone przez człowieka], ś. społeczne, ś. pracy, ś. nauki), 3) czynniki genetyczne (ok. 20%), 4) działania opieki zdrowotnej (ok. 10%).[2]

Wskazane powyżej środowisko życia, a przede wszystkim działania opieki zdrowotnej to czynniki wieloaspektowe. Przywołując chociażby potoczne znaczenie „opieki zdrowotnej" można wskazać, że jednym z jej elementów jest dostęp do świadczeń zdrowotnych, w tym do miejsc, punktów aptek i punktów aptecznych, w których pacjent może zaopatrzyć się w niezbędne produkty lecznicze, wyroby medyczne. Ten swobodny dostęp do produktów leczniczych, możliwość uzyskania informacji dotyczących działania różnych produktów leczniczych jest niewątpliwie przejawem bezpieczeństwa zdrowotnego. Należy tylko wyrazić zaniepokojenie, że ów prosty fakt i zależność pomiędzy informacją o produktach leczniczych a zdrowiem pacjenta nie zawsze jest dostrzegany, że przedstawiciele niektórych instytucji, których zadaniem jest ochrona życia i zdrowia człowieka mylą informacje z reklamą.

II. Opieka farmaceutyczna — koncepcja postrzegania i próba definicji

Czasy „niedoborów" produktów farmaceutycznych czy wyrobów medycznych chyba już minęły (nie biorąc pod uwagę problemów z dostępem do produktów na

[1] Przywołane fragmentu pochodzą z polskiej wersji dokumentu: Konstytucja Światowej Organizacji Zdrowia, Porozumienie zawarte przez Rządy reprezentowane na Międzynarodowej Konferencji Zdrowia i Protokół dotyczący Międzynarodowego Urzędu Higieny Publicznej z dnia 22 lipca 1946 r. (Dz.U z 1948 r. Nr 61, poz. 477).

[2] Marc Lalonde — minister zdrowia i opieki społecznej Kanady, który w opublikowanym w 1974 r. raporcie „A New Perspectice on the Health of Canadians" sformułował tzw. zakres pól zdrowia, czyli czynników mających wpływ na zdrowie człowieka. W ostatnim czasie do tego zestawienia wielu przedstawicieli nauki dodaje, iż coraz większego znaczenia nabierają inne czynniki, w tym „kod pocztowy", który „wypiera" powoli znaczenie kodu genetycznego i pozostałych czynników. To, gdzie się urodziliśmy, gdzie mieszkamy ma istotne znaczenia dla naszego zdrowia, przekłada się na bezpieczeństwo zdrowotne; upraszczając można stwierdzić, że w zależności od miejsca urodzenia i zamieszkania mamy dostęp np. do czystego powietrza, środowiska, zieleni, możemy uprawiać różne sporty. Z upływem wieku zmieniają się potrzeby i coraz częściej człowiek zaczyna interesować się m.in. ilością punktów ochrony zdrowia, ilością aptek „jakością" usług świadczonych w takich placówkach. Wiadomo, że w centrum miasta mamy więcej takich placówek, ale zazwyczaj jest gorsze powietrze itd. To zestawienie środowiska życia ze stylem życia ma wielkie przełożenie na bezpieczeństwo zdrowotne, oczywiście należy cały czas pamiętać o działaniach opieki zdrowotnej, w której również następują zmiany i która jest coraz bardziej krytycznie oceniana przez pacjentów — coraz mniej ludzi ufa lekarzom (zwłaszcza lekarzom specjalistom), a coraz więcej zaufania pokładamy np. w farmaceutach.

coraz to nowe rodzaje chorób, nie uwzględniając zjawisk patologicznych i działań przestępczych związanych z wywozem produktów farmaceutycznych z kraju). W tej chwili pacjent ma nie tylko dowolność wyboru miejsca, w którym dokona zakupu potrzebnych (i niepotrzebnych) produktów, ale ma również możliwość wyboru pomiędzy różnymi produktami leczącymi, zapobiegającymi, ułatwiającymi, wspierającymi itp. proces leczenia. Mnogość różnych produktów farmaceutycznych dyspensowanych pacjentowi, łatwość ich nabywania oraz występowanie różnego rodzaju suplementów i produktów farmaceutycznych skłaniać powinna do refleksji dotyczącej „ochrony" pacjenta przed skutkami zażywania zbyt dużej ich ilości.

Problem ten znano już wcześniej, jednak dopiero w połowie lat 70. ubiegłego stulecia podjęto starania dotyczące nazwania go i wprowadzenia odpowiednich regulacji zapobiegających temu szkodliwemu dla życia i zdrowia pacjenta zjawisku. Połączenie tego faktu ze zmianą postrzegania pacjenta (odejście od paternalizmu) stało się przesłanką do powstania koncepcji „opieki farmaceutycznej", czyli stworzenia warunków do bliskiej współpracy pomiędzy farmaceutą, lekarzem i pacjentem.

Jak wskazuje się w wielu opracowaniach pojęcie „opieka farmaceutyczna" pojawiło się po raz pierwszy w 1975 r w Stanach Zjednoczonych. Mikeal i wspólnicy w artykule opublikowanym w „American Journal of Hospital Pharmacy" opisali „opiekę farmaceutyczną" jako: opiekę, jakiej wymaga i jaką otrzymuje dany pacjent, która zapewnia bezpieczne i racjonalne stosowanie leków[3]. Tak więc opieka ta od samego początku jej konstruowania miała opierać się na współdziałaniu trzech podmiotów: pacjenta, lekarza, farmaceuty.

Bardziej doprecyzowaną definicję opieki farmaceutycznej stworzyli Brodie i wspólnicy, którzy w 1980 r. określili ją jako: *określenie potrzeb lekowych danej osoby, nie tylko zaopatrzenie w potrzebne leki, lecz także udzielenie niezbędnych świadczeń (przed, w czasie i po zakończeniu leczenia) zapewniających optymalnie bezpieczną i skuteczną farmakoterapię*[4]. I dalej ci sami Autorzy podkreślali, że opieka farmaceutyczna ma „uwzględniać mechanizm sprzężenia zwrotnego jako środek ułatwiający ciągłość tej opieki przez sprawująca ją osobę"[5]. W tej definicji nie ma wyraźnego wskazania roli i miejsca farmaceuty w opiece farmaceutycznej, jednak z treści tego opisu można to wywnioskować. Istotną cechą tej definicji jest podkreślenie znaczenia opieki farmaceutycznej jako procesu, a nie pojedynczej, zindywidualizowanej czynności odizolowanej od zjawisk i zależności otaczających pacjenta.

Wzajemne relacje pomiędzy pacjentem a farmaceutą, jedynie zasygnalizowane w tej wymienionej powyżej definicji, kilka lat później stały się istotnym komponentem definicji sformułowanej w 1990 r. przez Heplera i Stranda'a. Warto więc te najważniejsze założenia analizowanego procesu, stanowiące do dnia dzisiejszego wzorcowy przykład eksplikacji „opieki farmaceutycznej", przytoczyć w całości. W pracy „Opportunities and responsibilities in pharmaceutical care"[6] przywołani Autorzy skonstatowali:

[3] Za: J. Łazowski, *Podstawy opieki farmaceutycznej w teorii i praktyce aptecznej*, Warszawa 2005, s. 33.
[4] *Ibidem*, s. 33.
[5] *Ibidem*, s. 33.
[6] C.D. Hepler, L.M. Strand, *Opportunities and responsibilities in pharmaceutical care*, „American Journal of Hospital Pharmacy" 1990, nr 47, s. 533–543.

> Opieka farmaceutyczna jest odpowiedzialnym zapewnieniem farmakoterapii, którego celem jest uzyskanie określonych efektów poprawiających jakość życia pacjenta. Efektami tymi są: 1. Wyleczenie, 2. Wyeliminowanie lub złagodzenie objawów choroby, 3. Zatrzymanie lub spowolnienie procesu chorobowego, 4. Zapobieżenie chorobie lub wystąpieniu jej efektów. Opieka farmaceutyczna jest procesem, w którym farmaceuta współpracuje z pacjentem i innymi członkami zespołu opieki zdrowotnej w opracowywaniu, wdrażaniu i monitorowaniu planu terapeutycznego (…) Opieka farmaceutyczna jest nieodzownym składnikiem opieki zdrowotnej i powinna być zintegrowana z innymi jej elementami. (…) ma na celu bezpośrednie dobro pacjenta, wobec którego farmaceuta jest odpowiedzialny za jej jakość. Podstawową relacja w opiece farmaceutycznej jest wzajemna korzystna wymiana, w której pacjent udziela farmaceucie pełnomocnictwa, a farmaceuta z kolei zapewnia pacjentowi wykorzystanie swojej wiedzy i zaangażowania w rozwiązywaniu jego problemów (…).

Warto podkreślić, że przytoczony opis do dnia dzisiejszego jest uznawany jako wzorzec opieki farmaceutycznej, swymi założeniami wykraczający poza obszar medycyny, farmacji *sensu stricto.* Definicja ta, podobnie jak definicja „zdrowia" sformułowana przez WHO, jest poddawana drobnym korektom. I tak np. w 1998 r. Międzynarodowa Federacja Farmaceutyczna wprowadziła zmianę łagodzącą nieco cel opieki farmaceutycznej, stwierdzając, że efektem opieki farmaceutycznej może być *poprawa jakości życia pacjenta lub utrzymanie jakości jego życia*[7].

Wprowadzone alternatywne rozwiązanie „poprawa jakości życia" lub „utrzymanie jego jakości", łagodząc efekt opieki farmaceutycznej znacznie poszerza jego zakres, dając tym samym możliwość szerszego stosowania tej czynności, co niewątpliwie przekłada się na zwiększenie bezpieczeństwa zdrowotnego człowieka, wpływać może na zachowanie jego życia i zdrowia.

III. Opieka farmaceutyczna — przykłady działania w wybranych państwach

Poziom i zakres opieki farmaceutycznej w państwach europejskich nie jest jednolity, a różnice występują nie tylko pomiędzy państwami Unii Europejskiej a USA, ale występują także pomiędzy państwami członkowskimi UE. Obecnie w większości państw UE i świata opieka farmaceutyczna najczęściej obejmuje m.in. tzw. *health check-up* — sprawdzanie stanu zdrowia pacjentów przez pomiar masy ciała, ciśnienia krwi, poziomu cholesterolu i badania przesiewowe w kierunku cukrzycy (m.in. Austria, Dania, Hiszpania, Norwegia)[8]. Kontrole odbywają się podczas prywatnych konsultacji i mogą trwać około pół godziny, a w trakcie spotkań z farmaceutą pacjent otrzymuje porady i informacje z zakresu zdrowego trybu życia i żywienia.

W zakres opieki farmaceutycznej mogą wchodzić także:

1. *Weight Loss* — jest to program utraty wagi oparty na doradztwie farmaceuty. Jak wskazano w materiałach opisujących przykłady opieki farmaceutycznej w niektórych państwach, *jego stosowanie może podwoić szanse na osiągnięcie 10% utraty masy ciała w czasie nie krótszym niż 12 miesięcy*[9].

[7] *Ibidem*, s. 34.

[8] Za: A. Wiesner, *Jak wygląda opieka farmaceutyczna w innych krajach europejskich?*, Portal opieka.farm, https://opieka.farm/aktualnosci/jak-wyglada-opieka-farmaceutyczna-w-innych-krajach-europejskich, dostęp: 17.07.2020 r.

[9] RCL/rynekaptek.pl, dostęp: 19.07.2020 r.

W literaturze przywołuje się także inne przykłady wykorzystywania opieki farmaceutycznej. I tak np. do elementów opieki farmaceutycznej zalicza się m.in.:[10]

2. *Medicines Use Review* (MUR), „przegląd wykorzystania leków i interwencje lekowe" — to usługa finansowana na podstawie stałego cennika usług. W ramach tej czynności *pacjent, który przyjmuje regularnie przynajmniej 3 leki przez minimum 3 miesiące, spotyka się z farmaceutą raz w roku, w lokalnej aptece, żeby porozmawiać o zażywanych środkach*. Przyjmuje się, że dzięki MUR pacjent odpowiednio przyjmuje leki, a przede wszystkim *lepiej rozumie, w jaki sposób mają one mu pomóc, więcej wie o swojej chorobie* (np. w Wielkiej Brytanii, Holandii, Kanadzie).
3. *Smoking Cessation* — rzucanie palenia. W tym przypadku, czynnością przeprowadzaną jest wykonanie testu sprawdzającego poziom/zakres uzależnienia w celu określenia jego stopnia a następnie, w zależności od wyników dobierana jest terapia (m.in. Wielka Brytania).
4. *Flu Jab* — to szczepienie przeciw grypie dostępne od października każdego roku. Zastrzyk w ramię robiony przez wykwalifikowanych farmaceutów podczas prywatnej konsultacji — w zależności od państwa czynność taka może być wykonywana w aptece lub przez farmaceutę w domu pacjenta. Przed wykonaniem szczepienia pacjent wypełnia ankietę, którą można odebrać i uzupełnić w aptece lub pobrać online. Farmaceuta ocenia przydatność szczepionki dla pacjenta (m.in. Portugalia, Francja, Norwegia, Włochy).
5. *Erectile Disfunction* (ED) — badanie zaburzenia erekcji. Leczenie dostępne dla mężczyzn w wieku od 40 do 65 lat, zarejestrowanych u lekarza w Wielkiej Brytanii. W ramach czynności *farmaceuta wykonanie pomiaru glukozy we krwi, cholesterolu oraz ciśnienia tętniczego. Jeśli nie występują przeciwwskazania, pacjent może kupić bez recepty 8 tabletek popularnego preparatu (po krótkiej rozmowie, nie częściej niż raz na tydzień).* Po upływie roku od pierwszego badania wykonywane są badania kontrolne.
6. *Cervical Cancer Vaccine* (CCV) — szczepienie przeciw rakowi szyjki macicy. *Szczepionka chroni przed dwoma szczepami wirusa Human papilloma odpowiedzialnymi za większość przypadków raka szyjki macicy. Jest dostępna dla dziewcząt w wieku 12–18 lat i w pełni refundowana*.
7. *Emergency Hormonal Contraception* — czynność polegająca na podawaniu leku wczesnoporonnego, który może być wydany bez recepty przez farmaceutę, który musi przed podaniem leku przeprowadzić specjalistyczne konsultacje (np. Wielka Brytania).
8. *Care Home*, obsługa domów opieki dla seniorów — usługa dość powszechna, przeprowadzana przez farmaceutę *odwiedzającego takie domy i nadzorującego podawanie leków przez pielęgniarki. W Australii wizytom w hospicjach i domach opieki dla seniorów towarzyszy przegląd znajdujących się tam apteczek prowadzony pod nadzorem farmaceuty* (m.in. Wielka Brytania, Holandia, Dania).
9. *Automatic Tablet Dispensing* — nowa usługa, związana z rozwojem telemedycyny, a *polegająca na stosowaniu małych, naściennych pudełek, które wydają dźwięki przypominające, że trzeba przyjąć kolejną dawkę leku*.

[10] Informacje o zakresie opieki farmaceutycznej podane za: RCL/rynekaptek.pl, dostep.19.07.2020 r.

10. *Medicines Supervised Consumption* — nadzorowane przyjmowanie leków, *dotyczy pacjentów uzależnionych, stosujących: metadon, buprenorfinę, nalokson. Pacjenci przyjmują określone środki w aptece pod okiem farmaceuty, co ma ogromny wpływ na efektywność terapii*.

IV. Opieka farmaceutyczna w Rzeczypospolitej Polskiej

Na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej od początku maja 1991 r. obowiązywała ustawa z dnia 19 kwietnia 1991 r. o izbach aptekarskich (Dz.U z 1991 r. Nr 41, poz. 179). Jednak dopiero w roku 2008 ustawodawca zdecydował się na wprowadzenie do tego aktu prawnego definicji „opieki farmaceutycznej". Zmiana taka został wprowadzona ustawą z dnia 10 stycznia 2008 r. o zmianie ustawy o izbach aptekarskich (Dz.U z 2008 r. Nr 47, poz. 232). Do obowiązującej ustawy dodano art. 2a ust. 7 zawierający pierwszą, prawnie usankcjonowaną w naszym systemie prawnym definicję „opieki farmaceutycznej", której sprawowanie miało polegać na: (…) *dokumentowanym procesie, w którym farmaceuta, współpracując z pacjentem i lekarzem, a w razie potrzeby z przedstawicielami innych zawodów medycznych, czuwa nad prawidłowym przebiegiem farmakoterapii w celu uzyskania określonych jej efektów poprawiających jakość życia pacjenta*.

Ustawodawca, wzorując się chociażby na przywołanych powyżej regulacjach prawnych, podkreślił konieczność współpracy trzech podmiotów: lekarza, pacjenta, farmaceuty. Ustawa z 2008 r. doprecyzowała też zakres czynności które mogły być wykonywane przez farmaceutę. W tym rozbudowanym katalogu zadań farmaceuty znalazły się również jeszcze inne czynności, które można wpisać w zakres opieki farmaceutycznej. Bez wątpienia zaliczyć do nich można wskazane w przywołanym już art. 2a m.in.:[11]

– ocenę jakości leków recepturowych, leków aptecznych i leków gotowych (ust. 2);
– udzielanie informacji i porad dotyczących działania i stosowania produktów leczniczych i wyrobów (…), będących przedmiotem obrotu w aptekach i hurtowniach farmaceutycznych (ust. 6).

Przez kolejne lata ustawodawca nie dokonywał żadnych zmian zarówno w definicji opieki farmaceutycznej, jak i w obszarze podejmowania faktycznych czynności zmierzających do rzeczywistego działania tej korzystnej — zarówno dla pacjentów, jak i dla „systemu opieki zdrowotnej" — instytucji.

W październiku 2017 r. powołany został zespół roboczy ds. pilotażowego wdrożenia programu opieki farmaceutycznej zarządzeniem Ministra Zdrowia z dnia 27 października 2017 r. Można więc zaryzykować stwierdzenie, że przez 9 lat mieliśmy w ustawie „martwy przepis" definiujący opiekę farmaceutyczną, której funkcjonowanie

[11] W ustawie z 1991 r. o izbach lekarskich, zmianą ustawy o izbach aptekarskich oraz ustawy Prawo farmaceutyczne (Dz.U z 2002 r. Nr 141, poz. 1181) wprowadzono art. 2a, który w ust. 4 i 6 zawierał podobne regulacje uznane przez autora jako zbliżone do czynności opieki farmaceutycznej — mowa tu o: *4) udzielaniu informacji i porad odnośnie do działania produktów leczniczych i stosowania wyrobów medycznych będących przedmiotem obrotu w aptekach i hurtowniach farmaceutycznych,* (…) *6) współuczestniczeniu w sprawowaniu nadzoru nad gospodarką produktami leczniczymi, w szczególności w zakładach opieki zdrowotnej.*

pozostawiono farmaceutom, a niewłaściwe efekty takiego indywidualnego rozumienia tego przepisu widoczne były chociażby w decyzjach Głównego Inspektora Farmaceutycznego, zabraniającego wykonywania różnych czynności przez farmaceutów. Powołany zespół, mający „pilotażowo wdrażać opiekę farmaceutyczną", miał składać się m.in. z przedstawicieli nauki, Narodowego Funduszu Zdrowia, przedstawicieli Ministerstwa Zdrowia itd. W zespole tym znaleźć się mieli także przedstawiciele Głównego Inspektoratu Farmaceutycznego, a więc instytucji, która w okresie od 2008 do 2017 r. twierdziła, że np. pomiary ciśnienia w aptekach nie wchodzą w zakres „opieki farmaceutycznej", a powinny być traktowane jako „niedozwolona reklama"[12].

Przyspieszenie we wdrażaniu pilotażowego programu opieki farmaceutycznej nastąpiło na przełomie lat 2018 i 2019, kiedy to swoim patronatem objęły go m.in. Naczelna Izba Aptekarska, Gdańska Okręgowa Izba Aptekarska, Okręgowa Izba Aptekarska w Krakowie, Okręgowa Izba Aptekarska w Warszawie, Związek Aptekarzy Pracodawców Polskich Aptek (ZAPPA) oraz Polska Federacja Stowarzyszeń Chorych na Astmę, Alergię i POChP. *Jak podawali zainteresowani, celem projektu będzie realna ocena możliwości wdrożenia usług opieki farmaceutycznej w Polsce. Drugim aspektem, który będzie podlegał ocenie, jest stosunek farmaceutów i samych pacjentów do świadczonych usług opieki farmaceutycznej pod kątem oceny satysfakcji pacjentów i zwiększenia zaufania do farmaceutów*[13].

Zgodnie z danymi Naczelnej Izby Aptekarskiej, od września 2018 r do września 2019 r. projekt opieki farmaceutycznej został zrealizowany w 104 aptekach z 300 zgłoszonych do projektu[14]. W ramach programu badane były 4 usługi określone jako: 1) przegląd lekowy, 2) przegląd domowej apteczki, 3) instruktaż poprawnej obsługi sprzętu medycznego na przykładzie inhalatora oraz 4) pomiar ciśnienia z farmaceutą. Opis czynności podejmowanych w ramach wykonywania „opieki farmaceutycznej" oraz wnioski ze zrealizowanego pilotażowego projektu zostały przedstawione w Raporcie z badania „Pilotaż wdrożenia opieki farmaceutycznej z praktykami grupy opieka.farm", którego skrócona wersja jest powszechnie dostępna w Internecie[15]. Warto jednak w tym miejscu wspomnieć jedynie, że program spotkał się z dużym uznaniem farmaceutów (realizujących projekt) i cieszył się zainteresowaniem pacjentów, którzy ocenili go pozytywnie[16].

V. Podsumowanie

W sytuacji, gdy projekt spotkał się z dość dobrym odbiorem dwu stron: pacjentów i farmaceutów, gdy opieka farmaceutyczna cieszy się coraz powszechniejszym zainteresowaniem w krajach UE, wydawać się mogło, że opieka farmaceutyczna w Rzeczypospolitej Polskiej stanie się stałym elementem bezpieczeństwa zdrowotnego. We

[12] Jedynie dla przykładu warto przywołać wyrok WSA w Warszawie z dnia 14.06.2010 r., VI SA/Wa 565/10 i wyrok NSA II GSK 1365/10 z dnia 11 stycznia 2012 r., Lex nr 1124037, wersja elektroniczna.
[13] Zob. m.in. informacja na stronie: opiekafarmaceutyczna.com, dostęp: 20.09.2020 r.
[14] Strona:www.nia.org.pl, dostęp: 15.12.2020 r. Warto też zastanowić się, dlaczego z ok. 14 tys. aptek i punktów aptecznych do projektu zgłosiło się jedynie 300.
[15] Zob. www.irof.pl, dostęp: 15.12.2020 r.
[16] *Ibidem*.

wspomnianym raporcie wskazano m.in. na korzyści, jakie odnosili pacjenci korzystający z usług (przy niewielkich kosztach), podkreślono wpływ opieki farmaceutycznej na bezpieczeństwo pacjentów oraz na funkcjonowanie systemu ochrony zdrowia. Nie bez znaczenia są także efekty ekonomiczne — oszczędności dla budżetu państwa związane z funkcjonowaniem opieki farmaceutycznej. Niestety nie należy chyba mieć wielkich nadziei związanych z szybkim i skutecznym wdrożeniem opieki farmaceutycznej do powszechnego stosowania. Przeszkodą we wdrożeniu tej instytucji są m.in.:

1. Bariery prawne — brak jednoznacznych regulacji prawnych.
2. Bariery ekonomiczne — sprawne funkcjonowanie opieki farmaceutycznej w aptece wymaga zmian organizacyjnych i architektonicznych w pomieszczeniach. Dopasowanie warunków, chociażby do bezpiecznego i zapewniającego przynajmniej odrobinę intymności prowadzenia rozmów z zainteresowanymi pacjentami, a przede wszystkim z pacjentami z niepełnosprawnościami czy pacjentami wymagającymi szczególnej opieki, wiąże się z ponoszeniem kosztów przez farmaceutów. Zapewnienie opieki farmaceutycznej to także dodatkowy personel, a niestety państwo nie przewiduje żadnych ulg czy dodatków dla farmaceutów za wykonywanie czynności wchodzących w zakres opieki farmaceutycznej.
3. Bariery komunikacyjne — opieka farmaceutyczna wymaga prawidłowej komunikacji na linii: pacjent — lekarz — farmaceuta. Bez prawidłowych regulacji prawnych, bez odpowiednich zachęt dla lekarzy i farmaceutów, nawet przy sprawnie funkcjonujących systemach informatycznych należy liczyć się z tym, że współpraca taka nie będzie efektywna (m.in. obawy związane z ochroną danych osobowych, z odpowiedzialnością).

W takiej sytuacji nie można chyba być optymistą i warto zastanowić się nad przyszłością tej instytucji, akcentując jednocześnie potrzebę położenia większego nacisku na edukację pacjentów oraz rozbudowę alternatywnych programów służących bezpieczeństwu pacjentów[17].

Bibliografia

Hepler C.D., Strand L.M., *Opportunities and responsibilities in pharmaceutical care*, „American Journal of Hospital Pharmacy" 1990, nr 47, s. 533–543.

Konstytucja Światowej Organizacji Zdrowia, Porozumienie zawarte przez Rządy reprezentowane na Międzynarodowej Konferencji Zdrowia i Protokół dotyczący Międzynarodowego Urzędu Higieny Publicznej z dnia 22 lipca 1946 r. (Dz.U z 1948 r. Nr 61, poz. 477).

Łazowski J., *Podstawy opieki farmaceutycznej w teorii i praktyce aptecznej*, Warszawa 2005.

Wiesner A., *Jak wygląda opieka farmaceutyczna w innych krajach europejskich?*, Portal opieka.farm, https://opieka.farm/aktualnosci/jak-wyglada-opieka-farmaceutyczna-w-innych-krajach-europejskich, dostęp: 17.07.2020 r.

[17] W trakcie prac nad artykułem zakończono prace nad projektem ustawy o zawodzie farmaceuty. Nie jest jeszcze znany ostateczny kształt ustawy, należy mieć nadzieję, że opieka farmaceutyczna w nowej ustawie zostanie opracowana w sposób prawidłowy oraz że zostaną przygotowane odpowiednie przepisy wprowadzające, umożliwiające stosowanie opieki farmaceutycznej w sposób przyjazny dla pacjenta. Uchwalenie ustawy o zawodzie farmaceuty stanowić więc będzie przesłankę do przygotowania następnego artykułu dotyczącego opieki farmaceutycznej, tym razem może mniej krytycznego.

Pharmaceutical care — part of health security

Abstract
Human health safety is a multifaceted issue which, in order to meet its basic assumptions, for example its protection of human life and health, must take into account many different factors influencing his life and health. In the interests of preserving the most important thing for every human being its health, one should pay attention to, among others on issues related to the so-called healthy lifestyle, production or distribution of medicinal products, but also, for example, the process of dispensing drugs or issues related to education, including the phenomenon of information and advertising of pharmaceutical products. Pharmacists play an important role in this process, and pharmaceutical care should be one of the priorities.

Keywords: pharmaceutical care, pharmacist, pharmaceutical product, human health safety, patient, pharmacy.